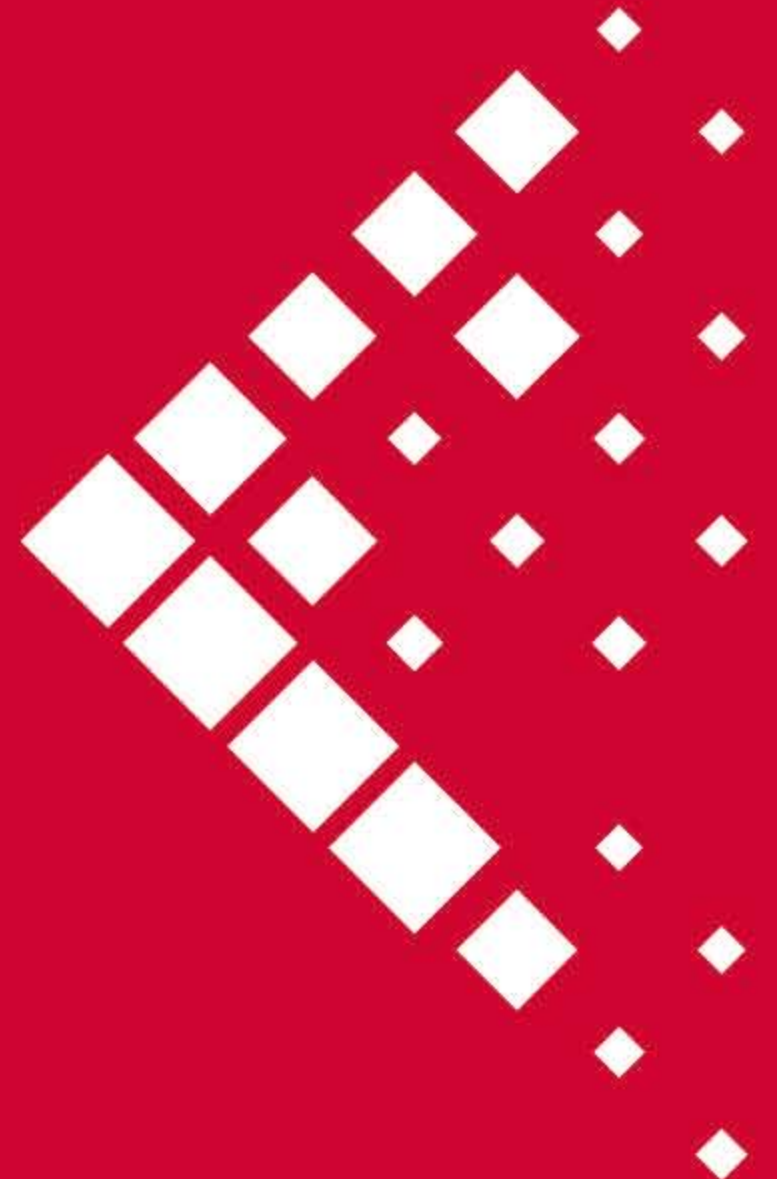

PARADİGMA

İktisadi ve İdari
Araştırmalar Dergisi

2022

CİLT:11 SAYI: 2

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmaitad> - ISSN: 2822-5570

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

(Journal of Economics and Management Research)

Yıl: 2022 Cilt: 11 Sayı: 2

DERGİ SAHİBİ

(Owner of the Journal)

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü *(Rector of Gumushane University)*

BAŞ EDİTÖR

(Editor in Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDOĞAN

Alan Editörleri

(Associate Editors)

Doc. Dr. Metin AKSOY

Doc. Dr. Yıldırım Beyazıt ÇİÇEN

Dr. Öğr. Üyesi Orkun DEMİRBAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Umut DENİZLİ

Posta Adresi *(Postal Address)*

Global Journal of Economics and Business Studies (Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bağlarbaşı / 29100 – Gümüşhane, Türkiye

İletişim ve Teknik Destek *(Communication and Technical Support)*

Eposta *(email)*: paradigma@gumushane.edu.tr

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin çıkardığı hakemli akademik bir dergidir.
Yılda iki kez yayımlanmaktadır.

* Dergimiz yayın hayatına 2012 yılında Global Journal of Economics and Business Studies (GJEBS) (ISSN: 2147-415X) olarak başlamış olup 2022 yılında isim değişikliği gerçekleştirilmiştir.

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmaitad> - ISSN: 2822-5570

YAYIN VE EDİTÖRLER KURULU (*Editorial Board*)

Prof. Dr. Nalan Akdoğan	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ender Ethem Atay	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. A. Zafer Acar	Piri Reis Üniversitesi
Doç. Dr. Ulaş Akküçük	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Alacacioğlu	Münster University
Prof. Dr. Olcay Bige Aşkun	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Göksel Ataman	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baş	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. M. Deniz Börü	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Peter Čajka	Danubius University
Prof. Dr. Ebru Çağlayan	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu	University of Central Florida
Prof. Dr. Erhan Demireli	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Donduran	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Ege	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil Ercan	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tefvik Erdem	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Murat Ertuğrul	Roma Büyükelçiliği
Prof. Dr. Bülent Güloğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Talha Harcar	Pennsylvania State University
Prof. Dr. Toğrul İsmayıl	K. Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Karabınar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl Kayıkcı	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın Keser	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Alan Wong Wing Keung	Asia University, Taiwan
Prof. Dr. Jan Koper	Matej Bel University
Prof. Dr. Burcu Kümbül Güler	Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Masca	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Reinhard Meyers	Münster University
Doç. Dr. Peter Ondria	Danubius University
Doç. Dr. Emir Özeren	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fırat Purtaş	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Nazım Sözer	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Wong Hock Tsen	University of Malaysia Sabah
Prof. Dr. Kıymet Tunca Çalıyurt	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Maria Varadinov	Portalegre University of Technology
Prof. Dr. Wan Azman Saini Wan Ngah	University Putra Malaysia
Doç. Dr. Hamid Waqas	Westminister Int'l University
Prof. Dr. Ferda Yerdelen Tatoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide Yıldırım	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat Yılmaz	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap Yokuş	Altınbaş Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Yozgat	Nişantaşı Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal Zehir	Yıldız Teknik Üniversitesi

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmaliad>- ISSN: 2822-5570

BÖLÜM HAKEMLERİ (Issue Reviewers)

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ.....	<i>Amasya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Bakko Mehmet BOZASLAN	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
Doç. Dr. İlker AKYÜZ.....	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN	<i>Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Oytun Boran SEZGİN.....	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Recep FEDALİ.....	<i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Tarık GEDİK.	<i>Düzce Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Yasin ÇAKIREL.....	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ATEŞ.....	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Artür Yetvart MUMCU	<i>İstanbul Kültür Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Duygu DÜLGER	<i>Bolu Abant İzzel Baysal Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Güliz Müge AKPINAR.....	<i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin BURGAZOĞLU.....	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Muhammed GÖÇGÜN	<i>Ankara Medipol Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Perihan ŞENEL TEKİN	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Dr. Öğretim Üyesi Selver KURTULDU	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
Dr. Fatih ŞAHİN.....	<i>Gümüşhane Üniversitesi</i>
Dr. Nisan Nur ÇAKIR TEMEL.....	<i>İstanbul Aydın Üniversitesi</i>
Dr. Pınar KURT.....	<i>Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi</i>

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmadiad> - ISSN: 2822-5570

2022- CİLT: 11 SAYI: 2
(2022– Volume: 11 Issue: 2)

İÇİNDEKİLER (Table of Contents)

Makale ve Yazar(lar)ı (Article and Author/s)	Sayfa No (Page No)
Yaşam Doyumunu Etkileyen Değerler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma <i>(Values Affecting Life Satisfaction: A Study on University Students)</i> <i>Ahmet Sait ÖZKUL, Ramazan Furkan ÖZKUL</i>	01-12
Koronavirüs Salgınına Ait Deneyim ve Etkilerin İşe Adanmışlık ile Arasındaki İlişkide İş-Aile Çatışmasının Düzenleyici Rolü: Hemşireler Üzerine Bir Araştırma <i>(The Moderator Role of Work-Family Conflict in The Relationship Between Experience and Effects of The Coronavirus Pandemic and Work Engagement: A Study on Nurses)</i> <i>Fevziye BEKAR</i>	13-30
The Cost of Work Accidents and Occupational Diseases to the Country's Economy in the Forest Products Industry Sector in Turkey <i>(Türkiye'deki Orman Ürünleri Sanayi Sektöründeki İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Ülke Ekonomisine Maliyeti)</i> <i>Ali AĞAR, Fatih DEMİR, Erhan DAŞTAN</i>	31-39
Güncel Pazarlama Konularının İçerik Analizi <i>(Content Analysis of Current Marketing Issues)</i> <i>Günay KURTULDU, Begüm DOLAŞKAN</i>	40-55
Balkanlardaki Türkçe Öğretimi Faaliyetlerinin Kamu Diplomasisi Perspektifinden Analizi <i>(Analysis of Turkish Teaching Activities in the Balkans from the Perspective of Public Diplomacy)</i> <i>Kadir SANCAK</i>	55-66

PARADİGMA

İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradigmaitad> - ISSN: 2822-5570

2022- CİLT: 11 SAYI: 2
(2022– Volume: 11 Issue: 2)

İÇİNDEKİLER (Table of Contents)

Makale ve Yazar/ları (Article and Author/s)	Sayfa No (Page No)
Challenging Sacred Cows that Inhibit Successful Organizational Change and Development (<i>Örgütsel Değişim ve Gelişimin Başarısını Engelleyen Kutsal İneklerle Mücadele Etme</i>) Can BİÇER	67-78
Avrupa Birliği Güvenlik Perspektifinde Terörizm ve Avrupa Şüphenciligi (<i>Terrorism and Euroscepticism in The European Union Security Perspective</i>) Şeyma KALYONCU İLHAN	79-88
Kentleşme Sürecinin Türk Sineması'na Yansıması: Bitmeyen Yol Film Örneği (<i>The Reflection of the Urbanization Process on Turkish Cinema: Bitmeyen Yol Movie Sample</i>) Münevver DEMİR, Emre CENGİZ	89-99
Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği İlişkisi (<i>Sustainable Development and Food Safety Relationship</i>) Ahmet Cemil SOYLU	100-111
We Cannot Continue to Mourn the Dead to the Detriment of the Living: GHRD Practices, Islamic Burial Rites, and Green Burial for Environmental Sustainability (<i>Yaşayanların Zararına Ölülerin Yasını Tutmaya Devam Edemeyiz: Çevresel Sürdürülebilirlik İçin GHRD Uygulamaları, İslami Defin Ritüelleri ve Yeşil Defin</i>) Ehikioya Hilary OSOLASE, Roziyah Mohd RASDİ, Zuraina DATO MANSOR	112-120

Yaşam Doyumunu Etkileyen Değerler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Ahmet Sait Özkul¹, Ramazan Furkan Özkul²

Özet

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları üzerinde hangi temel/bireysel ve çalışma değerlerinin etkisi olduğunu tespit edilmesidir. Bu soru, iş hayatına atılacak genç bireylerin gerek yaşam gerekse çalışma ortamlarında hangi değerleri odaklarına aldıklarını/alabileceklerini ortaya koymak adına önemlidir. Literatürde değerlerin yaşam doyumunu etkilediğine yönelik çalışmalar yer almaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Schwartz vd. (2001) tarafından geliştirilen Portre Değerler Anketi, Tevruz ve Turgut (2004)'ün geliştirdiği Çalışma Amaçları Testi ve Diener vd. (1985)'in Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada yaşam doyumunu ile değerler arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Geleneksellik ve uyma değeri ile normatif değerlerin yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca ailesi düşük gelir düzeyinde olanların uyum ve yüksek gelir düzeyinde olanların güç değeri ile normatif çalışma değerlerinin yaşam doyumları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doyumu, Mutluluk, Portre Değerler, Çalışma Değerleri, Çalışma Amaçları

Jel Kodları: M0

Values Affecting Life Satisfaction: A Study on University Students

Abstract

The main research question of this study is to determine which basic/individual and work values have an effect on the life satisfaction of university students. This question is important in terms of revealing which values young individuals who will start their careers focus on, both in their living and working environments. There are studies in the literature that values affect life satisfaction. In line with the purpose of the study, the Portrait Values Questionnaire developed by Schwartz et. al. (2001), Work Goals Test developed by Tevruz and Turgut (2004) and Diener et al. (1985) Life Satisfaction Scale was used. In the study, significant relationships were found between life satisfaction and values. It has been determined that traditionalism and conformity value and normative values affect life satisfaction positively. In addition, it has been revealed that those with low-income families have a positive and significant effect on the stimulation and those with high income levels have a positive and significant effect on the power value and normative work values.

Keywords: Life Satisfaction, Well-Being, Portrait Values, Work Values, Work Goals

Jel Codes: M0

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi 11.11.2021 tarih ve 113/15 sayılı etik kurul onay belgesi ile hazırlanmıştır.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	A.S.Ö. ve R.F.Ö. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. A.S.Ö.'nün makaleye katkısı %50 ve R.F.Ö.'nün makaleye katkısı %50'dir.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

1. Giriş

Mutluluk ve yaşam doyumunu, insanlar için başlıca hedeflerdendir (Rask vd., 2002). Tarih boyunca düşünürler, insanın mutlu olmak için var olduğunu ve mutluluk arayışının insan davranışlarının temel amacı olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin Aristoteles, mutluluğu başlıca ve nihai iyi olarak tanımlamıştır. İnsanlar arasında, mutluluğun insan davranışlarının nihai amacı olduğu konusunda genel fikir birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte, mutluluğu bir çerçeve içerisine almak ve analiz etmek zordur. İnsanlar mutluluğun arzu edilir bir şey olduğundan emin olsa da kimse tam olarak ne olduğunu veya nasıl elde

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme, Isparta/Türkiye, saitozkul@sdu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8858-4685

² Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Isparta/Türkiye, ramazanozkul@sdu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0159-9599

edilebileceğinin farkında olmayabilir. Nitekim iç huzur, memnuniyet veya tatmin ile aynı şey midir? Mutluluk zenginlikten mi, şöhretten mi yoksa güçten mi kaynaklanır? Bunlar, hala cevaplanması gereken asırlık felsefi ve ampirik sorulardandır (Shin ve Johnson, 1978).

Yaşam doyumuna dair açıklamalarda, amaçlara ulaşılması veya ihtiyaçların karşılanması gibi kimi durumlar elde edildiğinde mutluluğun ulaşılabilir bir durum olduğu ifade edilmektedir. Örneğin bir kuramsal temel “*ihtiyaçlar doyuruldukça mutluluğa, doyurulmadığı sürece ise mutsuzluğa neden olur*” şeklindedir. Buna ifadeye göre bireyin ihtiyaçları, onun mutluluğunda önemli bir etkidir. İhtiyaçların giderilmesi halinde de bireyler mutluluğa ulaşmak için çabalamakta ve bu sayede doyuma ulaşmaktadır. Bazı kuramlara göre ise mutluluk açıklamaları, öğrenilmiş yaşantılar sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması üzerinde durmaktadır. Birey kendisini mutluluğa veya mutsuzluğa götürebilecek davranışları, bilinçli veya bilinçli olmadan yapabilir. Bu noktada bireylerin ihtiyaçlarının doyurulması sonucunda mutluluğa erişebileceğinden söz edilebilir. Amaç kuramlarında ise bireylerin belirli istekleri üzerinde durulmaktadır. Birey farkında olarak belli bir amaca ulaşmak isteyebilir. Bu amaca ulaştığında ise mutlu olur. Yani bireyin kendine belirlediği hedefler onun nelerle mutlu olacağı hakkında bilgi verebilir. Bunun yanı sıra bireyin sahip olduğu değerlerin de yaşam doyumunu üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Yetim, 1991; Ateş, 2019).

Değerler, bireyin hayata bakışı ve yaşamı hakkında ne hissettiği üzerinde de etkilidir. Başka bir ifadeyle değerler, bireylerin mutluluğunu, yaşam doyumunu ve öznel refah düzeyini etkileyen önemli faktörlerdendir. Değerlerin insan davranışını güdüleme ve bireyin mutluluk düzeyini değiştirme potansiyeli dolayısıyla öznel iyi oluşa dair önemli olası sonuçlarla ilişkili psikolojik yapılar olduğu düşüncesi; değerler ve yaşam doyumunu ilişkisini ortaya koymayı hedefleyen çalışmaların çıkış noktasıdır (Myers ve Diener, 1995; Sağiv ve Schwartz, 2000; Öztürk ve Ünal, 2019).

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesi dahilinde öncelikle yaşam doyumunu, değerler ve çalışma değerleri literatürüne kısaca değinilmiştir. Daha sonra ise yaşam doyumunu ve değer kavramı arasındaki arası ilişkileri ele alan çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Yaşam Doyumu

Bireyin beklentileri, gereksinimleri, arzu ve isteklerinin karşılanması olarak ifade edilen doyum, beklentilerin sahip olunanlarla yani gerçeklerle karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkan bir olgudur (Özer ve Karabulut, 2003, s. 72). Yaşam doyumunu ise bireyin yaşadığı zamana veya geçmiş yaşamına ilişkin öz değerlendirme yapmasıdır (Neugarten vd., 1961, s. 134). Sahip olduğu hayatın kalitesini kendi tercih ettiği kriterlere göre genel olarak değerlendirmesidir (Shin ve Johnson, 1978, s. 478). Yaşam kalitesini olumlu anlamda yargılama derecesidir (Selim, 2007, s. 532). Bunların yanı sıra bireyin hayata karşı pozitif bir tutuma sahip olmasıdır (Haybron, 2007, s. 101). Bir anlamda ulaşmak istediği nihai amaçtır (Özer ve Karabulut, 2003, s. 72).

Bireyin kendi yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmesi (Diener vd., 1985, s. 71) olarak da ifade edilen yaşam doyumunu etkileyen birçok unsur bulunmaktadır (Ahn vd., 2004, s. 1; Bulut-Serin ve Aydınoğlu, 2013, s. 346). Sağlıklı beslenmek, fiziksel ve ruhsal anlamda sağlıklı olmak, spor yapmak, balık tutmak, müzik dinlemek, ebeveyn olmak, romantik/duygusal ilişki içerisinde olmak, ait olma duygusuna sahip olmak, ifade özgürlüğüne sahip olmak, eğitim almak/sürdürmek, ekonomik olarak iyi seviyede olmak, sosyal çevrede prestij sahibi olmak, entelektüel kapasiteye sahip olmak, sosyal ilişki kurmakta yetenekli olmak, gönüllülük içeren etkinliklere katılım sağlamak, sivil toplum kuruluşlarında faaliyet göstermek ve yeni insanlarla tanışmak gibi eylem/aktiviteler yaşam doyumunu etkileyen unsurların bir kısmını oluşturmaktadır (Flanagan, 1978, s. 141; Veenhoven, 1996, s. 29). Bireylerin yaşam doyumunu etkileyen bu unsurlar, literatürde dört başlık altında ele alınmaktadır (bkz. Tablo 1.) (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007, s. 8).

Tablo 1. Yaşam Doyumunu Etkileyen Unsurlar

Kategori	Açıklama
İş ile İlgili Unsurlar	Yapılan işin niteliği, işin başkaları tarafından nasıl görüldüğü, örgüt içi rol, iş yükü, örgüt içerisinde verilen eğitimler, alınan ücret ve yapılan işle ilgili edinilen tecrübe
Bireysel Unsurlar	Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, kişilik özellikleri, negatif ve pozitif duygusallık ve beklentiler
Çevresel Unsurlar	Alternatif iş bulma imkanları
Toplumsal Unsurlar	Sosyal ağlar, üye olunan sosyal örgütler, aile ve akrabalarla kurulan ilişkiler

Kaynak: Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007, s. 8

2.2. Temel Değerler / Bireysel Değerler

Değerler; “belirli bir davranış biçiminin veya varoluşun nihai durumunun, zıt ya da karşılıklı bir davranış biçimine ya da varoluşun son durumuna göre bireysel veya sosyal olarak tercih edilebilir olduğuna dair kalıcı bir inanç”tır (Rokeach, 1973, s. 5). Belirli durumları diğer durumlara tercih etmeye yönelik bir eğilimdir (Hofstede, 1991, s. 18). “Bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç”lardır (Güngör, 1998, s. 27). İnsanlara yol gösterici ilkeler olarak hizmet eden, önemi görece değişen ve arzu edilen durumlar arası hedeflerdir (Schwartz ve Sagie, 2000, s. 467).

İnsan hayatını etkileyen önemli kavramlardan olan değerler, her bireyin günlük olarak deneyimlediği gerçekliğin bir parçasıdır (Kilby, 1993, s. 55). Değerler, insan davranışını anlama sürecinde önemli bir konuma sahiptirler (Asan vd., 2008, s. 16). Kişilik, tutum, algı ve motivasyonları anlamak için temel oluşturduğundan, örgütsel davranışta kilit rol oynarlar (Tracy, 1989, s. 33; Sağnak, 2004, s. 103). Değerler; insan yaşamına yön verirler. İnsanların düşüncelerini belirlemeye yardımcı olurlar ve olayları nasıl algıladıklarını etkilerler. Dolayısıyla varoluşun anlamlandırılmasına yardımcı olurlar. Eş, arkadaş, meslek ve sosyal gruplar gibi insan hayatının başlıca seçimlerinde öne çıkarlar ve bireyin iyi yaşam anlayışına yönelik yargıların içerisinde yer alırlar (Kilby, 1993, s. 55). (bkz. Tablo 1.)

Tablo 2. Schwartz'ın Motivasyonel Değer Tipleri

Değer Tiplerinin Tanımı	Değer Örnekleri	Kaynaklar
<i>Güç:</i> Sosyal statü ve prestij, insanlar ve kaynaklar üzerinde kontrol veya baskınlık kurma	Sosyal güç Yetki/otorite, zenginlik/servet	Etkileşim Grup
<i>Başarı:</i> Sosyal standartlar çerçevesinde yetkinlik	Başarılı, kabiliyetli hırslı/tutkulu	Etkileşim Grup
<i>Hazlılık:</i> Bireyin kendisi için zevk ve duymusal tatmin/doyum elde etmesi	Zevk/haz Hayattan keyif almak	Organizma
<i>Uyarım:</i> Hayat içerisinde yenilik, heyecan ve meydan okuma	Cesur/cüretkâr olmak, farklı ve heyecan verici bir hayat	Organizma
<i>Öz-yönelim:</i> Bağımsız/özzerk bir biçimde düşünce ve eylem seçme, üretken olma ve keşfetme	Üretkenlik, meraklı olmak Özgürlük	Organizma Etkileşim
<i>Evrensellik:</i> Bütün insanları ve doğayı korumak için anlayışlı, takdir edici ve hoşgörülü olma	Açık fikirli olmak, sosyal adalet, eşitlik Çevreyi veya doğayı korumak	Grup Organizma
<i>İyilikseverlik:</i> Bireyin sıklıkla iletişim kurduğu kişilerin refahının/mutluluğunun korunması ve iyileştirilmesi	Yardımsaver Dürüst Bağışlayıcı	Organizma Etkileşim Grup
<i>Geleneksellik:</i> Geleneksel kültür veya dinî gerekliliklerden doğan geleneklere ve fikirlere saygılı olma, onlara bağlanma ve kabullenme	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak Kişinin hayatında kendisine düşen payı kabullenmesi	Grup
<i>Uyma:</i> Diğer bireyleri üzme veya onlara zarar vermeye yönelik ve sosyal normlara zıt düşen eylemlerin, eğilimlerin ve dürtülerin kısıtlanması	İncelik/nezaket-nazik olmak, itaatkâr/sadık olmak Ebeveynlere ve yaşlılara saygı göstermek	Etkileşim Grup
<i>Güvenlik:</i> Toplumun, ilişkilerin ve benliğin güvenliği, uyumu ve istikrarı	Ulusal güvenlik Sosyal düzen, temiz olmak	Organizma Etkileşim Grup

Kaynak: Schwartz, 1994; Özkul, 2021

2.3. Çalışma Değerleri / Amaçları

Çalışma değerleri, çalışma yoluyla ulaşılmak istenen sonuçlardır (Turgut, 2017, s. 22). Çalışma alanı bağlamında elde edilen çıktılara verilen önemdir (Elizur, 1984, s. 379). İnsanların arzu ettikleri ve çalışarak gerçekleştirmek istedikleri nihai durumlardır (Nord vd., 1988, s. 2; Twenge vd., 2010, s. 1121). Çalışma değerleri temel/bireysel değerlere benzer bir biçimde; arzu edilen nihai sonuçlar veya davranışlarla alakalı olan inançlar ve bir ihtiyacın tatminine yönelik ortaya konan faaliyeti güdüleyen amaçlar şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma değerleri, temel/bireysel değerlerin çalışma ortamında ifade edilme şeklidir (Ros vd., 1999, s. 54; Turgut, 2017, s. 22).

Bireyin ihtiyaçları, amaçları, çalışma hayatındaki rolleri ve faaliyetleri bağlamında aksiyon alması/harekete geçmesi için güdü kaynakları olan çalışma değerleri; *iş yönelimi*, *çalışma amaçları* ve *arzu edilen iş özellikleri* gibi kavramlarla da ifade edilmektedir (Ros vd., 1999; Tevruz ve Turgut, 2004; Turgut, 2017, s. 23). Çalışma değerleri, Tevruz ve Turgut (2004); Tevruz vd. (2010) tarafından *bireyci*, *dünyevi* ve *normatif değerler* olarak üç başlık altında ele alınmaktadır (bkz. Tablo 3.).

Tablo 3. Çalışma Değerleri

Çalışma Değerleri	Çalışma Amaçları	Açıklama
Bireyci Değerler	Bilgi edinmek ve bilgiyi kullanmak	Yeni şeyler öğrenmek, sahip olunan yetenekler ve kapasiteyi kullanarak bir şeyler üretmeyi/ortaya koymayı amaç edinmek.
	Sevdiği işi yapmak	Yapılan işten zevk almak ve sevilen mesleği icra etmek.
	Hayata anlam vermek/katmak	Hayata yön vermeyi ve hayatta bir şeyler yapabilmemiş olmayı amaçlamak.
	Hayata hareket katmak	İnsanlara yardım etmek, sosyal ilişkileri geliştirmek ve kendini gerçekleştirmek.
	Hayata keyif katmak	Kişisel zevkleri tatmin etmeyi, hobileri ve hayalleri gerçekleştirmeyi amaç edinmek.
	Kendini meşgul etmek	Bedensel ve zihinsel olarak meşgul olmayı ve zamanı değerlendirmeyi amaçlamak.
Dünyevi Değerler	Geçimini temin etmek	Ekonomik geçimi sağlamak ve maddi olarak güvenli bir yaşam sürmeyi amaç edinmek.
	Statü kazanmak	Prestij, otorite, kariyer ve maddi varlık elde ederek toplum nezdinde saygı görmeyi amaç edinmek.
Normatif Değerler	Topluma katkı sağlamak	Topluma hizmet etmeyi, sosyal ve ekonomik refaha katkı sağlamayı amaç edinmek.
	Sakınmak	Kötü yola sapma ve yabancılaşmaktan kendini korumakla birlikte yarar sağlamayı, huzurlu ve sağlıklı olmayı amaç edinmek.
	Dini görevini yapmak	Allah'ın rızasını almayı, ahireti kazanmayı ve dini görevlerini yerine getirmek.
	Düzen kurmak	Kendine yuva ve iş kurarak düzenli bir hayat sürmeyi amaç edinmek.

Kaynak: Tevruz vd., 2010, s. 21; Tevruz, 2017, s. 25

2.4. Yaşam Doyumu ve Değerler Arasındaki İlişki

Bireyler, değerlerini ifade etmeleri ve gerçekleştirebilmeleri neticesinde hedeflerine ulaşmakla daha mutlu olabilirler. Ancak içerisinde buldukları durum, bireylerin değerlerini fark etmelerini engellediğinde, mutsuz olmaları da ihtimal dahilindedir (Sagiv ve Schwartz, 2000, s. 186-187). Bu bağlamda yaşam doyumu/mutluluk ile değerler arasındaki ilişki, üç açıdan ele alınmaktadır. Bunlar; sağlıklı değerler perspektifi, hedefe ulaşma ve birey-çevre uyumudur (Sagiv vd., 2004, s. 69).

Sağlıklı Değerler Perspektifi; öz belirleme kuramına dayanmaktadır (Ryan ve Deci, 2000). Öz belirleme kuramı, psikolojik gelişme ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını yansıtan içsel değerlerin iyi oluşu desteklediğini; dışsal değerlerin ise başkalarının onayını, beğenisini ve övgüsünü almaya yönelik olduğunu belirtmektedir. İçsel yönelimli değerler; kişisel gelişim, ilişkiler ve toplumsal bağlılığı kuvvetlendiren değerlerdir. Dışsal yönelimli değerler ise güç, güvenlik, geleneksellik ve uyma gibi dışsal motivasyonu ifade eden değerlerdir. Bunun yanı sıra dışsal değerler; finansal başarı, görünüm ve popülerlik üzerine odaklanan değerlerden oluşmaktadır. Bu noktada dışsal yönelimli değerlerle yaşam doyumu/mutluluk

arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktayken; içsel yönelimli değerler mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir (Sagiv vd., 2004, s. 69-71; Bobowik vd., 2011, s. 403).

Hedefe ulaşma; Sheldon ve Elliot (1999), bireylerin çabalarını mutluluklarıyla ilişkilendiren öz-uyum modeliyle; iyi oluşun psikolojik ihtiyaçların tatmin edilmesinden kaynaklandığını öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda kendilerine uyumlu hedeflere ulaşmaları, bireylerin mutluluklarına bu hedeflerin dışındakilere ulaşmalarından daha çok mutluluk sağlar. Hatta bireylerin kendileriyle uyumlu hedefleri için çabalarını sürdürdükçe, doğuştan gelen temel psikolojik ihtiyaçlarından kaynaklanan bu hedeflere ulaşma ihtimalleri daha yüksektir (Sagiv vd., 2004, s. 73). Bir kişi, davranışı isteyerek ve uygulayarak deneyime dönüştürdüğünde, dahil olduğu/giriştiği faaliyeti ve bunların neticesinde ortaya çıkan değerleri tam olarak onayladığında özerktir. Dolayısıyla, sahip olduğu herhangi bir amaç veya değer, benliğiyle uyumlu olduğu ölçüde bireyin mutluluğuna katkı sağlayabilir (Chirkov vd., 2003, s. 98). Bunun yanı sıra, değer türü ne olursa olsun bireylerin, kendileri için en önemli olan hedeflere ve değerlere ulaştıklarında daha mutlu oldukları görülebilir (Sagiv vd., 2004, s. 75).

Birey-çevre uyumu; bireyin değer öncelikleri ile çevresinde hâkim olan değerler arasındaki uyumu ifade etmektedir. Literatürde birey-çevre uyumunun bireyin mutluluğunu etkileme sürecini açıklayan üç mekanizma ortaya konulmuştur. İlk mekanizma olan çevresel olanaklılık, hedefe ulaşmanın mutluluk üzerindeki etkisine dayanmaktadır. Bireylerin amaç ve değerleri ile uyumlu ortamlar, onların hedeflerine ulaşmalarına olanak sağlarlar. Uyumsuz ortamlar ise, bireylerin sahip oldukları değerlere göre hareket etme imkânı sağlamadığı için onların önem verdikleri amaçlarını gerçekleştirmelerini engeller. İkinci mekanizma, bir sosyal destek mekanizmasıdır. Sosyal destek, iyi oluşun önemli bir kaynağıdır. Bireylerin yaşadıkları çevreler; normatif ve arzu edilen inançlar, değerler ve davranışlar hakkında beklentileri oluştururlar. Bu beklentiler örtülü veya açık yaptırımlarla belirlenir. Karşılıklı anlayış odaklı çevrelerde yani bireylerin çoğunun benzer değerleri paylaştığı ortamlarda, normatif değerler hakkında net mesajların paylaşılması ve iletilmesi söz konusudur. Bu şekilde fikir birliği odaklı ortamlarda hâkim olan değerleri onaylayan bireylerin sosyal destekten yararlanma ihtimalleri yüksektir. Sosyal destek gören bireyler, değerlerinin doğrulandığını ve fikirlerinin sağlam temellere dayandığını hissederler. Buna karşın, çevrede hâkim değerlere zıt değer yargılarına sahip olan ve bunları ifade eden bireylerin bir tür sosyal yaptırımla karşılaşma olasılığı yüksektir. Bu bireylerin de görmezden gelinmeleri, dışlanmaları veya cezalandırılmaları söz konusudur. Üçüncü mekanizma, bireyin iç-uyum mekanizmasıdır. Bu mekanizmaya göre, bireyler içsel değer çatışması yaşadıklarında mutluluk düzeylerinde azalma durumu olabilir. Yani bireyin daha önceden edinmiş olduğu değerler ile yeni bir ortamda içselleştirmesi gereken değerler arasındaki çatışma, bireyin iyi oluş düzeyini olumsuz yönde etkileyebilir (Sagiv ve Schwartz, 2000, s. 187; Sagiv vd., 2004, s. 75-76).

3. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma safhasında elde edilen veriler, Jamovi 2.3.19 ve AMOS 24.0 istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle veriler gözden geçirilmiş, geçerlik ve güvenilirlikleri incelenmiş ve normallik analizine tabi tutulmuştur. Son olarak yaşam doyumu değişkeni ile diğer değişkenler arasındaki ilişki ve söz konusu değişkenlerin yaşam doyumu üzerindeki etkisini incelemek üzere korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

3.1. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bu aşamada kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek 482 öğrenciye ulaşılmıştır. Analiz sürecinde hatalı cevaplama yapmalarından dolayı 13 öğrencinin verisi analiz dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda analize dahil edilen 469 öğrencinin %63,5'i kadın ve %36,5'i erkektir. Katılımcıların yaş aralıkları 18-24 yaş aralığında olup yaş ortalaması 21'dir. Öğrencilerin ailelerinin aylık gelirlerinin ise daha çok 4250 TL ve üzerinde (%67,2) olduğu görülmüştür.

3.2. İşlem

Araştırma verileri toplanmaya başlamadan önce Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'na başvurulmuş ve 11.11.2021 tarihli ve 113/15 sayılı karar ile etik onay alınmıştır. Veriler, 2022 yılı Nisan ayında çevrimiçi bir anket sistemi aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılar, anketi doldurmaya başlamadan önce çalışmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiş olup; onayladıkları takdirde katılım sağlayacakları belirtilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Portre Değerler Anketi, Çalışma Amaçları Testi ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Portre Değerler Anketi; "1- %0 Benziyor" ve "6- %100 Benziyor", Çalışma Amaçları Testi; "1- Hiç Önemli Değil" ve "6- Fazlasıyla Önemli" ve Yaşam Doyumu Ölçeği ise "1- Kesinlikle katılmıyorum" ve "5- Kesinlikle katılıyorum" şeklinde beşli ve altılı Likert tipi ölçekle derecelendirmeleri yapılmıştır.

Portre Değerler Anketi (PDA); Schwartz vd., (2001) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması Demirutku ve Sümer (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 10 boyut ve 40 maddeden oluşmaktadır (*Örnek madde: Çok başarılı olmak onun için önemlidir. İnsanlar üzerinde iyi izlenim bırakmaktan hoşlanır*). Bu çalışmada gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre, uyum istatistikleri iyi ve kabul edilebilir düzeydedir (bkz. Tablo 4.). DFA yapılırken birbirinden bağımsız modeller oluşturulmuştur (Cieciuch ve Schwartz, 2012). Bununla birlikte 4 madde uyum indekslerini olumsuz yönde etkilediği için modellerden çıkarılmış ve istatistik programının önerdiği standart hata katsayıları birleştirilmiştir. Elde edilen Cronbach alpha iç güvenirlik katsayıları ise .538 ile .754 arasındadır.

Çalışma Amaçları Testi; Tevruz ve Turgut (2004) tarafından geliştirilmiştir. Bu test öncelikle 76 madde ve 12 boyuttan oluşturulmuştur. Ancak madde sayısının fazlalığı nedeniyle her bir boyut, onu temsil eden ifadelerle tarif edilerek tek bir maddeye indirgenmiştir (Tevruz vd., 2010, s. 21-22). Netice itibarıyla 3 boyut ve 12 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiştir (*Örnek madde: Toplum için faydalı şeyler üretmek, ülke gelişmesine ve ekonomisine katkıda bulunmak, huzurlu bir toplum oluşturmak, hizmet vermek ve gelecek nesillere yararlı şeyler bırakmak*). Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre elde edilen uyum istatistikleri kabul edilebilir düzeydedir (bkz. Tablo 4.). Cronbach alpha iç güvenirlik katsayıları ise .612 ile .777 arasında değer almaktadır.

Yaşam Doyumu Ölçeği; Diener vd., (1985) tarafından geliştirilmiş olup; Türkçe uyarlaması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek; tek boyut ve 5 maddeden oluşmaktadır (*Örnek madde: İdeallerime yakın bir yaşantım vardır*). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre elde edilen uyum istatistikleri iyi ve kabul edilebilir düzeydedir (bkz. Tablo 4.). Cronbach alpha iç güvenirlik katsayısı ise .600'dür.

Tablo 4. Ölçüm Araçlarının İyi Uyum Değerleri

Ölçekler/Boyutlar	χ^2/df	CFI	TLI	GFI	AGFI	NFI	RMSEA	SRMR
Çalışma Amaçları Testi	3.677	.915	.885	.941	.906	.888	.076	.048
Yaşam Doyumu Ölçeği	1.633	.984	.968	.993	.979	.960	.037	.025
PDA - Değişime Açıklık	3.724	.948	.891	.979	.940	.952	.076	.039
PDA - Korumacılık	2.335	.971	.954	.976	.953	.950	.053	.034
PDA - Kendini Güçlendirme	4.213	.940	.901	.959	.917	.923	.083	.047
PDA - Özdeşleşme	2.335	.971	.954	.976	.953	.950	.053	.034

Referans değerler için bkz.: MacCallum vd., 1996, s. 134; Schermelleh-Engel vd., 2003, s. 52; Simon vd., 2010, s. 239.

3.4. Bulgular

Analizler gerçekleştirilmeden önce verilerin parametrik testlere uygun olup olmadığını tespit etmek amacıyla basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde ilgili değerlerin ± 1.5 arasında yer aldığı ve dolayısıyla verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir (Shumacker ve Lomax, 2010, s. 62). Bununla birlikte değişkenlerin iç güvenilirlik katsayılarının orta ve yüksek düzeyde (Hinton, vd., 2014, s. 359) güvenilir olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular ise verilerin parametrik testlere uygun olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda değişkenler arası ilişkiyi sınamak için korelasyon analizi yapılmıştır (bkz. Tablo 5.).

Tablo 5. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	Ort. (S.S.)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Yaşam Doyumu	3.47 (.59)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Normatif Değerler	5.26 (.75)	.163***	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3. Dünyevi Değerler	5.24 (.83)	.083	.335***	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. Bireyci Değerler	5.46 (.56)	.156***	.567***	.531***	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Güç	4.04 (1.32)	.068	.060	.363***	.194***	1	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Başarı	4.48 (1.04)	.104*	.131**	.518***	.306***	.521***	1	-	-	-	-	-	-	-
7. Hazzelik	4.87 (.93)	.140**	.166**	.497***	.506***	.351***	.429***	1	-	-	-	-	-	-
8. Öz-yönelim	5.01 (.74)	.170***	.292***	.530***	.566***	.315***	.429***	.495***	1	-	-	-	-	-
9. Uyarım	4.56 (.94)	.146**	.278***	.425***	.448***	.338***	.375***	.497***	.533***	1	-	-	-	-
10. İyilikseverlik	5.25 (.72)	.093*	.379***	.273***	.483***	.055	.136**	.360***	.361***	.272***	1	-	-	-
11. Evrensellik	5.32 (.67)	.107*	.451***	.304***	.520***	-.017	.090	.288***	.397***	.265***	.562***	1	-	-
12. Güvenlik	4.92 (.73)	.192**	.463***	.351***	.436***	.146**	.280***	.320***	.448***	.259***	.384***	.484***	1	-
13. Geleneksellik ve Uyma	4.40 (.88)	.208**	.522***	.102*	.153***	.106*	.156***	.013	.098*	.110*	.252***	.271***	.428***	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların çalışma değerleri boyutlarına vermiş oldukları puanlar yüksekten düşüğe doğru bireyci, normatif ve dünyevi olarak sıralanmaktadır. Puanlar temel değerler kapsamında incelendiğinde ise evrensellik, iyilikseverlik, öz-yönelim, güvenlik, hazzelik, uyarım, başarı, geleneksellik-uyma ve güç değerleri olarak sıralandığı görülmektedir.

Yapılan korelasyon analizi neticesinde ise araştırmanın bağımlı değişkeni olan yaşam doyumu değişkeni ile diğer değişkenler (*dünyevi değerler* ve *güç* hariç) arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İlgili analiz bağlamında yaşam doyumu ile en yüksek düzeyde ilişki; *geleneksellik ve uyma* ($r = .208$; $p < .01$) değeri arasındadır. Yaşam doyumu ile en az ilişkili değişken ise *iyilikseverlik* ($r = .93$; $p < .05$) değeridir. Bununla birlikte yaşam doyumu *çalışma değerleri* arasında en yüksek düzeydeki ilişkiye *normatif değerler* ($r = .163$; $p < .001$) sahiptir. Çalışma değerlerinin kendi arasındaki bağlantı incelendiğinde, en yüksek ilişki düzeyinin *bireyci ve normatif* değerler arasında ($r = .567$; $p < .001$) olduğu görülmüştür.

Regresyon analizinde doğru sonuçlar elde edilmesi için bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede ilişki bulunmamalıdır. Bağımsız değişkenler arası yüksek ilişki düzeyi, çoklu bağlantı olarak ifade edilmektedir. Değişimi açıklayan çoklu korelasyon katsayısı, etki büyüklüğünün sınırlanmasına sebep olmaktadır. Denklemün güvenilirliğini düşürmektedir. Bu durumun tespiti için öncelikle bağımsız değişkenler arası ikili korelasyonlar incelenebilir. Eğer değişkenler arasında .80 üzerinde korelasyon bulunuyorsa çoklu bağlantı sorunu bulunduğu söylenebilir. Bu yöntemin yanı sıra bu soruna işaret eden değerler vardır. Bunlar Tolerance ve VIF değerleridir (Can, 2018: 280-281; Büyüköztürk, 2020: 102-103). Literatürde kabul gören farklı değerler bulunmakla birlikte bu çalışmada Allison (1999: 142)'un belirttiği değerler referans alınmıştır (Tolerance > 0.4 ; VIF < 2.5). Bu bağlamda regresyon analizinin

gerçekleştirilmesine yönelik ön koşulların sağlandığı görüldükten sonra yaşam doyumunu etkileyen temel/bireysel değerler ve çalışma değerleri incelenmiştir (bkz. Tablo 6. ve Tablo 7.).

Tablo 6. Çalışma Değerlerinin Yaşam Doyumuna Etkisi

Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
Normatif Değerler	.109	.049	.043	R ² = .032	$p = .000$
Bireyci Değerler	.095	.125	.064	Adj. R ² = .028	Tolerance > 0.4
				F = 7.70	VIF < 2.5

* Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu

Tablo 6.'da görüldüğü üzere çalışma değerlerinden sadece *normatif değerlerin* yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($\beta = .109$, $p < .05$).

Tablo 7. Temel/Bireysel Değerlerin Yaşam Doyumuna Etkisi

Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
Güç	-.027	.062	.263		
Başarı	-.016	.780	.024		
Hazcılık	.082	.165	.032		
Öz-yönelim	.095	.129	.037	R ² = .076	$p = .000$
Uyarım	.048	.395	.049	Adj. R ² = .058	Tolerance > 0.4
İyilikseverlik	-.037	.510	.035	F = 4.16	VIF < 2.5
Evrensellik	-.028	.641	.046		
Güvenlik	.067	.256	.047		
Geleneksellik ve Uyma	.185	.000	.034		

* Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu

Tablo 7.'ye göre temel/bireysel değerlerden sadece *geleneksellik ve uyma* değerinin yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($\beta = .185$, $p < .001$).

Çalışma kapsamında temel/bireysel değerler ve çalışma değerlerinin farklı gelir gruplarına göre yaşam doyumunu nasıl etkilediği konusu da merak edilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların gelir gruplarına göre regresyon analizi gerçekleştirilmiştir (bkz. Tablo 8. ve Tablo 9.). Farklı gelir durumlarına göre yapılan regresyon analizi neticesinde; ailesinin geliri “4250 TL ve altı” olan katılımcılarda sadece *bireyci* ($\beta = -.183$, $p < .05$) ve *dünyevi* ($\beta = .215$, $p < .05$) değerlerin; ailesinin geliri 10000 TL ve üstü olanlarda ise sadece *normatif* ($\beta = .276$, $p < .05$) değerlerin yaşam doyumunu anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 8. Farklı Gelir Durumlarına Göre Regresyon Analizi - Çalışma Değerleri

Gelir Durumu	Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
4250 TL ve Altı	Normatif Değerler	.123	.202	.073	R ² = .060	$p = .012$
	Dünyevi Değerler	-.183	.050	.059	Adj. R ² = .043	Tolerance > 0.4
	Bireyci Değerler	.215	.045	.094	F = 3.73	VIF < 2.5
Gelir Durumu	Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
10001 TL ve Üstü	Normatif Değerler	.276	.044	.113	R ² = .164	$p = .008$
	Dünyevi Değerler	.202	.158	.137	Adj. R ² = .126	Tolerance > 0.4
	Bireyci Değerler	-.003	.981	.180	F = 4.32	VIF < 2.5

* Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu

Tablo 9. Farklı Gelir Durumlarına Göre Regresyon Analizi - Temel Değerler

Gelir Durumu	Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
4250 TL ve Altı	Güç	-.066	.556	.053	R ² = .151 Adj. R ² = .074 F = 1.97	p = .050 Tolerance > 0.4 VIF < 2.5
	Başarı	-.221	.059	.062		
	Hazcılık	.069	.568	.073		
	Öz-yönelim	-.135	.289	.101		
	Uyarım	.240	.050	.082		
	İyilikseverlik	-.097	.384	.107		
	Evensellik	.082	.493	.137		
	Güvenlik	.179	.139	.104		
Geleneksellik ve Uyma	.220	.055	.084			
Gelir Durumu	Bağımsız Değişkenler	β	p	S. H.	Model İstatistiği	
10001 TL ve Üstü	Güç	.031	.037	2.13	R ² = .300 Adj. R ² = .195 F = 2.86	p = .007 Tolerance > 0.4 VIF < 2.5
	Başarı	-.020	.275	-1.10		
	Hazcılık	.027	.107	1.63		
	Öz-yönelim	.054	.724	.355		
	Uyarım	.026	.063	1.89		
	İyilikseverlik	-.059	.686	-4.06		
	Evensellik	-.023	.869	-1.66		
	Güvenlik	-.049	.724	-3.55		
Geleneksellik ve Uyma	.299	.016	2.47			

* Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu

Tablo 9. incelendiğinde ailesinin geliri “4250 TL ve altı” olan katılımcılarda sadece *uyarım* ($\beta = .240$, $p < .05$) değeri ve “10001 TL ve üstü” olanlarda ise *güç* ($\beta = .031$, $p < .05$) ile *geleneksellik ve uyma* ($\beta = .299$, $p < .05$) değerleri yaşam doyumu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada temel değerler ve çalışma değerlerinin yaşam doyumuyla olan ilişkisi tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analiziyle söz konusu değerlerden bazılarının yaşam doyumu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Tevruz ve Turgut (2004)'un çalışma değerleri sınıflandırması bağlamında ele alınan temellendirme kapsamında, bu çalışmanın sunduğu önemli katkılardan biri, yaşam doyumunu olumlu yönde etkileyen tek çalışma değerinin normatif değerler olmasıdır. Bununla beraber önemli diğer bir husus, normatif değerlerle birlikte ele alınan diğer çalışma değerlerinin yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin görülmemiş olmasıdır. Normatif değerler modelde yer aldığı zaman, yaşam doyumu üzerindeki tek anlamlı değişimi bu değer oluşturmaktadır. Fakat normatif değerler modelden çıkarıldığı takdirde bireyci değerlerin yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisi ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlarla birlikte dünyevi değerlerin her iki modelde de yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla normatif değerleri gözetmenin, yaşam doyumunun artırılmasında önemli bir husus olduğu söylenebilir.

Normatif değerler literatürde topluma katkı sağlamak, sakınmak, dini görevini yerine getirmek ve düzen kurmak olarak ele alınmaktadır. Normatif değerlerin kapsamı içerisinde ise topluma hizmet etme, huzurlu ve sağlıklı olmayı amaç edinme, kötü yola sapmaktan ve yabancılaştırmaktan kendini korumakla birlikte yarar sağlama ve dini görevlerini yerine getirme gibi öne çıkan noktalar bulunmaktadır (Turgut, 2017). Bu bağlamda çalışmada yaşam doyumunu etkileyen en önemli çalışma değerinin normatif değerler olmasının önemi daha belirgin bir konuma gelmektedir. İnsan kendisi dışındaki varlıklara, insanlara ve bulunduğu

sosyal çevreye katkı sunma amacıyla bir değer tanımı yaptığı takdirde veya böyle bir hayat felsefesine sahip olduğunda daha mutlu bir birey olma ihtimalinin bulunmaktadır. Bununla beraber geçimini temin etmek ve prestij, otorite, kariyer ve maddi varlık edinerek toplum gözünde saygınlığı elde etmeyi hedeflemenin, mutluluğa olumlu etkisi açısından bu çalışmada herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bunun yanı sıra bilgi edinmek, sevdiği işi yapmak, hayatta bir şeyler yapabilmemiş olmayı amaçlamak, kendini bedensel ve zihinsel olarak geliştirmek adına zamanı değerlendirmek gibi faktörlerin bireyci değerler bağlamında mutluluğu olumlu etkilediği söylenebilir. Bireyin kendini geliştirmeye çalışmasının ve hayatını anlamlı ve verimli bir biçimde yaşamaya çabalamasının önemli olduğu vurgulanabilir. Kısaca bireyin gerek kendini geliştirmesi gerekse kendisi dışındakilere yarar sağlamak amacıyla bir hayat sürme çabası ekseninde bir sahip olması mutluluk açısından en önemli değerler kapsamında olduğu belirtilebilir.

Çalışmada yukarıda ifade edilen bulguyla tutarlı bir biçimde Schwartz (1994)'ın motivasyonel değer tiplerinden sadece geleneksellik ve uyma değerinin yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada geleneksellik ve uyma değerlerine sahip olan bireylerin yaşam doyumları; güç, başarı ve haz gibi değerlere sahip olan bireylere göre yaşam doyumunu çok daha olumlu etkilemektedir. Geleneksellik değerleri bağlamında; kültür veya dini gerekliliklerden kaynaklanan geleneklere ve düşüncelere saygılı olma, onlara bağlanma ve onları kabullenme kapsamında alçakgönüllü olma, hayatta kendine düşen payı kabullenmenin mutluluğa olumlu yönde etkisinin bulunduğu bu çalışmanın bulguları içerisinde yer almaktadır. Bununla beraber uyma değeri bağlamında diğer bireyleri üzmetten kaçınma, incelik ve nezaket sahibi olma ebeveynlere ve yaşlılara saygılı davranma, itaatkâr ve sadık olma gibi davranışların mutluluk üzerindeki etkisi bu çalışmada görülmüştür. Geleneksellik ve uyma yönlü bir anlayış, kişinin kendisi dışındakilere zarar vermemek ve onlarla birlikte sağlıklı ve huzurlu yaşayabilmek adına incelik, nezaket, saygı ve sadakat gibi değerlere sahip olunmasının önemini belirginleştirmektedir.

Katılımcılar dört farklı ailelerinin gelir düzeylerine göre ayrıştırıldığında; en düşük düzeyde olanlarda uyarım; en yüksek düzeyde olanlarda ise güç değeri ile normatif değerlere sahip olmanın yaşam doyumunu artırdığı görülmüştür. Geliri düşük olanların kendi arzu ettikleri ama ulaşamadıkları hazları yakaladıkları zamanlarda yaşamdan daha fazla keyif aldıkları görülmektedir. Ancak gelir durumu yükseldikçe güç değerinin yaşam doyumunu etkileyici bir durumu ortaya çıkmaktadır. Gelir durumu yüksek düzeyde olanlar güce odaklanarak, güçlü olmayı ve statü elde etmeyi arzu eden bir duruma doğru yönelmektedirler. Geliri yüksek olanlarda aynı zamanda geleneksel ve uyma değerlerinin de yaşam doyumunu artırıcı gücü bulunmaktadır. Dolayısıyla insanların çok parası olduğunda bile sadece güç elde etmek değil, geleneksel ve uyma değerleri onları mutlu etmekte ve kendisi dışındakileri değerli görme açısından motive etmektedir.

Bununla birlikte çalışma değerleri bağlamında; yüksek bir gelir durumuna sahip olduğunda normatif değerler, diğer çalışma değerlerinde daha fazla mutluluk üzerine etkisi bulunmaktadır. Gelir düzeyi düşük olanlarda ise bireyci değerler (bilgi edinmek, sevdiği işi yapmak, hayatta bir şeyler yapabilmemiş olmayı amaçlamak, kendini bedensel ve zihinsel olarak geliştirmek) yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanında düşük gelir seviyesindeki bireylerde dünyevi değerler (prestij, otorite, kariyer ve maddi varlık elde ederek toplum nezdinde saygı görmeyi amaç edinmek ve geçimini sağlamak) yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda düşük gelir seviyesindeki bireylerin kendilerini geliştirmek ve sevdikleri işi yapmak açısından mutluluğu buldukları ifade edilebilir.

Bu çalışmanın gerek temel gerekse çalışma değerleri ekseninde en önemli bulguları; normatif değerlerin yanında geleneksellik ve uyma değerlerinin mutluluk üzerindeki etkisini ortaya koymasındır. İlkinde kendisi dışındakilere faydalı olma, ikincisinde ise kendisi dışındakilerin varoluşlarını nezaketli bir biçimde değerli görme yaklaşımı vardır. Bunun yanında düşük gelir seviyesine sahip olanlarda bireyci ve uyarım değerleri öne çıkmakta iken gelir yükseldikçe normatif değerler, güç ve geleneksellik-uyma değerlerinin mutluluk üzerindeki önemli etkileri dikkate değer bulgular olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça

Ahn, N., Garcia, J. R. and Jimeno, J. F. (2004). The impact of unemployment on individual well-being in the EU. *European Network of Economic Policy Research Institutes*, Working Paper, No: 29.

- Allison, P. D. (1999). *Multiple regression: A primer*. Pine Forge Press.
- Asan, T., Ekşi, F., Doğan, A. ve Ekşi, H. (2013). Bireysel Değerler Envanteri'nin dilsel eşdeğerlik geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 15-38.
- Ateş, E. (2019). Lise öğrencilerinin yaşam doyumlarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Bobowik, M., Basabe, N., Páez, D. et al. (2011). Personal values and well-being among Europeans, Spanish natives and immigrants to Spain: Does the cultur matter?. *Journal of Happiness Studies*, 12, 401-419. <https://doi.org/10.1007/s10902-010-9202-1>
- Büyüköztürk, Ş. (2020). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum. (28. Baskı). Pegem Akademi.
- Can, A. (2018). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. (6. Baskı). Pegem Akademi.
- Chirkov, V., Ryan, R. M., Kim, Y. and Kaplan, U. (2003). Differentiating autonomy from individualism and independence: a self-determination theory perspective on internalization of cultural orientations and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 97-110.
- Cieciuch, J. and Schwartz, S. H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321-328. <https://doi.org/10.1080/00223891.2012.655817>
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumunu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1263. <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>
- Demirutku, K. ve Sümer, N. (2010). Temel değerlerin ölçümü: Portre Değerler Anketi'nin Türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 17-25.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Elizur, D. (1984). Facets of work values: A structural analysis of work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 379-389. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.69.3.379>
- Flanagan, J. C. (1978). A research approach to improving our quality of life. *American Psychologist*, 33(2), 138-147. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.33.2.138>
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar* (2. Baskı). Ötüken Yayınevi.
- Haybron, D. (2007). Life satisfaction, ethical reflection, and the science of happiness. *Journal of Happiness Study*, 8, 99-138. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9006-5>
- Hinton, P., McMurray, I. and Brownlow, C. (2014). *SPSS explained*. (2nd Edition). Routledge.
- Hofstede, G. (1991). *Culture's consequences: International differences in work-related values* (7th Edition). Sage Publications.
- Kilby, R. W. (1993). *The study of human values*. University Press of America.
- MacCallum, R. C., Roznowski, M. and Necowitz, L. B. (1992). Model modification in covariance structure analysis: The problem of capitalization on chance. *Psychological Bulletin*, 111, 490-504.
- Myers, D. G. and Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6(1), 10-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., and Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134-143. <https://doi.org/10.1093/geronj/16.2.134>
- Nord, W.R., Brief, A.P., Atieh, J.M. and Doherty, E.M. (1985). Work values and the conduct of organizational behavior. In B.M. Staw, and L.L. Cummings (eds.), *Research in Organizational Behavior*, 10, pp. 1-42, Jai Press Inc.
- Özer, M. ve Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumunu. *Geriatry*, 6(2), 72-74.
- Özkul, R. F. (2021). Dijital oyun oynayanların kişilik ve değerleri: Z kuşağı üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rask, K., Astedt-Kurki, P. and Laippala, P. (2002). Adolescent subjective well-being and realized values. *Journal of Advanced Nursing*, 38(3), 254-263. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2002.02175.x>
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. The Free Press.
- Ryan, R. M. and Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Sagiv, L. and Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30(2), 177-198. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200003/04\)30:2<177::AID-EJSP982>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200003/04)30:2<177::AID-EJSP982>3.0.CO;2-Z)
- Sagiv, L., Roccas, S. and Hazan, O. (2004). Value pathways to well-being: Healthy values, valued goal attainment, and environmental congruence. In P.A. Linley and S. Joseph (Eds.) *Positive psychology in practice*, 68-85.

<https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch5>

- Sağnak, M. (2004). Kişi-örgüt değer uyumunu ölçme çalışmaları ve kullanılan yöntemlerin karşılaştırılması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(5), 101-124.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23-74.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values?. *Journal of Social Issues*, 50, 19-45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>
- Schwartz, S. H. and Sagie, G. (2000). Value consensus and importance. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 465-497. <https://doi.org/10.1177/0022022100031004003>
- Schwartz, S. H. et al. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005001>
- Selim, S. (2007). Life satisfaction and happiness in Turkey. *Social Indicators Research*, 88, 531-562. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9218-z>
- Sheldon, K. M. and Elliot, A. J. (1999). Goal striving, need-satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482-497.
- Shin, D. C. and Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5(4), 475-492. <https://doi.org/10.1007/bf00352944>
- Shumacker, R. E. and Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling* (3rd Edition). Routledge.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C. and Härter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the Autonomy-Preference-Index (API). *Health Expectations*, 234-243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x>
- Tevruz, S. ve Turgut, T. (2004). Çalışma amaçlarının tesbiti ve çalışma amaçları testinin geliştirilmesi. *Öneri*, 6, 33-44.
- Tevruz, S., Turgut, T. ve Çinko, M. (2010). *Bir merakın peşinde: Amaç'tan başarı'ya* (1. Baskı). Beta Yayınları.
- Tracy, L. (1989). *The living organization: systems of behavior*. Praeger Publishers.
- Turgut, T. (2017). Çalışma değerleri. Turgut, T. ve Çinko M. (Eds.), *Değerli insana "değer"li çalışmalar* içinde Beta Yayınları, 21-49.
- Twenge, J., Campbell, S., Hoffman, B. and Lance, C. E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1142.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, and B. Bunting (Eds). *A comparative study of satisfaction with life in Europe*, 11-48, Eötvös University Press.
- Yetim, Ü. (1991). Kişisel projelerin organizasyonu ve örüntüsü açısından yaşam doyumu, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koronavirüs Salgınına Ait Deneyim ve Etkilerin İşe Adanmışlık ile Arasındaki İlişkide İş-Aile Çatışmasının Düzenleyici Rolü: Hemşireler Üzerine Bir Araştırma

Fevziye Bekar¹

Özet

Bu araştırmanın amacı, koronavirüs salgını sürecinde hemşirelerin işe adanmışlık, koronavirüs salgınına ait etkiler (finansal, psikolojik) ve salgına ait deneyimleri (kişisel tanı ve tedavi süreci, başkalarına yakınlık), iş-aile çatışması değişkenleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir. Bu çalışmada öncelikle koronavirüs salgınına ait hemşirelerin algıladığı finansal ve psikolojik etkiler ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. İkinci olarak ise hemşirelerin salgın deneyimleri ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Son olarak ise koronavirüs salgınının hemşireler üzerindeki etkiler ve deneyimleri ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide iş-aile çatışma değişkeninin düzenleyici rolüne odaklanılmaktadır. Araştırma esnasında kolayda örneklem yöntemi ve kartopu örnek yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada verilerin elde edilmesinde Google Formlardan hazırlanan çevrim içi anket tekniğinden yararlanılmıştır. 2021 yılında yürütülmüş olan bu çalışmada toplamda 751 veri elde edilmiştir ancak araştırmanın amacına uygun olmayan veriler çıkarılarak 593 veri ile basit doğrusal regresyon analiz yöntemi, PROCESS Makro bootstrapt metoduna dayalı regresyon analiz yöntemi (Model 1) kullanılarak hipotezler test edilmiştir. Analizler neticesinde salgının oluşturduğu etkilerden finansal etkiler alt boyutu ile işe adanmışlık arasında pozitif; psikolojik alt boyut ile işe adanmışlık arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Koronavirüs salgını deneyimi başkalarına yakınlık alt boyutu ile işe adanmışlık arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu değişkenler arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolü olduğu bulunmuştur. Araştırma sonucunda hemşireler iş ve ailelerine ait rollerine dayalı sorumluluklarını yerine getiremediğini, bu süreçte güçlük çektiklerini yüksek düzeyde düşündüklerinde, hemşirelerin iş ve aile yaşantısına ait ortaya çıkan zorluklar sebebiyle iş-aile çatışması değişkeninin salgının meydana getirdiği etkiler ve deneyimler ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi negatif yönlü düzenlendiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs Salgınının Etkileri, Koronavirüs Salgını Deneyimi, İşe Adanmışlık, İş-Aile Çatışması, Hemşirelik

Jel Kodları: I- M.

The Moderator Role of Work-Family Conflict in The Relationship Between Experience and Effects of The Coronavirus Pandemic and Work Engagement: A Study on Nurses

Abstract

The purpose of this study is to determine the relationships between the variables of work engagement, the financial and psychological impacts brought on by the coronavirus pandemic, experience with personal diagnoses and therapies as well as proximity to others, and work-family conflict that nurses have experienced for the duration of the COVID-19 pandemic. In this research nurses' perception of financial and psychological impacts due to the coronavirus pandemic were primarily analysed in relation to their association to work engagement. The relationship between the nurses' experience of the pandemic and their work engagement was additionally investigated. Ultimately, the regulatory role of the work-family conflict variable was examined within the relationship between the coronavirus impacts on the nurses, and their experience, and work engagement. Convenient sampling and snowball sampling methods were chosen for this study. The research data were gathered through an online questionnaire on Google forms. 751 data were obtained in total from the study carried out in 2021, however; the hypotheses were tested on the 593 data, removing the results that did not fit the research purpose, through simple linear regression analysis and regression analysis based on the PROCESS macro bootstrap method (Model 1). As a result of the analyses, there was a significant positive relationship between the sub-impacts of the pandemic, which are financial impacts, and work engagement and a significantly negative relationship between the psychological subdimension and work engagement. There was also a significantly positive relationship between proximity to others as a subdimension to the coronavirus experience and work engagement. Similarly, a regulatory role was detected for the work-family conflict within the relationship between these variables. As the result of nurses strongly believed that they could not fulfil their responsibilities towards their work and families, and that they found this time very difficult, the work-family conflict variable evidently negatively affected the relationship between the coronavirus impacts and experience and work engagement due to the difficulties in the nurses' professional and familial lives.

Keywords: Coronavirus Impacts, Coronavirus Experience, Work Engagement, Work-Family Conflict, Nurses

Jel Codes: I – M.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi 18/11/2022 tarih ve 2020/11 sayılı etik kurul onay belgesi ile hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üni., Tıbbi Hiz. ve Teknikler, Gümüşhane/Türkiye, Fevziye.gurlas@gumushane.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1692-4294>

1. Giriş

Hemşirelik mesleğinin kurucusu olarak anılan Florence Nightingale'in 200'üncü doğum yılı olması sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2020 yılı "hemşire ve ebe" yılı olarak ilan edilmiştir. Böylesine bir ilan karşısında koronavirüs salgınında hemşirelerin sürece dâhil olması ile birlikte hemşirelik mesleğinin kutsallığı daha iyi bir şekilde anlaşılmıştır (Çevirme ve Kurt, 2020; Kiyat vd., 2020). Koronavirüs salgını, ilk ortaya çıktığı süreç ile kıyasla şu an daha az bir etkiye sahip olsa da dünya ve ülkemiz geneline bakıldığında; dünya genelinde 631,722,073 kişiyi doğrudan etkilemişken 6,577,917 kişinin ise ölümüne sebep olmuştur. Türkiye'de ise 16,919,638 kişiyi etkilemiştir. İstatistiklere bakıldığında ise güncel olarak 3,303 kişinin COVID-19 tanısına sahip olduğu görülmektedir (Wordometer, 2022).

Salgın sürecinin etkileri azalmış, yeni normal süreç devam ediyor dahi olsa salgının sebep olduğu bütün olumsuz etkiler iş hayatını etkilemeye devam etmektedir. Koronavirüs salgını bütün sektörleri sosyoekonomik, psikolojik ve fiziksel yönden etkilediği gibi sağlık sektöründe hemşirelik mesleğini de etkileyen ciddi bir psikososyal risk faktörü olmuştur. Psikososyal riskler bireysel olmak üzere örgütler içinde verimlilik ve etkinlik açısından ciddi sorunları beraberinde getirebilmektedir (Giménez-Espert vd., 2020).

Koronavirüs salgını sürecinde çoğu araştırmacı salgına ait sorunların üstesinden gelebilmek için hem olumsuz hem de olumlu iş davranışlarına odaklanmaktadır. Olumsuz iş davranışlarına yönelik olarak araştırmacılar iş yükü (Zhang vdn., 2021) duygusal tükenme (Fiabane vd., 2021), endişe (Ruiz-Frutos vd., 2022; Tulucu vd., 2022), iş stresi (Bernburg vd., 2022), risk algısı (Hai-Dong vd., 2022) konuları üzerine çalışmalarını yürütmektedir. Olumlu iş davranışına yönelik olarak ise araştırmacılar iş tatmini, işe bağlılık (Sharif Nia vd., 2021) gibi iş davranışı konuları üzerine odaklanmışlardır. Sağlık çalışanları üzerinde yürütülen araştırmalar ve ele alınan olumlu/olumsuz tutum ve davranışları inceleyen alan yazın incelendiğinde ise olumsuz davranışların azaltılması, yaşam kalitesi ve iş yerindeki verimliliği artırıcı, olumlu davranışların yükseltilmesinin etkili yollarından birisi olduğu düşünülen işe adanmışlık konusuna odaklanılmıştır (Giménez-Espert vd., 2020; Allande-Cussó vd., 2021; Ruiz-Frutos vd., 2022). İşe adanmışlık davranışı iş tatmini ve işe bağlılığı da içerisine alabilen çok güçlü olumlu duyguları ve davranışları içerisinde barındırabilmektedir. İşe adanmışlık, bireysel, takım ve örgütsel gibi farklı araştırma düzeylerindeki çıktılar açısından ele alındığında, örgütlerin ihtiyacı olan çalışan katılımını nasıl güvenle ve iş birliği içerisinde elde edeceklerini ve bu durumu sürdürülebilirliğin sağlanması için önemli bir mekanizma oluşturabilmektedir (Albrecht vd., 2021). Salgın gibi kriz süreçlerin yönetiminin sağlık çalışanları için önemi de göz önünde bulundurulduğunda "işe adanmışlık" konusu ele alınmıştır.

Bu araştırmanın öncelikli amacı koronavirüs salgını etkilerinin (finansal ve psikolojik) hemşirelerin işe adanmışlıklarını ne yönde etkilediğini bilimsel yollar ile ortaya koymak ve incelemektir. İkinci olarak ise hemşirelerin salgın deneyimlerinin işe adanmışlıklarını ne yönde etkilediğini incelemektir, çünkü eşi benzeri görülmemiş bu travmatik süreçte işe adanmışlık konusunun bu zorlu süreçte özellikle sağlık çalışanlarının başa çıkmaları için önemli bir unsur olabileceği düşünülmektedir (Gómez-Salgado vd., 2020). Üstelik bu alanda yürütülen çalışmalarda kanıta dayalı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır (Yerköy Ateş ve Okur, 2020). Gelecekte böyle bir kriz ortamı oluştuğunda tedbir amaçlı neler yapılabileceği konusunda öneri geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda koronavirüs salgınına ait (finansal ve psikolojik) etkiler ile salgın süreci deneyimlerinin işe adanmışlık arasında nasıl bir ilişki vardır? Araştırma sorusuna cevap aranmaktadır.

27.10.2020 tarihinde Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan genelgede salgın sürecinde tedavi süreçlerinin kesintisiz devam etmesi, sağlık kurumlarında korkuya dayalı oluşacak kaosu engelleyebilmek adına sağlık çalışanlarının istifa etmesi, emekliliğe ayrılması ve izin haklarına yönelik belirli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde sağlık personelinin izinleri hususunda kısıtlamaya gidilmiştir (Büleç vd., 2022). Koronavirüs salgını sürecinde hemşirelik, her ne kadar manevi değeri yüksek olan bir meslek olsa da hemşireler, iş-aile konusunda gerekli olan bireysel rollerini dengeli bir şekilde sürdürülmesi konusunda birçok problem yaşamışlardır (Sahay ve Wei, 2021). Bu unsurlardan başlıcası ölüm korkusu olabilir. Bu

süreçte salgının bulaşım riski en yüksek olan sağlık sektörüdür. Bu nedenle sağlık alanında görev yapmakta olan bireyler ailelerine salgının bulaşmasında aracı olma rolüne sahip olmaktadır. Özellikle kronik hastalığı olan aile bireylerin salgın bulaşımı ile ölümüne yol açılabilen kritik bir süreç mevcuttur. Hemşireler işlerinden kaynaklı olarak ailelerini koruyamama, ailelerine karşı görevlerini yerine getirememe sebepleri ile zorlu bir süreç geçirmişlerdir (Gurlaş, 2021). Bu süreç ise koronavirüs salgını deneyimleri, salgının etkileri ile işe adanmışlık arasında düzenleyici bir role sahip olmuştur. Bu kapsamda, hemşirelerin salgına ait sahip oldukları deneyimler, salgının hemşireler üzerindeki finansal ve psikolojik etkileri ile işe adanmışlıkları arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolü nasıl olmaktadır? Araştırma sorusuna cevap aranmaktadır.

Araştırmanın yazın sürecinde öncelikle kavramsal çerçeve, araştırmanın hipotezlerine, araştırma modeline yer verilecek olup sonrasında araştırma metodolojisine yer verilecektir. Son kısımda ise araştırmaya ait bulgular tartışılarak araştırmanın yazın kısmına son verilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.1. Koronavirüs salgın süreci ve işe adanmışlık

İşe adanmışlık kavramı ilk olarak Kahn (1990) tarafından alan yazında belirtilmiştir (Blaique vd., 2022). İşe adanmışlık, katılım, bağlılık, bağlanma, ruh hali gibi psikolojik, emek, çaba, örgütsel davranış, iş performansı olmak üzere gözlenebilir davranışlar ve olumlu iş eğilimleri olmak üzere iş tutumu ve davranışlarının bir bütünü olarak ele alınmaktadır (Macey ve Schneider, 2008). Başka bir ifadeye göre ise işe adanmışlık iş ile “özdeşleşme, dinçlik ve adanmışlık” ile ilişkili olan iş ile ilgili pozitif bir zihinsel durumu ifade etmektedir. Özdeşleşme bileşenleri ele alındığında adanmışlık, herhangi bir belirli nesneye, bireye ya da davranışlara odaklanmayı kalıcı hale getirmeyi sağlayan yaygın bir duygusal bilişsel durumu belirtmektedir. Burada, anlık ya da geçici bir durumdan ziyade süreklilik önem arz etmektedir. Dinçlik, Çalışanların yüksek düzeyde enerji ve zihinsel dayanıklılığa sahip olması, zorluklar karşısında dahi bireyin işine karşı çaba harcama konusunda istikrarlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Schaufeli vd., 2002, 74). Aynı zamanda Shirom (2004)’e göre dinçlik, fiziksel güç/yetenekler, duygusal enerji (başkalarına karşı duyulan empati ve sempati) ve bilişsel canlılık (zihinsel olarak yeni fikirlerin hızlı bir şekilde oluşmasına katkı sağlanması) şeklinde üç farklı bileşenden oluşabilmektedir. Bu üç bileşenden birisinin artması diğer bileşenleri tetikleyerek çalışanların motivasyonun artmasına katkı sağlayabilmektedir. (Cortés-Denia vd., 2021). Adanmışlık önem, coşku, ilham gurur ve meydan okuma duygusu ile karakterize edilmektedir (Schaufeli vd., 2002, 74).

İşe adanmışlık konusu koronavirüs sürecinde ilgi odağı olan konular arasında yer almıştır çünkü çalışanların işe adanmışlık düzeyi örgütler için önem arz etmektedir (Chaudhary vd., 2022). Alan yazında Fabiyani vd., (2021), Endonezya’da yapmış olduğu bir araştırmada iş yükü ile işten ayrılma niyetinin işe adanmışlık ile arasındaki negatif yönlü ilişkiyi incelemiştir. Blaique vd., (2022) Ortadoğu’da çalışan 208 çalışan üzerinde örgütsel öğrenme, çalışan esnekliği ve psikolojik güçlendirme ile işe adanmışlık arasındaki pozitif ilişkiyi incelemiştir. Nemțeanu vd. (2022) kaynakların korunması teorisi temelinde 863 Romen çalışan üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada, iş güvensizliği ve iş tatmininin işe adanmışlık ile ilişkisini incelemiştir.

Koronavirüs salgını süreci hemşirelerde anksiyete, ümitsizlik, çaresizlik, depresyon, ölüm korkusu gibi psikolojik sorunlardan ziyade tedbir amaçlı sürekli kullanmak zorunda oldukları maske nedeniyle nefes darlığı, öksürük gibi rahatsızlıklar oluşmuştur. Aynı zamanda hastalar hemşirelerin seslerini maske altında duyma sorunu ile karşılaşmışlardır. Hemşireler ise seslerini duyurmak adına yüksek sesle konuşmuşlardır. Bu sebeple hemşirelerde boğaz ağrısı gibi fiziksel sağlık sorunları da oluşmuştur (Hiçdurmaz ve Üzar Özçetin, 2020; Bayülgen vd., 2021). Koronavirüs salgını sürecinde hemşirelerin psikolojik sağlamlığa en çok ihtiyaç duydukları süreç olmuştur (Giménez-Espert vd., 2020). Koronavirüs salgını hemşirelerin hem aileleri, akrabaları hem de arkadaşlarına bu virüsü bulaştırma ihtimallerinin yüksek meslek grubunda yer almaktaydı. Yani, mesleki enfeksiyon riskleri, kendi sağlıklarından ziyade başkalarının sağlıklarını tehlikeye atma ihtimalleri yüksekti. Bu nedenle salgının ilk süreçlerinde sağlık çalışanları için sosyal

izalasyon tedbirleri en üst düzeye sahip olmaktadır (Bernburg vd., 2021). Bu süreçte hemşirelerin bakımı üstlenmiş olduğu hastaların ölümü ve ailelerine salgını bulaştırma konusunda yüksek riske maruz kalmışlardır. Üstelik hemşireler ailelerinden ayrı kalmaları gerekliliği sebebiyle psikolojik desteğe en fazla ihtiyaç duydukları süreci yaşamışlardır (Yerköy Ateş ve Okur, 2020; Karasu ve Öztürk Çoğur, 2020). Psikolojik, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlam olan hemşireler psikososyal riskleri aza indirecek niteliğe sahip olabilmektedir (Giménez-Espert vd., 2020). Bu riskleri psikolojik ve ruhsal olarak aza indirmeye sağlayacak olan unsur işe adanmışlık unsuru olmaktadır. Aksi halde sağlık çalışanlarının içerisinde bulunmuş oldukları psikolojik ve ruhsal etkiler işe adanmışlığı olumsuz yönde etkileyecektir. Bernburg vd. (2021) tarafından Almanya’da 166 hemşire üzerinde yapılan bir araştırmaya göre kaygı ve endişenin işe adanmışlık arasında negatif bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Salgının hemşireleri fiziksel ve psikolojik açıdan olumsuz yönde etkilediği (Karasu ve Öztürk Çoğur, 2020) düşünüldüğünde araştırmamızın ilk hipotezi olarak ele alınan koronavirüs salgını etkileri ile işe adanmışlık arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğu varsayımına dayanmıştır.

H1: Koronavirüs salgını (H1a) finansal etki, (H1b) psikolojik etki ile işe adanmışlık arasında negatif bir ilişki vardır.

Koronavirüs salgını süreci aynı zamanda hemşirelerin kahraman olarak ilan edildiği bir süreçtir. Bu durumda çalışanların çoğu hemşirelere minnet duygularını belirtmişlerdir. Bu durum ise başkalarına yardım eli uzatabilen hemşirelerin merhamet duygularının artmasına ve kendilerinin ruhsal olarak iyi olmasına katkı sağlamıştır. İşin ucunda ölüm olsa dahi mesleki görevlerini ve sorumluluklarını kendi hayatlarından daha üstün görmüşlerdir. Manevi değerlerini üst seviyede yaşayarak bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak görevlerini yerine getirmişlerdir (*Bakınız*, Baykal vd., 2020; Karasu ve Öztürk Çoğur, 2020; Gurtaş, 2021). Hai-Dong ve arkadaşları (2022) Çin’de yürütmüş olduğu araştırmaya göre ise koronavirüs salgını sürecindeki risk algısı ile işe adanmışlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulgulanmıştır. Bu araştırma yürütülen görevin riski ne kadar yüksek olursa olsun sağlık çalışanlarının ellerinden gelenin en iyisini yaparak sağlıklarını riske atma pahasına görevlerini ön planda tutarak hareket ettiklerinin göstergesidir. Yapılan bu açıklamalar ışığında koronavirüs salgını sürecinde sağlık çalışanlarının edinmiş oldukları deneyimlerin işe adanmışlığı olumlu yönde etkilediği varsayımına dayanarak oluşturulmuştur.

H2: Koronavirüs salgını sürecinde sağlık çalışanları deneyimleri (H2a: Kişisel tanı ve belirtiler, H2b: başkalarına yatkınlık) ile işe adanmışlık arasında pozitif bir ilişki vardır.

2.2. İş-aile çatışması, koronavirüs salgını ve işe adanmışlık arasındaki ilişki

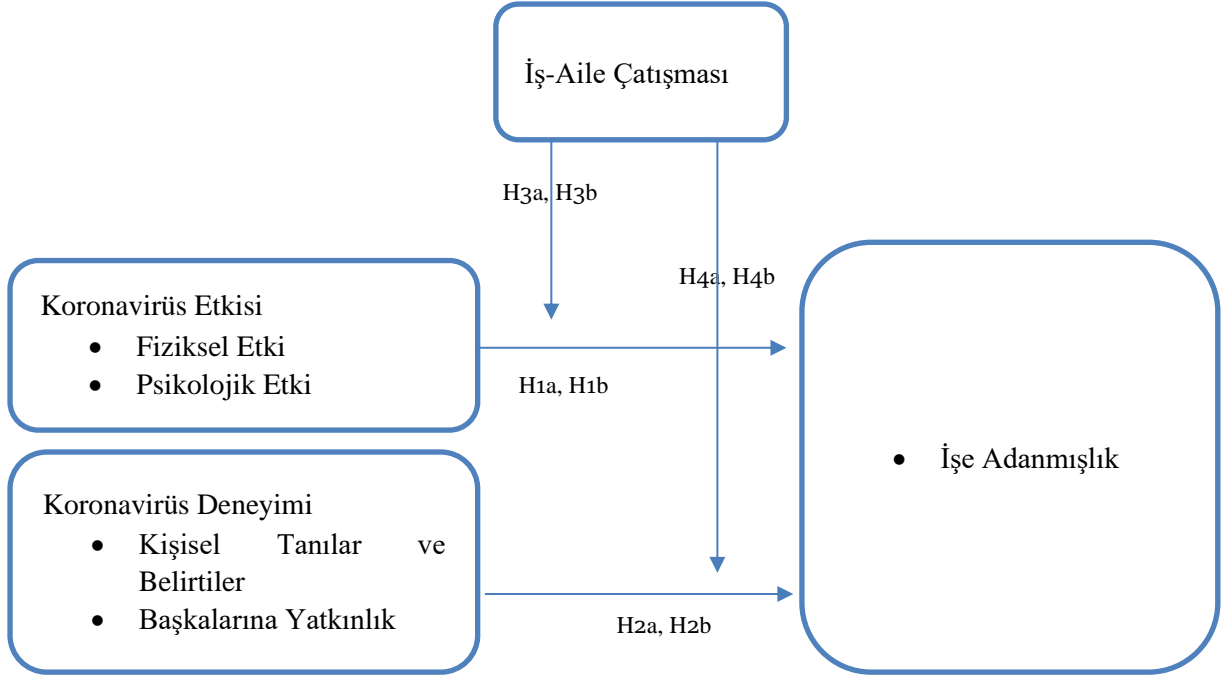
İş aile çatışması çalışanların iş ve aile yaşantısındaki üstlenmiş oldukları rolleri dengeli bir şekilde yerine getiremedikleri için meydana gelen güçlük şeklinde ifade edilmektedir (Turgur, 2011). İş aile çatışması iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi işten kaynaklı aile çatışması, ikincisi ise aileden kaynaklı aile çatışması şeklinde meydana gelebilmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985). Sağlık çalışanları yedi gün yirmi dört saat çalışma esasına dayalı hizmet veren kurumlarda çalışmaktadırlar. Koronavirüs salgını süreci ele alındığında sağlık çalışanlarına ait çalışma ortamlarında iş yüklerinin arttığı, izin, erken emeklilik konularında haklarının kısıtlamaya gidildiği, hastalık bulaşım riskinin yüksek olduğu bir meslek grubu olması, stres, şiddet, ölüm, damgalanma gibi olumsuz birçok duygusal, fiziksel ve psikolojik unsurlara sıkça maruz kalınan bir alan haline gelmiştir (Baki ve Piyal, 2020; Bülez vd., 2021; Şahin vd., 2021; Yenihan ve İslamoğlu, 2021; Odacı ve Kalanlar, 2022). Yaşanılan bütün bu olumsuzluklar içerisinde sağlık çalışanlarının iş-aile-yaşam dengesini kuramayacakları bir süreç geçirmişlerdir. Dolayısıyla hemşireler iş ve aileleri arasında bir çatışma yaşamışlardır. Bu nedenle sağlık çalışanlarının iş-aile dengesi ele alındığında, koronavirüs salgını sürecinde yaşanmış olunan salgın etkileri ve salgına dair deneyimler ile işe adanmışlık arasında düzenleyici bir rolü olduğu düşünülmektedir. Koronavirüs salgını süreci, iş-aile çatışması etkileri ele alındığındaki aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H3: Koronavirüs salgınına ait etkiler ((H3a) finansal etki, (H3b) psikolojik etki) ile işe adanmışlık arasındaki negatif etkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolü vardır. Şöyle ki iş-aile çatışması yüksek düzeyde hissedildiğinde koronavirüs salgınına ait finansal ve psikolojik etkiler ile işe adanmışlık arasındaki

negatif ilişki güçlenecektir.

H4: Koronavirüs salgını sürecinde sağlık çalışanları deneyimleri (H4a: Kişisel tanı ve belirtiler, H4b: başkalarına yatkınlık) ile işe adanmışlık arasında pozitif yönlü ilişkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolü bulunmaktadır. Şöyle ki iş-aile çatışması yüksek olduğunda sağlık çalışanlarının deneyimleri ile işe adanmışlık arasındaki pozitif ilişki zayıflayacaktır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Tasarımı ve Örneklemi

Araştırmanın yürütülmesi için öncelikle Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuruda bulunulmuştur. 2020/11 sayılı 18/11/2020 tarihli toplantıda araştırmanın yapılabilirliğine dair karar alınmış ve araştırmaya başlanmıştır. Araştırma kapsamında nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. 17.01.2021 – 16.02.2021 tarihleri arasında araştırma verileri Google Forms aracılığıyla elde edilmiştir. Kartopu ve kolayda örneklem yöntemi kullanılarak toplamda 751 hemşireye ulaşılmıştır. Eksik kodlama, hemşire olmayan kişilerin araştırmaya dahil olması, stajyerlik yapan kişilerin araştırma içerisinde yer alması gibi araştırmanın amacına ve örnekleme uygun olmadığı düşünülen 158 anket formu hariç tutularak 593 veri ile analiz sürecine devam edilmiştir. Sağlık Bakanlığı 2021 yılı Faaliyet raporunda 154.680 hemşirenin görev yapmakta olduğu belirtilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2021). Baş'a (2008: 41) göre 100.000 ile 1.000.000 arası örneklem büyüklüğü için %95 güven aralığına göre 384 örneklemin yeterli olacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda 593 örneklemin ana kütleyi temsil etmesi hususunda yeterli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya katılanların %68,7'si (408) kadın, %31,1'i (185) erkektir. Katılımcılardan %27,4'ü (163) 18-24 yaş aralığında, %52,02'si (310) 25 ile 34 yaş aralığında, %17,3'ü (103) 35 ile 44 yaş aralığında, %2,4'ü (14) 45 ile 54 yaş aralığında, %0,5'i (3) ise 55 ve üzeri yaş aralığındadır. Araştırmaya katılanların %5,6'sı (33) 2500 TL'nin altında, büyük çoğunluğu %60,8 (361) oranında 2501 ile 5000 TL arası, %32'si (190) 5001-7500 TL, %1,3'ü (8) 7501-10000 TL arasında, %0,2'si (1) ise 10000 TL üzeri maaş ile çalıştıklarını

belirtmişlerdir. Katılımcıların eğitim düzeyleri ise sırası ile şu şekildedir: %13.6'sı (81) lise/ortaokul, %21'i (125) ön lisans, %55.9'u (332) lisans, %8.9'u (53) yüksek lisans, %0.3 (2) kişi doktora. Katılımcıların çoğu %64.0 (380) oranla iş yerlerinde 0-5 yıl arasında çalıştıklarını belirtmişlerdir. %22.7'si (135) 6 ila 10 yıl arasında, %6.2'si (37) 11 ile 15 yıl arasında, %4.2'si (25) 15 ile 20 yıl arasında, %2.7'si (16) ise 21 ve daha üzeri yıl mevcut iş yerinde çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Tablo 1'de katılımcılara ait demografik özellikler belirtilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara ait demografik değişkenler

Demografik değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	408	%68,7
	Erkek	185	%31.1
Yaş	18-24 yaş	163	%27.4
	25 ile 34 yaş aralığında	310	%52.02
	35 ile 44 yaş aralığında	103	%17.3
	45 ile 54 yaş	14	%2.4
	55 ve üzeri	3	%0.5
Gelir	2500 TL ve altı	33	%5.6
	2501 ile 5000 TL	361	%60.8
	5001-7500 TL	190	%32
	7501-10000 TL	8	%1.3
	10000 TL üzeri maaş	1	%0.2
Eğitim durumu	Lise/ortaokul	81	%13.6
	Ön lisans	125	%21
	Lisans	332	%55.9
	Yüksek lisans	53	%8.9
	Doktora	2	0.3
Hemşirelerin mevcut iş yerlerinde çalışma süresi	0-5 yıl	380	%64.
	6 ila 10 yıl	135	%22.7
	11 ile 15 yıl	37	%6.2
	15 ile 20 yıl	25	%4.2,
	21 ve daha üzeri	16	2.7

3.2. Araştırmanın Ölçekleri

Covid-19 Etkisi Ölçeği (Kısa Versiyon): Araştırma kapsamında, Conway ve diğerleri (2020) tarafından geliştirilen Koronavirüs etkisi anketinin kısa versiyonu tercih edilmiştir. Bu anketin alt boyutlarından finansal boyuta ve psikolojik boyuta ait iki maddelik sorular mevcuttur. Finansal boyuta ait Cronbach Alpha (α) kat sayısı 0,76, psikolojik boyuta ait Cronbach Alpha (α) kat sayısı 0.89'dır. Cevaplar 6'lı Likert ölçeğine göre elde edilmiştir (1. Kesinlikle Doğru Değil, 6. Kesinlikle Doğru). Sorular İngilizce dilinden Türkçe diline çevrilirken Brislin (1970) tarafından belirtilen çeviri yöntemi kullanılmıştır.

Covid-19 Deneyimler Ölçeği (Kısa Versiyon): Hemşirelerin koronavirüs salgınına ait deneyimlerini ölçümlemek amacıyla Conway ve diğerleri (2020) tarafından geliştirilen Koronavirüs deneyimi anketinin kısa versiyonu kullanılmıştır. Ölçeğe ait kişisel tanı ve belirtiler ve başkalarına yakınlık alt ölçeklerinden faydalanılmıştır. Kişisel tanı ve belirtiler alt ölçeğinde üç madde başkalarına yakınlık alt ölçeğinde iki maddelik sorular mevcuttur. Başkalarına yakınlık ölçeğine ait Cronbach Alpha (α) Katsayısı 0.71 iken ölçeğin orijinalinde kişisel tanı ve belirtiler boyutu ile ilgili bu bilgi belirtilmemiştir. Cevaplar 6'lı Likert ölçeğine göre elde edilmiştir (1. Kesinlikle Doğru Değil, 6. Kesinlikle Doğru). Brislin (1970) tarafından belirtilen çeviri yöntemi kullanılmıştır.

İşe Adanmışlık Ölçeği: İşe adanmışlık değişkenini ölçmek için Schaufeli ve Bakker (2013) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek Türkçeye Bilçin ve Meydan (2014) tarafından işe angaje olma ölçeği şeklinde Türkçe diline çevrilmiştir (İnce, 2016: 653). Ölçekte 9 soru maddesi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi “işim konusunda hevesliyim” şeklindedir. Cevaplar 6’lı Likert ölçeğine göre elde edilmiştir (1. Asla, 6. Sıklıkla). Bu araştırma kapsamında İnce (2016) çalışması referans alınmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha (α) 0.86 şeklinde belirtilmiştir.

İş-Aile Çatışması Ölçeği: Araştırma kapsamında Netemeyer vd. (1996) tarafından geliştirilmiş Apaydın (2004) tarafından Türkçe versiyonu kullanılmış olan iş-aile çatışma ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte beş soru maddesi bulunmaktadır. Sorular “İşimden dolayı oluşan stres aileme karşı olan görevlerimi yerine getirmemi zorlaştırmaktadır” şeklindedir. Cevaplar 6’lı Likert ölçeğine göre elde edilmiştir (1. Kesinlikle Katılmıyorum, 6. Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha (α) 0.88’dir.

3.3. Bulgular

Araştırmanın değişkenlerine ait geçerlilik ve güvenilirlik, doğrulayıcı ve açımlayıcı faktör analizi, hipotezleri sınamak amacıyla yürütülen basit doğrusal regresyon analizi, SPSS PROCESS Makro regresyon analizine (Model 1) ait sonuçlara bu kısımda yer verilecektir.

3.4. Geçerlilik ve güvenilirlik

Koronavirüs salgını etkileri (finansal ve psikolojik), koronavirüs salgını deneyimi, işe adanmışlık ve iş-aile çatışması değişkenlerine ait güvenilirliği belirlemek amacıyla Cronbach-Alfa katsayısına bakılmıştır. Tablo 2’de gösterildiği üzere koronavirüs etkisi ölçeği değişkeninin 0.76 değerinde, koronavirüs deneyimi ölçeğinin 0.79, işe adanmışlık ölçeğinin 0.94 değerinde, işe aile çatışması ölçeğinin ise 0.95 değerinde Cronbach-Alfa katsayısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Cronbach-Alfa katsayısının 0.70 değerinden bir alt sınırı olması gerekmektedir (Çam, 2016). Elde edilen sonuçlar incelendiğinde araştırma temelinde incelenen değişkenlerinin güvenilir bir değere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma modelinin yapı geçerliliğini sınamak amacıyla öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi neticesinde değişken maddelerine ait faktör yükleri, KMO (Kaiser-Mayer-Olkin) örneklem yeterliliği ölçütü ve açıklanan varyans sonucuna yer verilmiştir. KMO örneklem büyüklüğü ölçütüne göre KMO oranının 0.50 üzerinde olması veri setinin faktör analizi yapılması için uygun olduğunu ifade etmektedir (Kalaycı, 2010). Yürütülen analiz neticesinde KMO testi sonucunun koronavirüs etkisi ölçeği için 0.68 değerinde, koronavirüs deneyimi için 0.70 değerinde, işe adanmışlık 0.93 değerinde ve iş-aile çatışması ölçeklerinin 0.90 değerine sahip olduğu bulgulanmıştır. KMO örneklem yeterliliği incelendiğinde ölçeklere ait KMO değerlerinin 0.50 değerinden büyük olması sebebiyle açımlayıcı faktör analizine göre yapı geçerliliği şartlarını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenlerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek amacıyla Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013)’e göre, değişkenlerin normal dağılım göstermesi için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerinin +1.5 ile -1.5 değerleri arasında yer alması gerekmektedir. Tablo 2’de gösterildiği üzere koronavirüs etki değişkeni fiziksek alt boyut ile psikolojik alt boyut, koronavirüs deneyim değişkeni kişisel tanı ve belirtiler alt boyutu ile başkalarına yakınlık alt boyutu, iş-aile çatışması değişkeni ve işe adanmışlık değişkenine ait değerlerin +1.5 ile -1.5 arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2: Araştırmanın değişkenlerine ait açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik katsayısı

Boyut	Madde Kodu	Maddeler	Skewness	Kurtosis	Faktör Yükleri	KMO	Varyans (%)	Cronbach
		KEÖ				0.68	58.90	0.76
Koronavirüs Etki Ölçeği	FB1	Koronavirüs (COVID-19) süreci beni finansal açıdan olumsuz etkiledi.	-0.29	-1.09	0.50			
	FB2	Koronavirüs (COVID-19) nedeniyle çalışarak kazandığım gelirimı kaybettim.	0.69	-0.35	0.54			
	PB1	Koronavirüs (COVID-19) yüzünden depresyona girdim.	-0.01	-1.28	0.66			
	PB2	Koronavirüs (COVID-19) salgını psikolojik sağlığımı olumsuz yönde etkiledi.	-0.41	-0.97	0.67			
		KDÖ				0.70	55.70	0.79
Koronavirüs Deneyim Ölçeği	KTB1	Koronavirüse yakalandım.	0.46	-1.45	0.48			
	KTB2	Son iki ayda koronavirüs (COVID-19) benzeri semptomlar geçirdim.	0.16	-1.40	0.64			
	KTB3	Son iki ayda koronavirüs (COVID-19) dışında başka bir hastalığa yakalandım.	0.71	-0.87	0.30			
	BY1	Koronavirüs (COVID-19) teşhisi konmuş kişiler ile yakın temas içerisindeydim.	-0.60	-1.08	0.67			
	BY2	Son iki aydır koronavirüs (COVID-19) benzeri semptomları olan biriyle yakın mesafe içerisindeydim.	-0.45	-1.29	0.70			
		İA				0.93	71.55	0.94
İşe Adanmışlık	İA1	İşimi yaparken kendimi çok enerjik hissedirim.	-0.03	-0.74	0.80			
	İA2	İşimi yaparken kendimi güçlü ve dinç hissedirim.	-0.02	-0.74	0.82			
	İA3	Sabah uyandıgımda işe gitme isteği duyuyorum.	0.11	-0.76	0.77			
	İA4	İşim konusunda hevesliyim.	-0.06	-0.82	0.82			
	İA5	İşim bana ilham veriyor.	-0.04	-0.70	0.78			
	İA6	Yaptığım işten gurur duyarım.	-0.42	-0.86	0.71			
	İA7	Yoğun bir şekilde çalışırken kendimi mutlu hissedirim.	0.10	-0.87	0.70			
	İA8	İşe gömülmüş durumdayım.	-0.07	-0.81	0.50			
	İA9	Çalışırken kendimden geçerim.	0.01	-0.77	0.55			
		Ç				0.90	85.96	0.95
Aile Çatışması	Ç1	İşimden dolayı oluşan stres aileme karşı olan görevlerimi yerine getirmemi zorlaştırmaktadır.	-0.26	-1.10	0.85			
	Ç2	İşime harcadığım zaman aileme karşı sorumluluklarımı yerine getirmemi zorlaştırmaktadır.	-0.28	-1.09	0.88			
	Ç3	İşimin bana yüklediği sorumluluklardan dolayı aileme ilgili yapmak istediğim bazı şeyleri yapamıyorum.	-0.32	-1.20	0.87			
	Ç4	İşim yüzünden, ailece yaptığımız planları değiştirmek zorunda kalırım.	-0.30	-1.15	0.85			
	Ç5	İşimle ilgili sorumluluklarım aile hayatımı etkiliyor.	-0.22	-1.20	0.85			

FB: Finansal Boyut, PB: Psikolojik Boyut, KTB: Kişisel Tanılar ve Belirtiler Boyutu, BY: Başkalarına Yatkınlık, İA: İşe Adanmışlık, Ç: İş-Aile Çatışması

3.5. Doğrulayıcı faktör analizi

Araştırma sürecinde elde edilen verilerin araştırma modeline uygunluğunu ve tutarlılığını test etmek, ölçeklerin faktör yapısını ortaya koymak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi için üç farklı model oluşturulmuştur. Tablo 3 Model 1 bağlamında araştırmanın bütün değişkenleri bir faktöre yüklenmiştir. Elde edilen veriler neticesinde Model 1'in yeterli bir uyuma sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre uyum indeksleri

	χ^2/df	GFI	CFI	IFI	AGFI	RMR	RMSEA
Model 1 (Tek Faktör)	28.94	0.39	0.44	0.44	0.26	0.53	0.21
Model 2 (Dört Faktör)	7.18	0.80	0.88	0.89	0.74	0.21	0.10
Model 3 (Modifiye Edilmiş Dört Faktör)	4.89	0.86	0.92	0.92	0.81	0.19	0.08

Tablo 3 Model 2 kapsamında gözlenen değişkenler dört farklı faktöre (koronavirüs etki ölçeği, koronavirüs deneyim ölçeği, işe adanmışlık, iş-aile çatışması) ayrılmıştır. Model 2 analiz sonucunun Model 1 analiz sonucuna göre daha iyi bir uyum indeksine sahip olduğu görülmektedir. Yürütülen analiz sürecinde Model 2 daha iyi bir uyum indeksine sahip olsa da yeterince iyi bir uyum değerine sahip olmadığı için dört faktörlü model beş farklı noktada modifiye edilmiştir. Model 3 kapsamında araştırmanın modeli ile veriler arasında yeterli düzeyde bir uyum olduğu görülmektedir ($\chi^2/df=4.89$, GFI=0.86, CFI=0.92, IFI=0.92, AGFI=0.81, RMR=0.19, RMSEA=0.08).

3.6. Korelasyon analizi sonuçları

Tablo 4'de araştırmada kullanılan değişkenlere yönelik standart sapma, korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Yapılan analiz neticesinde bağımlı, bağımsız ve durumsal değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde korelasyonların mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre, koronavirüs salgını etkisine ait ölçeğin finansal alt boyutunun psikolojik alt boyut ile arasında pozitif ve anlamlı ($r=0.50$, $p<0.005$), koronavirüs salgını deneyimi ölçeği kişisel tanı ve belirtiler alt boyutu ile pozitif ve anlamlı ($r=0.28$, $p<0.005$), başkalarına yakınlık alt boyutu ile pozitif ve anlamlı ($r=0.26$, $p<0.005$), işe adanmışlık ile pozitif ve anlamlı ($r=0.08$, $p<0.05$), iş-aile çatışması ile pozitif ve anlamlı ($r=0.23$, $p<0.005$), bir korelasyon olduğu bulgulanmıştır. Koronavirüs salgını etkisine ait ölçeğin psikolojik alt boyutunun kişisel tanı ve belirtiler değişkeni ile pozitif ve anlamlı ($r=0.29$, $p<0.05$), işe adanmışlık değişkeni ile negatif ve anlamsız ($r=-0.03$, $p>0.05$), iş aile çatışması değişkeni ile pozitif ve anlamlı ($r=0.23$, $p<0.05$) bir korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişisel tanı ve belirtiler değişkeni ile başkalarına yakınlık değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ($r=0.51$, $p<0.05$), işe adanmışlık değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ($r=0.14$, $p<0.05$), iş-aile çatışması değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ($r=0.14$, $p<0.05$) bir korelasyon sonucu elde edilmiştir. Başkalarına yakınlık değişkeni ile işe adanmışlık değişkeni ($r=0.25$, $p<0.05$) ve iş-aile çatışması değişkeni ($r=0.32$, $p<0.05$) arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon bulgulanmıştır. İşe adanmışlık değişkeni ile iş aile çatışma ($r=0.34$, $p<0.05$) değişkeni arasında da aynı şekilde pozitif ve anlamlı bir korelasyon kat sayısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Standart Sapma, Ortalama ve Korelasyon Analizi Sonuçları

	SS	ORT	FB	PB	KTB	BY	İA	Ç
FB	1.07	2.83	1					
PB	1.23	3.20	0.50**	1				
KTB	1.16	2.54	0.28**	0.29**	1			
BY	1.41	3.50	0.26**	0.38**	0.51**	1		
İA	1.31	3.60	0.08*	-0.03	0.14**	0.25**	1	
Ç	1.56	3.72	0.23**	0.32**	0.14**	0.32**	0.34**	1

FB: Finansal Boyut, PB: Psikolojik Boyut, KTB: Kişisel Tanılar ve Belirtiler Boyutu, BY: Başkalarına Yakınlık, İA: İşe Adanmışlık, Ç: İş-Aile Çatışması, SS: Standart Sapma, ORT: Ortalama

3.7. Basit doğrusal regresyon analizi

3.7.1. Koronavirüs salgını etkisi ile işe adanmışlık arasındaki ilişki

Koronavirüs etkisi (bağımsız değişken) işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla öncelikle Tablo 5'te belirtilen Model 4 oluşturulmuştur. Tablo 5 Model 1'de belirtildiği üzere hipotez 1a ve hipotez 1b'nin tespiti için basit doğrusal regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Koronavirüs etkisi finansal boyut ile işe adanmışlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Beta= 0.16, $p \leq 0.005$). Hipotez 1b yani koronavirüs etkisinin psikolojik boyutu ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiye bakıldığında ise negatif yönlü anlamlı bir sonuç tespit edilmiştir (Beta= -0.10, $p < 0.005$). Yürütülen analiz sonuçlarına göre H1a red, H1b kabul edilmiştir.

3.7.2. Koronavirüs deneyimi ile işe adanmışlık arasındaki ilişki

Koronavirüs deneyimi (bağımsız değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla Tablo 5'te belirtilen Model 2 oluşturulmuştur. Yürütülen basit doğrusal regresyon analizi sonucunda koronavirüs deneyimi kişisel tanı ve belirtiler alt boyutu ile işe adanmışlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Beta=0.002, $p \geq 0.05$). Bu nedenle H2a red edilmiştir. hipotez 2b'yi test etmek amacıyla koronavirüs deneyimi ölçeği başkalarına yatkınlık alt boyutu ile işe adanmışlık arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucuna göre H2b kabul edilmiştir (Beta= 0.23, $p = 0.000$).

Tablo 5: Basit doğrusal regresyon analiz sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken					
	İşe Adanmışlık					
	Model 1			Model 2		
	Beta	t değeri	Anlamlılık	Beta	t değeri	Anlamlılık
Sabit	3.48	20.35***	0.000	2.74***	18.21	0.000
Finansal Boyut	0.16	2.81*	0.005			
Psikolojik Boyut	-0.10	-2.09*	0.037			
Kişisel Tanılar ve Belirtiler				0.02	0.39	0.67
Başkalarına Yatkınlık				0.23***	0.24	0.000
R²	0.01			0.06		
R	0.12			0.26		
F	4.28			20.95		
Anlamlılık	0.01			0.00		

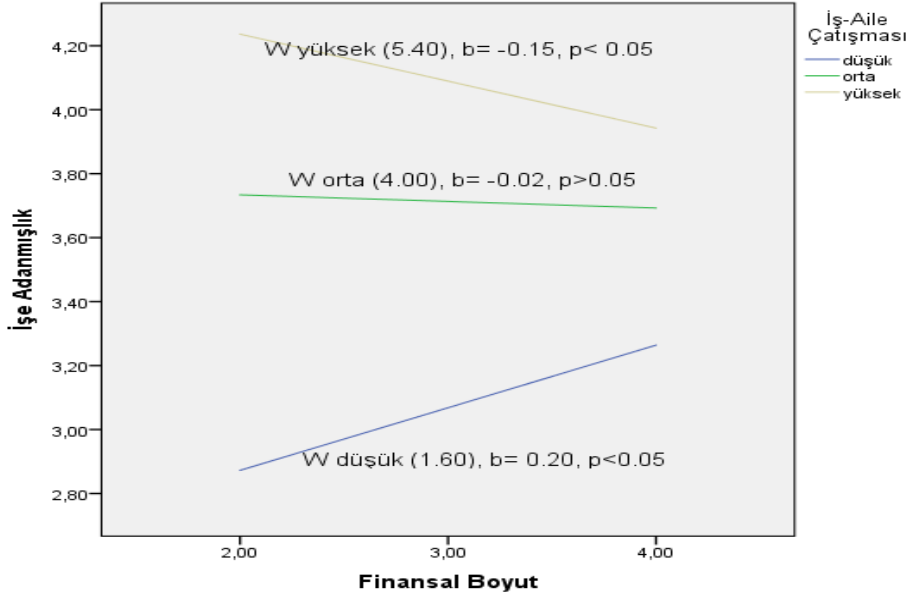
$P \leq 0.000 = ***$, $p \leq 0.001 = **$, $p \leq 0.05 = *$

3.8. PROCESS Makro ile düzenleyicilik etkisinin test edilmesi

Koronavirüs etkisi (finansal ve psikolojik alt boyut) (bağımlı değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının (düzenleyici değişken) düzenleyici rolünü belirlemek için Tablo 6'da belirtilen Model 3 düzenlenmiştir. Öngörülen modeli test etmek amacıyla bootstrap metodu temelindeki regresyon analizi uygulanmıştır. PROCESS makro ile analizi yapılan yöntem Hayes (2018) tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz yöntemine göre hipotezleri destekleyecek şekilde bir değişkenin düzenleyici rolünün olması için %95 güven aralığında (CI, confidence interval) değerinin analiz neticesinde 0 değerini kapsamaması gerekmektedir (Gürbüz, 2019b). Tablo 6 model 3'te görüldüğü üzere finansal boyut (bağımsız değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının negatif yönlü anlamlı düzeyde bir düzenleyici rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($b = -0.09$, $p < 0.05$, $CI = -0.14, -0.04$). Bu sonuca göre hipotez 3a kabul edilmiştir. Regresyon analizine dahil edilen değişkenlerin işe adanmışlık değişkenini %14 ($R^2 = 0.14$) düzeyinde açıkladığı görülmektedir.

PROCESS makro ile değişkenler arasındaki ilişki tespit edildikten sonra eğim analizi yapılmıştır. İşe adanmışlık değişkenine düzenleyici etkiye yönelik sonuçlar Şekil 2’de gösterilmektedir. İş-aile çatışmasına yönelik düzenleyici etki incelendiğinde iş-aile çatışma algısı düşük düzeyde ($b= 0.20$, $p= 0.01$, $CI= 0.05$, 0.35) anlamlı ve pozitif yönlü olduğu, orta düzeyde ($b=-0.02$, $p=0.67$, $CI= -0.12$, 0.08) anlamlı bir sonuç elde edilemediği, yüksek düzeyde ise ($b=-0.15$, $p=0.03$, $CI= -0.27$, -0.02) negatif ve anlamlı yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Şekil 2: Koronavirüs etkisi (finansal etki), işe adanmışlık ve iş-aile çatışması arasındaki ilişki

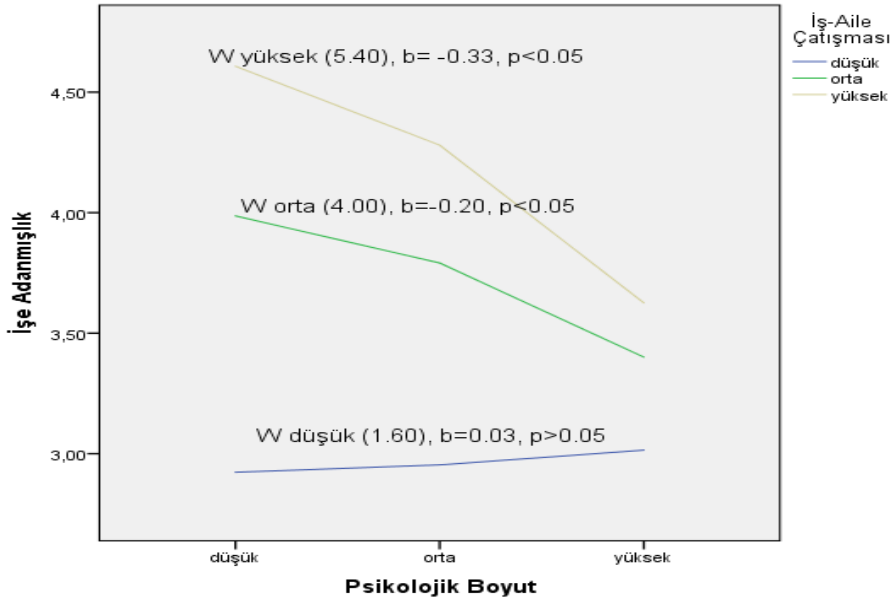
Tablo 6: Koronavirüs etkisi, işe adanmışlık, iş-aile çatışması değişkenlerine ait process makro analiz sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken					
	İşe Adanmışlık					
	Model 3			Model 4		
	b	S.H.	t	b	S.H.	t değeri
Sabit	1.61*** (0.98, 2.24)	0.32	75.04	1.85*** (1.23, 1.47)	0.31	5.84
Finansal Boyut (X)	0.34 (0.11, 0.56)	0.11	2.98			
Psikolojik Boyut (X)				-0.18*** (-0.01, 0.38)	0.10	1.78
İş-Aile Çatışması (W)	0.53*** (0.37, 0.70)	0.08	6.52	0.63*** (0.47, 0.80)	0.08	-3.83
X.W	-0.09** (-0.14, -0.04)	0.02	-3.27	-0.09** (-0.14, -0.05)	0.02	-3.83
R ²	0.14			0.17		
R	0.37			0.41		
F	31.02			38.83		
Anlamlılık	0.000			0.000		

$p \leq 0.000=***$, $p \leq 0.001=**$, $p \leq 0.05=*$; N = 593 standardize edilmiş regresyon katsayısı; S.H.: Standart Hata, Köşeli Parantez içi değerler güven aralıklarıdır. (b) standardize edilmemiş beta kat sayıları raporda sunulmuştur.

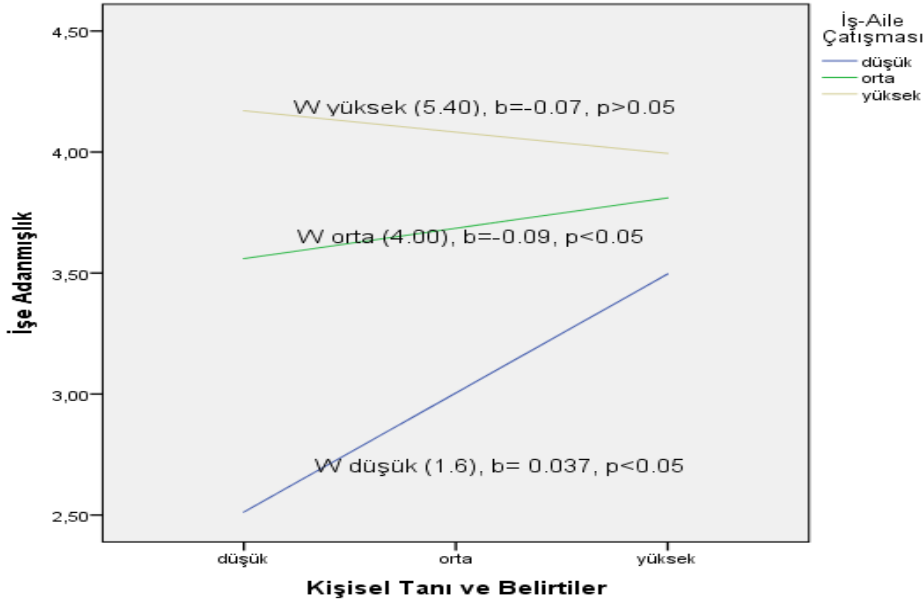
Psikolojik boyut (bağımsız değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişki de iş aile çatışması (düzenleyici değişken) düzenleyici değişkeninin rolünü ölçümlemek amacıyla Tablo 6 Model 4 düzenlenmiştir. Yürütülen PROCESS Makro bootstrap regresyon analizi sonucuna göre psikolojik boyut ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının negatif yönlü anlamlı düzeyde bir düzenleyici rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($b = -0.09$, $p < 0.000$, $CI = -0.14, -0.04$). Bu sonuca göre, hipotez 3b kabul edilmiştir. Yürütülen analiz sonucuna göre bağımsız ve düzenleyici değişkenlerinin bağımlı değişkeni açıklama gücü %17 ($R^2 = 0.17$) olarak bulgulanmıştır. Yürütülen analizler neticesinde eğim analizi yapılmıştır İş-aile çatışmasına yönelik düzenleyici etkiye yönelik eğim analizi incelendiğinde iş-aile çatışma algısı düşük düzeyde ($b = 0.03$, $p = 0.66$, $CI = -0.10, 0.16$) negatif yönlü anlamlı olmayan; orta düzeyde ($b = -0.20$, $p = 0.000$, $CI = -0.27, -0.11$) negatif yönlü anlamlı; yüksek düzeyde ise ($b = -0.33$, $p = 0.000$, $CI = -0.44, -0.21$) negatif ve anlamlı yönlü bir ilişki bulgulanmıştır.

Şekil 3: Koronavirüs etkisi (psikolojik etki), işe adanmışlık ve iş-aile çatışması arasındaki ilişki

Araştırmanın amacına uygun olarak son hipotezleri test etmek amacıyla Tablo 7’de belirtilen Model 5 ve Model 6 oluşturulmuştur. Öncelikle koronavirüs deneyimi (kişisel tanı ve belirtiler) (bağımsız değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının (düzenleyici değişken) düzenleyici rolünü ölçümlemek amacıyla Model 5 oluşturulmuştur. PROCESS makro regresyon analizi sonucuna göre değişkenler arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının negatif yönlü anlamlı düzeyde bir düzenleyici rolü olduğu bulgulanmıştır ($b = -0.11$, $p < 0.05$, $CI = -0.17, -0.06$). Elde edilen bu sonuca göre hipotez 4a kabul edilmiştir. Regresyon analizine dahil edilen değişkenlerin işe adanmışlık değişkenini %15 ($R^2 = 0.15$) düzeyinde açıkladığı görülmektedir.

PROCESS makro ile değişkenler arasındaki ilişki tespit edildikten sonra eğim analizi yapılmıştır. İşe adanmışlık değişkenine düzenleyici etkiye yönelik sonuçlar Şekil 4’de gösterilmektedir. İş-aile çatışmasına yönelik düzenleyici etki incelendiğinde iş-aile çatışma algısı düşük düzeyde ($b = 0.037$, $p = 0.000$, $CI = 0.21, 0.52$) anlamlı ve pozitif yönlü olduğu, orta düzeyde ($b = 0.09$, $p = 0.03$, $CI = 0.009, 0.18$) pozitif ve anlamlı bir sonuç elde edildiği, yüksek düzeyde ise ($b = -0.07$, $p = 0.28$, $CI = -0.19, 0.05$) negatif yönlü anlamlı olmayan bir ilişkiye sahip olduğu bulgulanmıştır.

Şekil 4: Kişisel tanı ve belirtiler, işe adanmışlık ve iş-aile çatışması arasındaki ilişki**Tablo 7:** Koronavirüs Deneyimi, İşe Adanmışlık, İş-Aile Çatışması Değişkenlerine ait PROCESS Makro Analiz Sonuçları

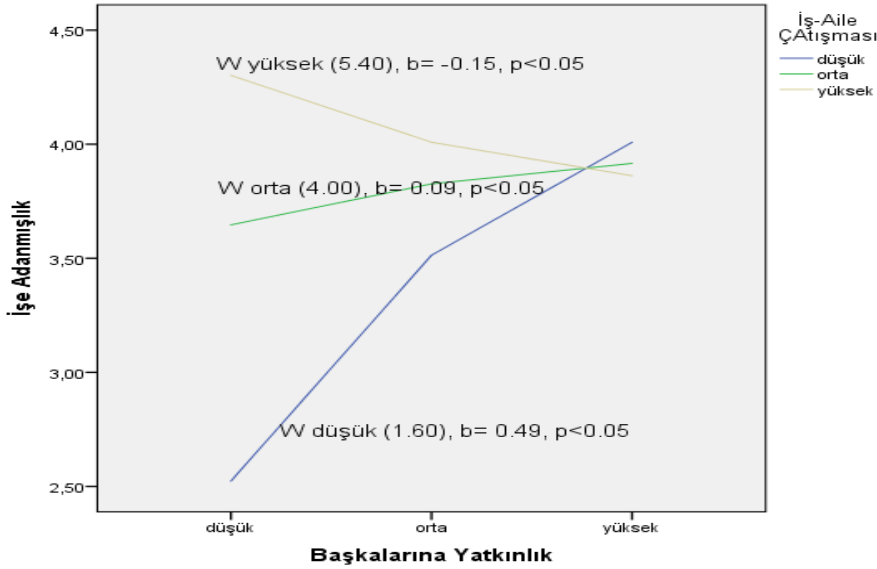
Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken					
	İşe Adanmışlık					
	Model 5			Model 6		
	b	S.H.	t	b	S.H.	t değeri
Sabit	1.26 *** (0.68, 1.85)	0.30	4.24	0.24 (-0.30,0.79)	0.29	0.87
KTB (X)	0.55 (0.32, 0.78)	0.12	4.68			
Başkalarına Yatkinlik (X)				0.76*** (0.60, 0.93)	0.08	9.08
İş-Aile Çatışması (W)	0.55*** (0.40, 0.70)	0.07	7.43	0.81*** (0.66, 0.96)	0.08	10.55
X.W	-0.11** (-0.17,-0.6)	0.03	-4.05	-0.17*** (-0.21, -0.13)	0.02	-8.03
R ²	0.15			0.23		
R	0.39			0.48		
F	35.56			58.32		
Anlamlılık	0.000			0.000		

p<0.000=***, p<0.001=**, p<0.05*; N = 593 standardize edilmiş regresyon katsayısı; S.H.: Standart Hata, Köşeli Parantez içi değerler güven aralıklarıdır. (b) standardize edilmemiş beta kat sayıları raporda sunulmuştur.

Hipotez 4b yani koronavirüs deneyimi (başkalarına yatkinlik) (bağımsız değişken) ile işe adanmışlık (bağımlı değişken) arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının (düzenleyici değişken) düzenleyici rolünü ölçümlemek amacıyla Tablo 7’de Model 6 oluşturulmuştur. PROCESS makro regresyon analizi sonucuna göre değişkenler arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının negatif yönlü anlamlı düzeyde bir düzenleyici rolü olduğu bulgulanmıştır (b=-0.17, p< 0.05, CI= -0.21, -0.13). Elde edilen bu sonuca göre hipotez 4b kabul

edilmiştir. Regresyon analizine dahil edilen değişkenlerin işe adanmışlık değişkenini %23 ($R^2=0.23$) düzeyinde açıkladığı görülmektedir. Yürütülen eğitim analizi sonucuna göre iş-aile çatışmasına yönelik düzenleyici etkiye yönelik eğitim analizi incelendiğinde iş-aile çatışma algısı düşük düzeyde ($b= 0.49$, $p= 0.000$, $CI= 0.39$, 0.60) pozitif ve anlamlı, orta düzeyde ($b=0.09$, $p= 0.01$, $CI= 0.02$, 0.16) pozitif yönlü anlamlı, yüksek düzeyde ise ($b=-0.15$, $p= 0.00$, $CI= -0.24$, -0.05) negatif ve anlamlı yönlü bir ilişki bulunmuştur. Eğitim analizi Şekil 5'te görsel olarak sunulmuştur.

Şekil 5: Başkalarına yatkınlık, işe adanmışlık ve iş-aile çatışması arasındaki ilişki

4. Tartışma

Sağlık örgütleri içerisinde hemşirelerin sayısı, rol ve sorumlulukları önemli bir alana sahiptir. Hasta bakım süreçleri ile sağlık çalışanların iş ortamında iş sağlığı ve güveninin sağlanması, güven ortamının oluşturulması ile birlikte çalışanların performansları ve motivasyonları, kuruma bağlılıkları artarak kriz sürecini başarılı bir şekilde yönetilmektedir (Yerköy Ateş ve Okur, 2020). Salgın sürecinde bakım hizmetleri sürecinde özellikle hemşirelik mesleğinin önemi bir kez daha ortaya konulmuş ve hemşireler sayesinde bu süreç en iyi şekilde atlatılmıştır (Yerköy Ateş ve Okur, 2020). Bu nedenle bu araştırmanın amacı, hemşirelerin koronavirüs salgını sürecinde salgına ait deneyimleri ve salgının oluşturduğu etkileri ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Aynı zamanda, koronavirüs salgını deneyimi ve salgının etkileri ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

Koronavirüs salgını hem makro hem de bireysel düzeyde çok ciddi bir ekonomik krizin oluşmasına sebep olmuştur (Bakınız, Duran ve Acar, 2020; Kılıç, 2020). Koronavirüs salgının meydana getirmiş olduğu olumsuzluklardan yola çıkarak koronavirüs etkisi ölçüğü finansal alt boyutun bireylerdeki işe adanmışlık tutumunu azaltacağı, dolayısıyla bu iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişkisi olduğu varsayımına dayanıyordu. Analizler sonucunda, bu varsayımın aksine koronavirüs salgınına ait finansal etki ile işe adanmışlık arasında pozitif ve anlamlı yönlü bir sonuç elde edilmiştir. Çoğu kişi salgın sonrası meydana gelen ekonomik kriz sebebiyle işsizlik sorunu ile karşılaşırken salgın sürecinde sağlık personelleri en çok çalışan meslek grubu arasında yer almıştır. Çalışanların motivasyonlarının artması için maaşlarında iyileştirme yapılması konusunda adımlar atıldığı bir süreç olmuştur. Ek ödemeler, ek göstergeler ile finansal açıdan desteklenme durumunun çalışanların işe adanmışlıklarını artıracığı düşünülmektedir. Koronavirüsün psikolojik etkileri ile işe adanmışlık arasında ilişkiye bakıldığında literatür tarafından desteklenici bir sonuca ulaşılmıştır. Psikolojik olarak yaşanan olumsuzlukların işe adanmışlık tutumunu olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur. Bu bağlamda Bernburg vd. (2021) ve Nemţeanu vd. (2022)

araştırmaları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

İkinci olarak ise sağlık çalışanların koronavirüs salgını deneyimleri ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiler incelendiğinde; koronavirüs salgını deneyimi ölçeğinde yer alan hemşirelerin koronavirüs salgını geçirmiş olmalarına ait soru ifadelerinin olduğu kişisel tanı ve belirtiler ile işe adanmışlık arasında anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Koronavirüs salgını deneyimi ölçeğinin diğer boyutu olan başkalarına yatkınlık alt boyutu ile işe adanmışlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun sebebinin hemşirelerin bu süreçte görev ve sorumluluk bilinçlerinin en üstün seviyede olmaları, “kahraman” olarak ilan edilen hemşirelerin ölüm korkusu da dahil olmak üzere başkalarına yönelik fayda oluşturma duygusunun ön planda olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda alan yazındaki Baykal vd., (2020), Karasu ve Öztürk Çopur (2020), Gurlaş (2021) ve Hai-Dong vd. (2022)’nin çalışmalarıyla tutarlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Üçüncü olarak ise koronavirüs salgınının sebep olduğu etkiler ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide iş-aile çatışmasının düzenleyici rolüne odaklanılmıştır. Daha öncesinde bu üç değişken arasındaki ilişkiyi bu şekilde inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın özgün değeri burada ortaya konulmaktadır. Koronavirüs salgınının öncesinde yürütülen araştırmalar sonucunda iş-aile çatışması ile işe adanmışlık arasında negatif bir ilişki olduğu bulgulanmıştır (*Bakınız*, Karatepe ve Karadaş, 2016; Lyu ve Fan, 2020). Bu araştırma kapsamında da iş-aile çatışması yüksek düzeyde olduğunda koronavirüs salgınına ait finansal ve psikolojik etkiler ile işe adanmışlık arasında negatif ve anlamlı yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İş-aile çatışmasının finansal etki ile işe adanmışlık arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi tersine çevirdiği, psikolojik etki ile işe adanmışlık arasındaki negatif yönlü ilişkiyi ise güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak ise koronavirüs salgını deneyimi ile işe adanmışlık arasındaki pozitif yönlü ilişkide iş-aile çatışması düzenleyici değişken olarak ele alındığında; iş-aile çatışması yüksek düzeyde hissedildiğinde kişisel tanı ve belirtiler ile işe adanmışlık arasında negatif ve anlamlı olmayan, başkalarına yatkınlık ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide negatif ve anlamlı bir düzenleyici etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar hemşirelerin iş ve aileleri arasındaki rollerini yerine getirememesi noktasında güçlük çektiklerinde bu durumun mesleki değerlerine olumsuz yönde nasıl yansıtıldığının göstergesi olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma koronavirüs salgını etkisi ölçeğinden finansal ve psikolojik alt boyut, koronavirüs deneyimi ölçeğinde ise kişisel tanı ve belirtiler alt boyutu ile başkalarına yatkınlık, işe adanmışlık, iş aile çatışması değişkenleri çerçevesinde bir sınırlılığa sahiptir. Geleceğe yönelik araştırmalarda aile-iş çatışması değişkeni de araştırmaya dahil edilerek iş-aile çatışması konusu derinlemesine incelenebilir. Merhamet, iş yerinde maneviyat, işe tutkunluk, işten ayrılma niyeti gibi farklı değişkenler araştırma modeline dahil edilerek bu araştırmanın sınırları genişletilebilir.

Kurumlar çalışanların motivasyonunu artırabilmek için çalışanların sahip oldukları aileleri ve ailelerinin içindeki rollere dikkat etmesi gerekmektedir. Aksi halde ortaya çıkan bu çatışma çalışanların verimliliğinin düşmesine de sebep olabilecektir. Yürütülen çalışma sonucunda da anlaşıldığı üzere çalışanlar ne kadar çok iş-aile çatışmasını yüksek düzeyde hissederse o kadar çok koronavirüs salgınına ait olumsuzlukları yüksek düzeyde hissettikleri ve işe adanmışlık düzeylerinin ise azaldığı görülmektedir. Oysaki işe adanmış bir çalışan koronavirüs salgını sürecinde olduğu gibi canı pahasına kurumsal ve toplumsal bir fayda sağlayacak şekilde bir performans gösterebilmektedir. Bu nedenle bir kurum çalışanlarından yüksek bir işe adanma davranışı bekliyor ise iş-aile çatışmasını azaltmaya yönelik kurum faaliyet planlarını revize etmesi gerekmektedir. Bundan sonrası olası salgınlarda bu kıstas göz ardı edilmemelidir.

Salgının meydana getirmiş olduğu finansal, psikolojik ve fiziksel etkilere yönelik olumsuz sonuçların sadece kurumlar tarafından giderilmesi kolay olmayabilir. Bu çatışmaları aza indireyecek diğer alternatif bir çözüm ise iletişim konusu olmaktadır. Geleceğe yönelik olarak bu çalışma iletişim konusu ile birlikte tekrarlanabilir. Her bir bireyden başlayarak empatik iletişimi geliştirip öğretmek gerek iş yeri gerek aile içi olsun çatışmaları aza indirecek imkanlar yaratılabilir. Bunun yanında bu süreç birliğin ve beraberliğin ne kadar önemli olduğu, her şeyin maddi kaynaklar ile çözülemeyeceği, manevi değerlerinde ne kadar önemli

olduğunu ortaya koymuştur. Hemşirelerin canı pahasına görevlerine istekle devam etmeleri bu durumun en önemli göstergesidir. Geleceğe yönelik araştırmalarda gönüllülük çalışmalarının iş-aile çatışmasını nasıl azaltacağı konusu üzerine inceleme yürütülebilir. Gönüllülük hizmetleri aracılığıyla nasıl işe adanmışlığı artırıcı iş sistemi ve yöntemi oluşturulabileceği, bu konu da sağlık çalışanlarına nasıl destek verilmesi gerektiği konusu üzerine araştırmalar yapılabilir çünkü üniversitelere gönüllülük çalışmaları ile ilgili bir ders eklenmiştir. Bu ders için Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Yükseköğretim Kurulu başkanlığı arasında bir iş birliği protokolü imzalanmıştır. Eklenen bu dersin amacı her ne kadar nitelikli, beceri ve deneyime açık bireyler yetiştirmek olsa dahi bu ders amacına ulaşmayabilmektedir. Anadolu Üniversitesi gibi köklü üniversiteler bu konuda başarı elde etmiş olsa dahi çoğu üniversite henüz bu ders ile ilgili yenilik zafiyeti çekebilmektedir. Oysa ki koronavirüs salgını sürecinde gönüllülük çalışmaları dersinin içeriğine sağlıklı bir yönetim ve organize süreci eklenebilseydi başta sağlık çalışanları olmak üzere bu süreçte meydana gelen olumsuz psikolojik ve fiziksel etkileri azaltmaya yönelik çalışmalar yürütülebilirdi. Bu çalışmaların temelinde etkili iletişim yöntemleri ile desteklenebilirdi. Böylece “yalancı kovid” vakaların azaltılması, sağlık çalışanlarının damgalanarak toplumdan dışlanmak yerine iş-aile çatışmalarını engelleyici önlemler alınması şeklinde gönüllülüğe dayalı çalışmalar yürütülebilirdi. Bu önlemler arasında beyaz kod uygulaması dışında sağlıkta şiddeti önlemek için bireylerin bilinçlendirilmesine yönelik kollektif çalışmalar yürütülebilirdi. Şu an için salgının etkisi azalmakta fakat geleceğe yönelik meydana gelebilecek olumsuz süreçler konusunda sadece çalışanların kurumlarından destek beklemesi yerine toplumsal olarak gönüllülüğe dayalı sistemlerin geliştirilmesi olumsuzluklar ile başa edebilmek için önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Albrecht, S. L., Green, C. R., ve Marty, A. (2021). Meaningful work, job resources, and employee engagement. *Sustainability*, 13(7), 1- 14.
- Apaydın, M.D., (2004) Çift kariyerli ailelerde iş-aile ve aile-iş çatışmalarının kendini kurgulama düzeyleri ile ilişkisi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara
- Baki, S., ve Piyal, B. (2020). Covid-19 pandemisi ve benzeri olağanüstü durumlarda sağlık çalışanları açısından iş-aile çatışması. *Sağlık ve Toplum*. 30, 119-123.
- Baş, T. (2008). Anket: Anket Nasıl Hazırlanır?, Anket Nasıl Uygulanır?,Anket Nasıl Değerlendirilir?. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Baykal, U., Alan, H., Gungor, S., Tekin, D. E., ve Gumus, E. (2020). Türkiye’de COVID-19 salgını: Kriz yönetiminde yönetici hemşirelerin deneyimleri ve yönetici hemşireler derneği’nin faaliyetleri. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 17(3), 290-293.
- Bayülgen, M. Y., Bayülgen, A., Yeşil, F. H., ve TÜRKSEVER, H. A. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Çalışan Hemşirelerin Anksiyete ve Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*. 3(1), 1-6.
- Bernburg, M., Hetzmann, M. S., Mojtahedzadeh, N., Neumann, F. A., Augustin, M., Harth, V., ... ve Mache, S. (2021). Stress perception, sleep quality and work engagement of German outpatient nurses during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), 313.
- Blaique, L., Ismail, H. N., ve Aldabbas, H. (2022). Organizational learning, resilience and psychological empowerment as antecedents of work engagement during COVID-19. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 1-24.
- Brislin, R. W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of cross-cultural psychology*, 1(3), 185-216.
- Bülez, A., Özel, İ., Gül, K. (2021) Hastane çalışanlarında koronavirüs anksiyetesinin iş-aile çatışmasına etkisi. *Karya Journal of Health Science*, 3(2), 44-49.
- Chaudhary, V., Mohanty, S., Malik, P., Mary, A. A. S., Maroor, J. P., ve Nomani, M. Z. M. (2022). Factors affecting virtual employee engagement in India during Covid-19. *Materials Today: Proceedings*, 51, 571-575.
- Conway, L. G., III, Woodard, S. R., ve Zubrod, A. (2020). Social psychological measurements of COVID-19: Coronavirus perceived threat, government response, impacts, and experiences questionnaires. <https://doi.org/10.31234/osf.io/z2x9a>.
- Cortés-Denia, D., Lopez-Zafra, E., ve Pulido-Martos, M. (2021). Physical and psychological health relations to engagement and vigor at work: a PRISMA-compliant systematic review. *Current Psychology*, 1-16.
- Çam, H. (2016). İşletmelerin dış kaynak kullanımını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli yaklaşımı ile belirlenmesi. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi,7(15), 210-228.
- Çevirme, A., ve Aylin, K. (2020). COVID-19 pandemisi ve hemşirelik mesleğine yansımaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 46-52.
- Duran, M. S., & Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Fabıyanı, N. N., Sudiro, A., Moko, W., & Soelton, M. (2021). Conceptualizing the role of work engagement: A case study of the hotel Sector in Surabaya during the COVID-19. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 485-494.
- Fiabane, E., Gabanelli, P., La Rovere, M. T., Tremoli, E., Pistarini, C., & Gorini, A. (2021). Psychological and work-related factors associated with emotional exhaustion among healthcare professionals during the COVID-19 outbreak in Italian hospitals. *Nursing & Health Sciences*, 23(3), 670-675.
- Giménez-Espert, M. D. C., Prado-Gascó, V., & Soto-Rubio, A. (2020). Psychosocial risks, work engagement, and job satisfaction of nurses during COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 1-8, 566896.
- Gómez-Salgado, J., Domínguez-Salas, S., Romero-Martín, M., Romero, A., Coronado-Vázquez, V., & Ruiz-Frutos, C. (2020). Work engagement and psychological distress of health professionals during the COVID-19 pandemic. *Journal of Nursing Management*, 29(5), 1016-1025.
- Greenhaus, J. H., ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Gürbüz, S. (2019b). Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri, I. Baskı. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Hai-Dong, L., Ya-Juan, Y., & Lu, L. (2022). In the context of COVID-19: the impact of employees' risk perception on work engagement. *Connection Science*, 34(1), 1367-1383.
- Hiçdurmaz, D., & Üzar-Özçetin, Y. S. (2020). COVID-19 pandemisinde ön safta çalışan hemşirelerin ruhsal sağlığının korunması ve ruhsal travmanın önlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(Özel Sayı), 1-7.
- İnce, A. R. (2016). Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(57). 649-660.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (Vol. 5). Asil Dağıtım. Ankara.
- Karasu, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Vakaları artarken salgının ön safındaki bir yoğun bakım hemşiresi: "Cephede Duran Kahramanlar". *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(1), 11-14.
- Karatepe, O. M., & Karadas, G. (2016). Service employees' fit, work-family conflict, and work engagement. *Journal of Services Marketing*, 30(5), 554-566
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (koronavirüs) etkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Kiyat, İ., Karaman, S., Ataşen, G. İ., & Kiyat, Z. E. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) ile mücadelede Hemşirelik. *Türk Hemşireler Derneği Dergisi*, 1(1), 81-90.
- Lyu, X., & Fan, Y. (2020). Research on the relationship of work family conflict, work engagement and job crafting: A gender perspective. *Current Psychology*, 1-11.
- Macey, W. H., & Schneider, B. (2008). The meaning of employee engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 3-30.
- Nemţeanu, M. S., Dinu, V., Pop, R. A., & Dabija, D. C. (2022). Predicting job satisfaction and work engagement behavior in the COVID-19 pandemic: a conservation of resources theory approach. *Business Administration and Management*, 23-40.
- Netemeyer, R. G., Boles J.,S.ve McMurrian R. (1996), "Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales.", *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.
- Odacı, N., ve Kalanlar, B. (2022). Covid-19 pandemisinde yoğun bakım ünitesinde çalışan hemşirelerde iş-aile çatışmasını yönetme öz-yeterliği, psikolojik sağlamlık, tükenmişlik düzeyleri ve ilişkili faktörler. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 4(2), 77-84.
- Ruiz-Frutos, C., Adanaqué-Bravo, I., Ortega-Moreno, M., Fagundo-Rivera, J., Escobar-Segovia, K., Arias-Ulloa, C. A., ve Gómez-Salgado, J. (2022). Work engagement, work environment, and psychological distress during the covid-19 pandemic: a cross-sectional study in ecuador. In *Healthcare*, 10(7). 1-12.
- Schaufeli, W. B., ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of organizational Behavior*, 25(3), 293-315.
- Gurlaş, F. (2021). COVID-19 Salgın Sürecinde Sosyal Destek Algısının İş Yerinde Maneviyat Üzerindeki Etkisinde Tıbbi Hatanın Düzenleyici Rolü: 112 Acil Sağlık Hizmetleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(3), 351-366.

- Sahay, S., & Wei, W. (2021). Work-Family Balance and Managing Spillover Effects Communicatively during COVID-19: Nurses' Perspectives. *Health Communication*, 1-10.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness studies*, 3(1), 71-92.
- Sharif Nia, H., Arslan, G., Naghavi, N., Sivarajan Froelicher, E., Kaveh, O., Pahlevan Sharif, S., ve Rahmatpour, P. (2021). A model of nurses' intention to care of patients with COVID-19: Mediating roles of job satisfaction and organisational commitment. *Journal of clinical nursing*, 30(11-12), 1684-1693.
- Şahin, S., Adegbite, W. M., ve Şen, H. T. (2021). How do family supportive supervisors affect nurses' thriving: A research before and during COVID-19 pandemic. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35(6), 602-609.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2021). 2021 yılı faaliyet raporu. <https://sgb.saglik.gov.tr/TR-87502/tc-saglik-bakanligi-2021-yili-faaliyet-raporu-yayinlanmistir.html>. Erişim Tarihi: 21.09.2022
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. (6. Baskı). Pearson
- Tulucu, F., Anasori, E., ve Kinali Madanoğlu, G. (2022). How does mindfulness boost work engagement and inhibit psychological distress among hospital employees during the COVID-19 pandemic? The mediating and moderating role of psychological resilience. *The Service Industries Journal*, 42(3-4), 131-147.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: iş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Wordometer, 2022, <https://www.worldometers.info/coronavirus/> . Erişim Tarihi: 22.09.2022
- Yenihan, B., ve İslamoğlu, E. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin sağlık çalışanlarının iş-aile yaşamına olan etkileri. *Pandemi*, 1-14.
- Yerköy Ateş, A., ve Figen, O. (2020). COVID-19 Pandemisinde gizli kahramanlar: Hemşire liderler. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(3), 625-638.
- Zhang, M., Zhang, P., Liu, Y., Wang, H., Hu, K., ve Du, M. (2021). Influence of perceived stress and workload on work engagement in front-line nurses during COVID-19 pandemic. *Journal of Clinical Nursing*, 30(11-12), 1584-1595.

The Cost of Work Accidents and Occupational Diseases to the Country's Economy in the Forest Products Industry Sector in Turkey

Ali Ağar¹, Fatih Demir², Erhan Daştan³

Abstract

The aim of this study is to calculate the visible and invisible costs of work accidents and occupational diseases in the Forest Products Industry Sector that occurred in Turkey between 2011 and 2020 and to reveal the factors affecting the costs statistically. The data of the study were obtained from the website of the Ministry of Labor and Social Security. In order to calculate the cost of work accidents and occupational diseases in the forest products industry sector to the country's economy, the method of multiplying the incapacity times by the average daily worker earnings was used. According to the results obtained, a total of 3309 occupational accidents occurred in this sector between 2011 and 2020, and a total of 73 workers lost their lives due to these accidents. Again in the same period, only 1 employee got an occupational disease, and this did not result in death. As a result of the calculations, the apparent cost of work accidents and occupational diseases in the forest products industry sector to the country's economy has reached a total of 147.014.518.5 TL. As a result of the regression analysis, Number of Permanent Incapacity for Work made the biggest impact on this cost, while the second place was the deaths resulting from work accidents. The variable that has the least effect on the cost is Temporary Incapacity Duration (Days) (Ambulatory) - Days in the Hospital (Inpatient). The data were analyzed with the SPSS package program.

Keywords: Work accident, occupational disease, apperent cost, hidden cost, forest products industry.

Jel Codes: J81, D24, L73

Türkiye'deki Orman Ürünleri Sanayi Sektöründeki İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Ülke Ekonomisine Maliyeti

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 2011 – 2020 yılları arasında meydana gelen Orman Ürünleri Sanayi Sektöründeki iş kazalarının ve meslek hastalıklarının görünür ve görünmeyen maliyetlerinin hesaplanması ve maliyetleri etkileyen faktörlerin istatistiksel olarak ortaya konmasıdır. Çalışmaya ait veriler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın internet sitesinden elde edilmiştir. Orman ürünleri sanayi sektöründeki iş kazaları ve meslek hastalıklarının ülke ekonomisine maliyeti hesaplamak için iş göremezlik süreleri ile ortalama günlük işçi kazancının çarpılması yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu sektörde 2011–2020 yılları arasında toplam 3309 iş kazası meydana gelmiş olup, bu kazalardan dolayı toplam 73 işçi hayatını kaybetmiştir. Yine aynı dönemde sadece 1 çalışan meslek hastalığına yakalanmış ve bu ölümlerle sonuçlanmamıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda Orman ürünleri sanayi sektöründeki iş kazaları ve meslek hastalıklarının ülke ekonomisine görünür maliyeti toplam 147.014.518.5 TL'ye ulaşmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucu bu maliyete en büyük etkiyi Sürekli İş Göremezlik Sayısı yaparken, ikinci sırada ise İş kazası sonucunda meydana gelen ölümler etkilemiştir. Maliyete en az etkisi olan değişken ise Geçici İş Göremezlik Süresi (Gün) (Ayaktan) - Hastanede Geçen Günler (Yatarak) dir. Veriler SPSS paket programıyla analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş kazası, meslek hastalığı, görünür maliyet, görünmeyen maliyet, orman ürünleri sanayi

Jel Kodları: J81, D24, L73

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	A.A., F.D. ve E.D. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit düzeyde katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

¹ Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üni., Yaşlı Bakımı, Artvin/Türkiye, aliagar@artvin.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2771-9587

² Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üni., Sosyal Güvenlik, Artvin/Türkiye, fatih@artvin.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7551-0302

³ Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üni., Sağlık Kurumları İşl., Artvin/Türkiye, erhan@artvin.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7498-8910

1. Introduction

Humans have to work and produce in order to continue their life, and therefore, a large part of our life is spent in the working environment. The forestry sector is one of the sectors where we spend most of our working life in terms of production.

The Forest Products industry sector is constantly developing with its wide sub-sector groups and produces world-class production with the latest technology. Recently, significant investments and capacity increases have been observed in facilities that process forest products, which clearly reveals the dynamic structure and potential of the sector. The forest products industry sector, which has the ability to produce many different products, is in an active position in the manufacturing industry. The forest products industry mostly deals with timber, paper, furniture and wood. Today, the timber industry is a very popular forest product. About 70% of the timber produced in Turkey is used in construction, 20% in furniture, 10% in packaging and other sectors. Lumber consumption per person is between 0.075-0.085 m³ (Ankara Chamber of Industry, 2017).

The forest products industry sector is a sector that processes primary and secondary products obtained from forests and turns them into semi-products or final products. It is in a location where thousands of large and small businesses have a scattered layout. According to TUIK (Turkish Statistical Institute) data, it has an important share in the manufacturing industry with 46,341 workplaces and an annual average of 231.378 employees. The fact that the forest products industry enterprises are mostly small and medium-sized enterprises and they could not fully adapt to technological innovations prevented the formation of occupational health and safety awareness and created a situation that increased the danger and risk potential of the forest products industry (Yıldırım vd. 2018).

The forestry sector is one of the sectors with the most dangerous working environment in all production areas. For this reason, the importance of the forestry sector on employees is its impact on the safety and health of the workforce (Tsioras et al. 2014).

We are exposed to various risk factors related to the business lines we work in and we get work accidents and occupational diseases related to these risks. Work accidents and occupational diseases cause financial and moral losses for employees. In addition, it hinders the welfare of the country financially and morally rather than personal losses.

Today, since many countries give more importance to welfare, they spend more and more especially on health systems, so employee health and safety seems to be an important issue for countries (Di Noia et al. 2020).

With the spread of the industry-oriented society, the negative effects of work accidents and occupational diseases on the society have increased considerably. There are many initiatives related to occupational health and safety in our country recently. For example, a new Occupational Health and Safety Law and Law No. 6331 have entered into force for the risk assessment (Demir et al. 2020).

Occupational accidents in industrial enterprises can be divided into two categories as unsafe working conditions and unsafe behavior. It is clear that occupational accidents and injuries can be prevented by eliminating unsafe behaviors and conditions. With the growth of the forest products sector in the last 5 years, there has been an increase in the number of occupational accidents and deaths in the industrial enterprises sector. This clearly demonstrates the need to eliminate unsafe working conditions and unsafe human behavior. Sector managers should try to recognize their employees' risk-taking behaviors in order to eliminate occupational accident risk factors (Cil and Gedik 2021).

Looking at the literature, it is seen that there are many occupational accidents in the forest products sector. The presence of dangerous trees, difficult terrain conditions, working with heavy-duty equipment such as chainsaws and harsh weather conditions have shown that they play an important role in occupational accidents (Nikooy et al. 2019; Gumus et al. 2020; Tsioras et al. 2014). In addition, since the

working area in the forestry sector is narrow or many activities are carried out at the same time and in the same place, the risks of encountering head injuries are high (Ovacilli and Öymez 2020).

Of all industrial sectors in Japan, the highest rate of fatal accidents occurs in forestry, with chainsaw cutting accidents each year representing 41 to 69% of all fatal accidents between 2000 and 2014 (Tobita et al. 2019).). In our country, there are no studies on occupational accident and cost analysis in the forestry industry sector.

Another danger in the forest products sector is occupational diseases. Especially since the forestry sector requires working outdoors, they are more exposed to tick-borne diseases from occupational infectious diseases. In addition, occupational infectious diseases such as tularemia, Lyme disease, rabies and plaque, as another occupational infectious diseases, are among the occupational diseases encountered in forest workers (Basaran and Ünal 2020; Diagnosis Guide for Occupational Errors and Work-Related Diseases).

Evidence has been found that long-term and increased repetitive flexion or extension of the wrist, especially due to musculoskeletal disorders in forestry workers, increases the risk of carpal tunnel syndrome, especially with a strong grip (Çetintepe et al. 2020). In addition, white finger (Raynaud's Phenomenon) disease is also common in forest workers, who are associated with the use of chainsaws and working in cold environments (Bilir 2019). As respiratory system diseases, occupational asthma due to wood dust is the diseases seen among forest workers (Kurt and Demir 2018).

Occupational accidents and occupational diseases seen in employees constitute a great economic burden to countries. The economic loss caused by a work accident or occupational disease is incomparably higher than the expenditures made to prevent this accident. In this study, the statistics of occupational accidents and occupational diseases in the forest products sector were examined and the losses caused in the economy were revealed, and the necessity and importance of taking precautions in this regard was tried to be emphasized. In addition, when we look at the literature, it will fill the deficiency in the literature because there is no study on the cost of work accidents and occupational diseases in the forest industry sector in our country.

2. Material and Method

The aim of this study is to calculate the apparent and hidden costs of work accidents and occupational diseases in the Forest Products Industry Sector that occurred in Turkey between 2011 and 2020 and to reveal the factors affecting the costs statistically.

When calculating the cost of work accidents and occupational diseases to the national economy, the total period of incapacity is taken into account. Total period of incapacity for work consists of the sum of temporary incapacity for work due to work accident or occupational disease, work days lost due to death as a result of work accident or occupational disease, and work days lost due to permanent incapacity for work. Labor statisticians use an average of 7500-8000 working days to calculate the number of working days lost as a result of permanent incapacity for work and death. In this study, 8000 was used as the number of days lost while making the calculations (Bekar et al. 2017).

In the research, the following terms were used to calculate the cost of work accidents and occupational diseases to the country's economy.

Temporary incapacity for work (A): “Work days lost due to inpatient and outpatient treatment as a result of work accident or occupational disease”

Duration of permanent incapacity for work (B): “It is obtained by multiplying the number of people who have lost more than 40% as a result of work accident or occupational disease and the number of 8000 days”.

Number of days lost as a result of death (C): “It is obtained by multiplying the number of people who died as a result of work accident or occupational disease and 8000 days”.

Total duration of incapacity = A+B+C

Apparent economic loss: “calculated by multiplying the total number of years of incapacity for work lost by the average daily earnings of workers”.

Hidden economic loss = Apparent Economic Loss X 8

The sum of the apparent and hidden economic loss constitutes the economic burden of work accidents and occupational diseases on the country's economy.

Occupational Accident Frequency Rate: “It shows how many accidents occur among every 100 people working full-time”.

Occupational accident frequency rate = “NWA / (TMPAD *8)*225.000”

NWA = “Number of work accidents”

TMPAD= “Total number of premium accrued days, TMPAD, It is multiplied by 8 hours of full work for each day to find the total working hours of all insured persons in a year”

In the study, the costs of work accidents and occupational diseases in the forest products industry sector in Turkey to the country's economy were calculated. Apparent Economic Loss was used as a cost indicator. In calculating the costs, the period of incapacity of the worker is multiplied by the average daily earnings of a worker.

Data Collection and Analysis

The factors affecting the national economy of work accidents and occupational diseases in our country between the years 2011-2020 were analyzed statistically. Forestry working life statistics between 2011 and 2020 were used in the study. These data were obtained from the Ministry of Labor and Social Security.

While the dependent variable of the study is the apparent economic loss (AEL), the independent variables are Death Due to Work Accidents (DWA), Number of Permanent Incapacity for Work (NPIW) and Period of Temporary Incapacity (Days) (Ambulatory) - Days in the Hospital (Inpatient) (PTIDY). forms. In the study, the factors affecting the Apparent Economic Loss (AEL) were examined by regression analysis

3. Findings and Discussion

Forestry working life statistics in Turkey between 2011 and 2020 are shown in the table below, and it is striking that the numbers have increased in recent years. Although there is an increase in the Number of Workplaces, Number of Employees, Occupational Accidents, Occupational Accident Deaths and Permanent Incapacity, there is no death due to Occupational Disease and Occupational Disease. In this sector, only one employee was diagnosed with an occupational disease in 2020.

When Table 1 is examined, it is striking that there is no linear relationship between the number of workplaces and the number of employees. However, there is a linear relationship between the number of workplaces and occupational accidents. It can be seen more clearly from the correlation coefficients whether these relationships exist or if they are statistically significant. When the correlation table (Table 2) is examined, it is seen that the occupational accidents are high when the number of workplaces is high. Therefore, there is a positive and high correlation between the number of workplaces and occupational accidents ($r = .87$; $p < .05$). However, no significant relationship was found between the number of workplaces and the number of employees, and between the number of employees and occupational accidents ($r = .209$; $p > 0.05$ $r = .162$; $p > 0.05$).

Table 1: Forestry Working Life Statistics Between 2011-2020

Years	Number of Workplace	Number of Employees	Occupational Accidents	Occupational Accident Deaths	Occupational disease	Occupational disease death	Number of Permanent Incapacity for Work
2011	2384	34233	98	6	0	0	2
2012	2581	36506	85	2	0	0	4
2013	2378	33696	192	7	0	0	2
2014	2769	37646	202	5	0	0	1
2015	3458	97820	434	7	0	0	4
2016	2994	34666	345	7	0	0	14
2017	3362	39705	447	8	0	0	13
2018	3238	34620	487	9	0	0	10
2019	3367	27025	510	9	0	0	18
2020	4255	34579	509	13	1	0	5

Table 2: Correlation Table Between Number of Workplaces, Number of Employees and Occupational Accidents

	Correlations					
	Number of Workplaces		Number of Employees		Occupational Accidents	
	r	p	r	p	r	P
Number of Workplaces	1		.20	.562	.87	.001
Number of Employees	.20	.562	1		.162	.656
Occupational Accidents	.87	.001	.162	.656	1	

As can be seen from Figure 1, although the occupational accident frequency rate decreased slightly from 2011 to 2012, it increased again from 2012 to 2013. The main increase was between 2015-2019 and reached its peak in 2019. The reasons underlying this increase can be considered as a separate study.

Figure 1: Forestry Working Life Occupational Accident Frequency Statistics Between 2011-2020.

Considering the years in which the study was implemented, although the Occupational Accident Fatality rate was quite high in 2011, it decreased on average in the following years. But the same is not true for the fatal injury rate. Looking at Graph 2, the fatal injury rate followed a fluctuating course until 2016 and increased after this date. The rate of increase, which was 17.53 in 2011, reached 37.6 by 2020. This is more than 100%.

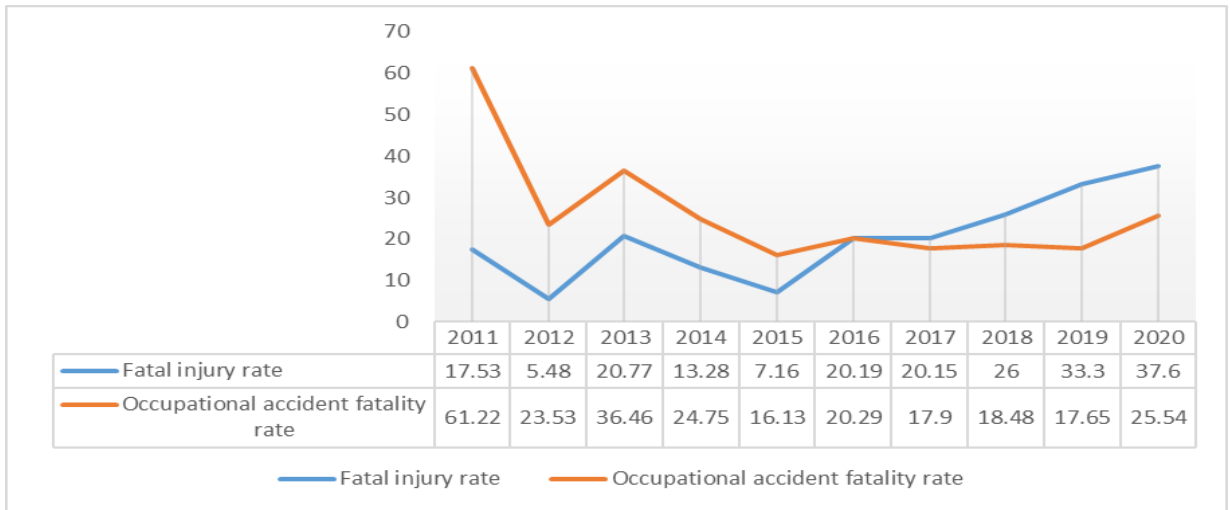

Figure 2: Forestry Working Life Occupational Accident Fatality and Fatal Injury Rates for 2011-2020.

Considering the number of occupational accidents and deaths as a result of occupational accidents in the forest products industry sector, it is seen that occupational accidents have increased remarkably in recent years. Occupational accidents, which were 98 in 2011, caused 6 deaths in the same year. By 2020, 509 work accidents occurred and these work accidents caused 13 deaths. The number of deaths as a result of work accidents has followed a horizontal course, but has reached its peak with 13 deaths in 2020. The lowest work accident and death as a result of work accident occurred in 2012.

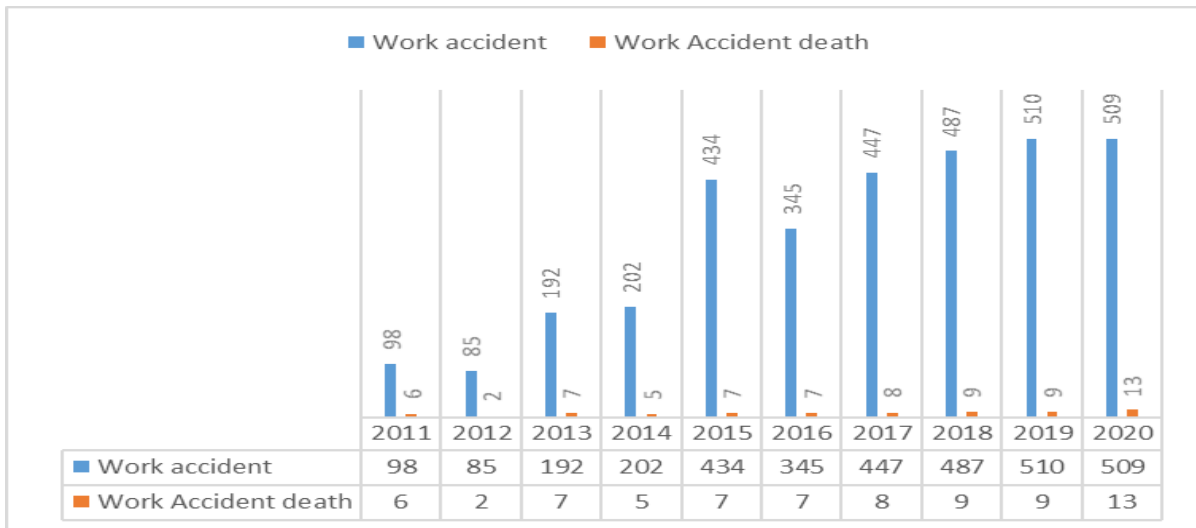

Figure 3: Number of Occupational Accidents and Deaths as a result of Occupational Accidents in Forestry Working Life Between 2011-2020.

When the number of days of temporary disability as a result of work accidents in the forest products industry sector is examined, it is seen that there are serious fluctuations in the number of outpatient treatments. However, there is a more horizontal course in the number of days of incapacity spent in bed. The number of days spent standing and lying on disability peaked in 2015. It is seen in detail in graph 4 that there are 438 days lying down and 7975 days standing. Although the lowest number of days of incapacity for standing work was in 2014 with 2482, the lowest number of days of incapacity for work was in 2012 with 139.

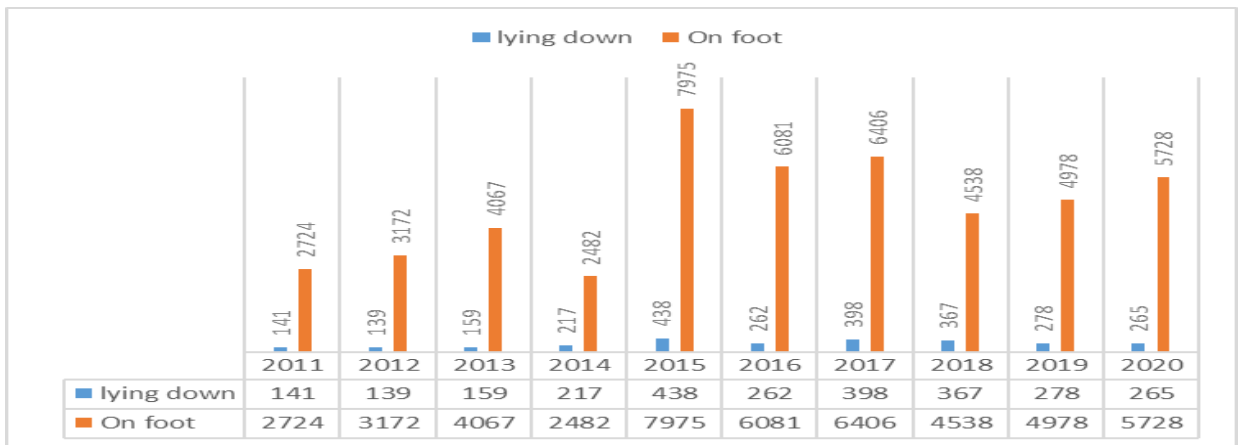

Figure 4: Number of Days of Temporary Incapacity for Work as a result of Forestry Working Life Work Accident Between 2011-2020.

The graphic above shows the economic loss as a result of work accidents and occupational diseases between 2011 and 2020. In the study, the economic loss represents the Apparent Economic Loss. According to the data obtained as a result of the calculations, the economic loss resulting from work accidents and occupational diseases has increased significantly in recent years. The economic loss, which was 4 million TL in 2011, reached 6 million TL in 2015. However, in 2016, the economic loss jumped to 19 million TL. It reached its peak point in 2019, reaching 37 Million TL. In order to see which of the factors, which are Occupational Accident Death, Number of Permanent Incapacity for Work, Temporary Incapacity for Work (Days) (Ambulatory) - Days in Hospital (Inpatient), affecting the calculated Apparent Economic Loss affects more, a regression analysis is performed and the coefficients table is given below.

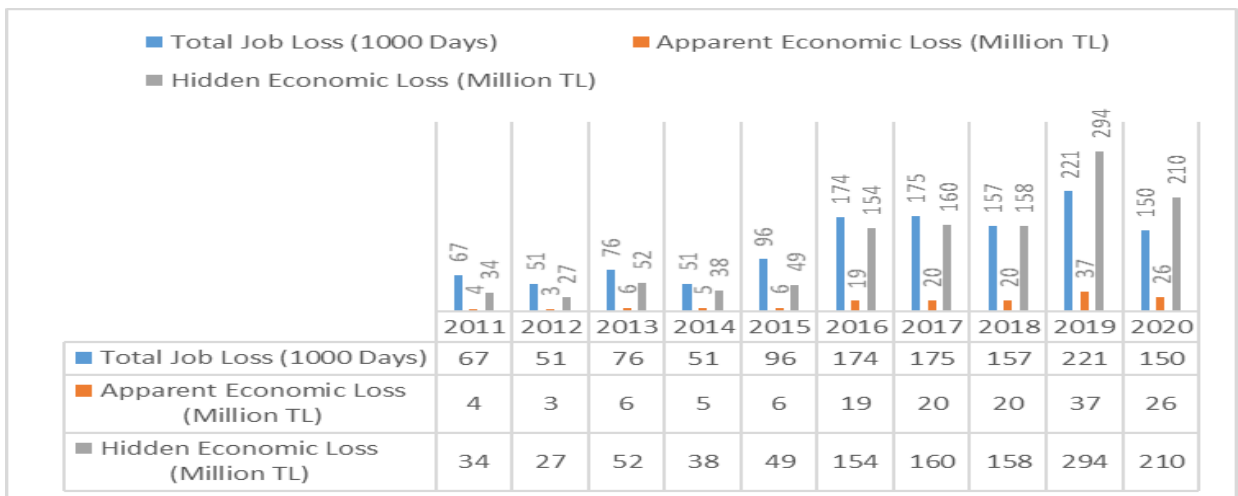

Figure 5: Economic Loss as a result of Occupational Accident and Occupational Disease in the forestry sector between 2011-2020.

As seen in Table 3, the constant term was found to be -5787090.782.. This means that if DWA, NPIW and TIWTH are zero, the total loss decreases by 5787090.782 units. The parameter value of the LFPR was found to be 2335180.095, which means that a one-unit increase in LFPR increases the total apparent economic loss by 2335180.095 units. Likewise, a one-unit increase in NPIW increases AEL by 1375156,620 units, and a one-unit increase in TIWTH decreases AEL by 1298,222 units.

Beta under the heading Standardized Coefficients shows the order of importance of the independent

variables. The sign of the beta is ignored. The variable with the highest Beta value is the variable that most affects the most important or dependent variable. Accordingly, NPIW is the most important independent variable, followed by OIC and TIWTH.

Table 3: Coefficients Tablosu

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Constant)	-5787090.782	3389423.238		-1.707	.139
OIC	2335180.095	423623.462	.588	5.512	.001
NPIW	1375156.620	198172.125	.721	6.939	.000
TIWDH	-1298.222	683.859	-.211	-1.898	.106

4. Results

Occupational health and safety is an extremely important issue not only for employees but also for employers and society. Occupational accidents can occur due to different reasons. Some of these reasons are that the employee does not comply with the rules, acts undisciplined, avoids using personal protective equipment, does not have sufficient safety awareness even if he has received occupational health and safety training. Occupational accidents and occupational diseases cause both material and moral damages to both the person affected and the state. In this study, the apparent and hidden costs of work accidents and occupational diseases in the Forest Products Industry Sector that occurred in Turkey between 2011 and 2020 were calculated and the factors affecting the costs were statistically revealed. In calculating the costs, the duration of the worker's incapacity for work is multiplied by the average daily earnings of a worker. At the same time, the factors affecting these costs were analyzed statistically. Forestry working life statistics between 2011 and 2020 were used in the study. These data were obtained from the Ministry of Labor and Social Security.

Total incapacity period consists of the sum of temporary incapacity for work due to work accident or occupational disease, work days lost due to death as a result of work accident or occupational disease, and work days lost due to permanent incapacity for work. Labor statisticians use an average of 7500-8000 working days to calculate the number of working days lost as a result of permanent incapacity and death. In this study, 8000 was used as the number of days lost while making the calculations.

According to the results obtained, a total of 3309 occupational accidents occurred in this sector between 2011 and 2020, and a total of 73 workers lost their lives due to these accidents. Again in the same period, only 1 employee got an occupational disease, and this did not result in death. As a result of the calculations, the apparent cost of work accidents and occupational diseases in the forest products industry sector to the country's economy has reached a total of 147,014,518.5 TL. As a result of the regression analysis, Number of Permanent Incapacity for Work made the biggest impact on this cost, while the second place was the deaths resulting from work accidents. The variable that has the least effect on the cost is Temporary Incapacity Duration (Days) (Ambulatory) - Days in the Hospital (Inpatient). It is thought that this study will contribute to the literature since it is the first study to examine the cost of work accidents and occupational diseases in the forestry industry sector in our country.

References

- Ankara Chamber of Industry. (2017). Orman Ürünleri Sektörü. <https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/7.pdf>
- Başaran, N.Ç. and Ünal, S. (2020). Mesleksel İnfeksiyon Hastalıkları. İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları, ed. Ali Naci Yıldız, Abdulsamet Sandal, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ss. 961-977.

- Bekar, İ., Oruç, D. and Bekar, E. (2017). İş kazası ve meslek hastalıklarının maliyeti (2005-2014). *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 479-489.
- Bilir, N (2019). İş Sağlığı ve Güvenliği. 2. Baskı, Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Çetintepe, S.P., Sarı, A. and Karadağ, Ö. (2020). Romatolojik Hastalıklar ve Çalışma Hayatı. İçinde: Ali Naci Yıldız, Abdulsamet Sandal (ed) İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ss. 993-1001.
- Çil, M. and Gedik, T, (2021) Research on factors affecting the risk-taking behavior of personnel working in the forest products sector. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, Taylor & Francis, doi:10.1080/10803548.2021.1992175.
- Demir, P., Gül, M. and Güneri, A.F. (2020). Evaluating occupational health and safety service quality by SERVQUAL: a field survey study. *Total Quality Management and Business Excellence* c. 31 sayı (5-6):, Routledge ss. 524-541., doi:10.1080/14783363.2018.1433029.
- Di Noia, A., Martino, A., Montanari, P. and Antonello, R. (2020). Supervised machine learning techniques and genetic optimization for occupational diseases risk prediction. *Soft Computing* c. 24 sayı (6):, Springer ss. 4393-4406., doi:10.1007/s00500-019-04200-2.
- Gümüş, S., Okan, Ü.S. and Hatay, T.Y. (2020). Analysis of work accidents in wood harvesting: a case study of the East Black Sea region. *Forestist* c. 70 sayı (1):, AVES ss. 1-7., doi:10.5152/forestist.2020.19008.
- Kar Kurt, Ö. and Demir, A.U. (2018). Meslek Astımı. İçinde: Ali Naci Yıldız, Abdulsamet Sandal (ed) meslek hastalıkları - işle ilgili hastalıklar (Seçilmiş Başlıklarda), 2. Baskı, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ss. 175-185.
- Nikooy, M., Ghomi, A. and Tavankar, F. (2019). The effect of forest management on the frequency of dangerous trees in the Northern forests of Iran. *Journal of Forest Science* c. 65 sayı (8):, *Czech Academy of Agricultural Sciences* ss. 301-308., doi:10.17221/51/2019-JFS.
- Ovacılı, S. and Öymeş, Y. (2020). Kişisel Koruyucu Donanımlar. İçinde: Ali Naci Yıldız, Abdulsamet Sandal (ed) İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ss. 737-761.
- Tobita, K., Nitami, T. and Yoshioka, T. (2019). Factors associated with injuries related to chainsaw tree felling in Japan. *International Journal of Forest Engineering* c. 30 sayı (3). Taylor & Francis ss. 190-194., doi:10.1080/14942119.2018.1555966.
- Tsioras, P., Rottensteiner, C. and Stampfer, K. (2014). Wood harvesting accidents in the Austrian State Forest Enterprise 2000-2009. *Safety Science* c. 62 Şubat, Elsevier ss. 400-408., doi:10.1016/j.ssci.2013.09.016.
- Yıldırım, İ., Akyüz, K. C., Akyüz, İ. & Ersen, N. (2018). Orman ürünleri sanayi sektöründe iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çalışan algısının incelenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 154-166.
- Meslek Hatalıkları ve İşle İlgili Hastalıklar Tanı Rehberi. Erişim Tarihi: 10.12.2021. Erişim Linki: <https://www.csgb.gov.tr/medias/4597/rehber20.pdf>.
- SGK İstatistik Yılları Erişim Tarihi: 10.01.2022 Erişim Linki: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari.

Güncel Pazarlama Konularının İçerik Analizi

Günay Kurtuldu¹, Begüm Dolaşkan²

Özet

Literatürdeki değişimin ve gelişmelerin tespit edilebilmesi adına spesifik çalışma konularına yönelik içerik analizlerinin gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu çalışma, 2020-2022 yılları arasında SSCI, ESCI ve Scopus indekslerinde yayınlanan, etki faktörü 5 ve üzerinde olan pazarlama dergilerini inceleyerek pazarlama alanında ortaya çıkan güncel gelişmeleri ve konuları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Belirlenen kriterler doğrultusunda ön plana çıkan 14 dergide ulaşılan 114 makalenin içerik analizi, nitel içerik analiz yönteminden yararlanılarak yapılmıştır. Araştırma sonucunda incelenen makalelerdeki pazarlama konuları "dijital pazarlama ve dijital pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri", "diğer güncel pazarlama türleri", "geleneksel pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri", "sürdürülebilir pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri", "pazarlama stratejileri ile bağlantılı pazarlama türleri", "nöropazarlama ve nöropazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri" olmak üzere altı grup etrafında toplanmıştır. Teorik ve pratik çerçevede bu çalışma, pazarlama araştırmacılarına ve uygulayıcılarına güncel pazarlama konuları hakkında genel bir çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda, pazarlama alanında gerçekleştirilecek gelecekteki araştırmalarda irdelenmesi gereken sorunsallarla ilgili işaretler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: güncel pazarlama, dijital pazarlama, içerik analizi, dergi incelemesi

Jel Kodları: M31

Content Analysis of Current Marketing Issues

Abstract

In order to determine the changes and developments in the literature, it is important to apply content analysis for specific study issues. The aim of this study is to gain an understanding about the recent development and issues in the field of marketing by examining the marketing journals with an impact factor of 5 and above, published in the SSCI, ESCI and Scopus indexes between the years 2020-2022. In this study, the content analysis of 114 published articles in 14 journal about determined criteria are analysed by using the qualitative content analysis. Examined articles are gathered around six groups representing the research results: "digital marketing and types of marketing associated with digital marketing", "other current types of marketing", "types of marketing associated with traditional marketing", "sustainable marketing and types of marketing associated with sustainable marketing", "types of marketing associated with marketing strategies", "neuromarketing and types of marketing related to neuromarketing". In the theoretical and practical framework, this study provides an academic guide to the marketing researchers and practitioners about current marketing issues. Additionally, it points to problematics that need to be addressed in future research in the field of marketing.

Keywords: current marketing, digital marketing, content analysis, journal review

Jel Codes: M31

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Yazarlar araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

Giriş

Bilim sürekli gelişir ve evrilir. Bu gelişim yeni bilgilerin, yeni kavramların, yeni olguların ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu gelişim ve evrimleşme, bilimi büyütürken insanların düşünce ve algılama dünyasını da genişletir. İnsana yönelik olan, insanı tüketici temelinde anlamaya çalışan bir bilim olan pazarlama da dinamik yapısıyla kendini sürekli yeniler ve geliştirir. Kaya (2015) yayınladığı eserinde 387 tane farklı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Kırklareli/Türkiye, gunay.kurtuldu@klu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2964-3010>

² Doktora Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, SBE İşletme Doktora Programı, Kırklareli/Türkiye, begumdolaskan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6275-7808>

pazarlama türünün varlığından bahsetmektedir. Kaya (2015)'in bu eseri, pazarlamanın zenginliğinin ve dinamizminin önemli bir göstergesidir. Bilimde ortaya çıkan gelişmelerin her biri birbirinden bağımsız gibi görünse bile, esasen hepsi birbirlerini tamamlayan ve büyüten olgulardır. Bu bakımdan belirli dönemlerde bilimde ortaya çıkan gelişmeleri ve yenilikleri geniş bir perspektiften incelemek, büyük resmin görülmesi ve anlaşılması adına önemlidir. Dinamik yapısıyla her geçen gün zenginleşen ve gelişen pazarlama biliminde ortaya çıkan gelişmelerin incelenmesi de bu bakımdan önem arz etmektedir.

Uluslararası ve ulusal literatürde çeşitli çalışma alanları veya konularında gerçekleştirilmiş içerik analizleri bulunmakla birlikte, özellikle ulusal literatürde pazarlama alanında belirli kriterler (2020-2022 yılları arasında *Social Sciences Citation Index (SSCI)*, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)* ve *Scopus* indekslerinde yayınlanan, etki faktörü 5 ve üzerinde olan pazarlama dergileri) doğrultusunda ön plana çıkan dergilerde yayımlanan pazarlama makalelerini inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve bu alanda bir literatür boşluğu olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, belirlenmiş olan kriterler doğrultusunda gerçekleştirilen içerik analizi yardımıyla son dönemde pazarlama alanında ortaya çıkan güncel gelişmeleri ve konuları tespit edebilmektir. Pazarlama çalışmalarının son dönemde vardığı güncel noktanın keşfedilmesiyle birlikte, teorik ve pratik olarak, pazarlama araştırmacılarına ve uygulayıcılarına güncel pazarlama konuları hakkında genel bir çerçevenin sunulması hedeflenmektedir. Ayrıca bu çalışmanın pazarlama alanında gerçekleştirilecek gelecekteki araştırmalarda irdelenmesi gereken konular hakkında yol gösterici olması planlanmaktadır.

Bu makale, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde, ilgili literatürde dergilerin içerik analizini yapan çalışmalara yer verilerek çalışmanın motivasyonundan bahsedilmektedir. İkinci bölümde, araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi açıklandıktan sonra araştırmanın dergi tarama ve kaydetme sürecine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, dergilerin içerik analizinden sonra elde edilen bulgular ortaya konulmaktadır. Sonuç kısmında ise, bulgulara ilişkin değerlendirmelere, çalışmanın katkılarına, kısıtlarına ve gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalar için önerilere yer verilmektedir.

1. Literatür Taraması

Bu çalışmada 2020-2022 yıllarında, *Social Sciences Citation Index (SSCI)*, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)* ve *Scopus* indekslerinde taranan, etki faktörü (*impact factor* veya *cite score*) 5 ve üzerinde bir değere sahip olan pazarlama dergilerinin içerik analizi gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın konusu hakkında literatürde yer alan çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalardan bir tanesi Lee ve Law (2012)'in gerçekleştirmiş olduğu içerik analizidir. Lee ve Law (2012), *Journal of Travel & Tourism Marketing (JTTM)*'de 1992-2010 yılları arasında yayınlanan makalelerde kullanılan istatistiksel yöntemleri incelemiştir. Yazarlar, 462 makalenin içerik analizini yaparak 17 kategoride 68 farklı istatistiksel yöntemle ulaşılmıştır. Yayımlanan makalelerde tanımlayıcı istatistiklerden sonra faktör analizi ve ANOVA/MANOVA yönteminin en sık kullanılan yöntem olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Bir diğer çalışmada ise Young ve Merritt (2013), önde gelen 7 pazarlama dergisinde (*Journal of the Academy of Marketing Science*, *Industrial Marketing Management*, *Journal of Marketing*, *Journal of Marketing Research*, *Journal of Small Business Management*, *Journal of Supply Chain Management*, *Journal of Retailing*) 2010-2012 yılları arasında yayımlanan pazarlama kanallarını (*marketing channels*) konu alan makaleleri incelemiştir. Yazarlar, tarama sonucunda 90 adet makaleye ulaşılmıştır ve bu makalelerde dikey rekabet, *franchising*, strateji, kanal tasarımı, performans, ilişkiselselcilik (*relationalism*) ve itme promosyonu konularının ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmışlardır.

Kwon vd. (2017), önde gelen beş pazarlama dergisinde (*Journal of Marketing*, *Journal of Marketing Research*, *Journal of Public Policy & Marketing*, *Marketing Science*, *Journal of the Academy of Marketing Science*) 10'ar yıllık arayla (örneğin, 1980'ler, 1990'lar, 2000'ler, 2010/2011) yayımlanan replikasyon çalışmalarının varlığını içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Rastgele seçilen 2.717 makalenin içerik analizinde dergi sayılarında yayımlanan toplamda 128 replikasyon çalışmanın olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Başka bir çalışmada, Brown vd. (2018), 1993 yılından 2017 yılına kadar geçen 24 yıllık süreçte *Journal of Strategic Marketing (JSM)*'i içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Yazarlar, 24 yıllık

süreçte *JSM*'nin nasıl geliştiğini, araştırma konularını, yazar ve makale özelliklerini, atıf ölçümlerini ortaya çıkararak çok yazarlı makalelerde, ampirik araştırmalarda ve araştırmacıların uluslararasılaşmasında bir artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Donthu vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada ise *Journal of Services Marketing (JSM)*'de 1987 ile 2019 yılları arasında yayımlanan makalelerin tematik yapısı bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Yazarlar, 34 yıllık süreçte *JMS*'nin yıllar bazında yayın verimliliğini göstermiş ve anahtar kelime analiziyle ön plana çıkan temaları belirlemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, *JSM*'de her yıl yaklaşık 40 makale yayımlanmaktadır ve 2019 yılı en verimli yıldır. Anahtar kelime analizinde ise “hizmet pazarlaması”, “kalite, memnuniyet ve dağıtım sistemleri”, “hizmet endüstrileri”, “ilişki pazarlaması”, “hizmet başarısızlığı, şikâyet etme ve toparlanma”, “hizmet baskın mantık”, “teknoloji, yenilik ve tasarım”, “iyi oluş (*wellbeing*)”, “hizmet sunumu” olmak üzere 9 tema ortaya çıkarılmıştır. Yazarlar, yaptıkları bu çalışmanın *JSM*'nin çalışma konularının tematik yapısını analiz eden ilk çalışma olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda belirtilen araştırmalar dikkate alındığında araştırma konularının, yöntemlerinin ve belli bir alandaki eğilimlerin içerik analizi yöntemiyle belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışma literatürde yer alan bahsi geçen çalışmalardan ilham alarak, belirlenmiş olan kriterler doğrultusunda gerçekleştirilen içerik analizi yardımıyla son dönemde pazarlama alanında ortaya çıkan gelişmeleri araştırmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Uluslararası ve ulusal literatür her geçen gün gelişmekte ve yeni çalışmalarla zenginleşmektedir. Literatürde ortaya çıkan yeni gelişmelerin, kavramların, olguların vs. tespit edilebilmesi ve literatürün ne doğrultuda evrildiğinin ortaya konabilmesi adına, belirlenmiş olan spesifik çalışma alanlarına veya konularına yönelik içerik analizlerinin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, belirlenmiş olan kriterler doğrultusunda gerçekleştirilen içerik analizi yardımıyla son dönemde pazarlama alanında ortaya çıkan güncel gelişmelerin ve konuların tespit edilebilmesi amaçlanmaktadır. Pazarlama çalışmalarının son yıllarda ulaştığı güncel noktanın genel bir çerçeve şeklinde ortaya konmasıyla pazarlama araştırmacılarına ve uygulayıcılarına katkı sağlanması ve pazarlama alanında gelecekte gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalara yönlendirici katkılar sunulması planlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, esnek, keşifsel, somut sonuçlar ve fikirlerle doludur (Ruyter ve Schroll, 1998: 8). Nitel araştırma yöntemleri, metin içeriklerini tanımlamaya, metinlerde bulunan anahtar kelimeleri özetlemeye veya içeriğin kavramsallaştırılmasını geliştirmeye çalışabilmektedir (Drisko ve Maschi, 2015: 85). Aynı zamanda, araştırmacının niyetini ortaya çıkarmaya yardımcı olabilecek yöntemlerdir (Ruyter ve Schroll, 1998: 9).

Belirli bir bilim alanında, belirli bir dönemde ortaya çıkan gelişmeleri ve yenilikleri özet, sade ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla başvurulabilecek yöntemlerden biri de içerik analizidir. Bu çalışmada, dergi makalelerini birincil veri olarak incelemede etkili olan (Yale ve Gilley, 1988), belirlenmiş kriterler doğrultusunda metinlerden elde edilen verinin anlamlara ve açıklamalara odaklanarak (Drisko ve Maschi, 2015; Cho ve Lee, 2014) genel bir çerçeve şeklinde sunulmasını sağlayan nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Birçok metodolojik incelemede 10 yıllık bir zaman aralığı yaygın olsa da (Vallet-Bellmunt, Martínez-Fernández ve Capó-Vicedo, 2011) bu çalışmada, son üç yılda pazarlama alanında ortaya çıkan gelişmelerin güncel bir görüntüsü aranmaktadır.

2.3. Dergi Tarama ve Kaydetme Süreci

Çalışmanın amacı doğrultusunda belirlenen kriterler gözetilerek dergi taraması, 2020-2022 yılları arasında

Social Sciences Citation Index (SSCI), *Emerging Sources Citation Index (ESCI)* ve *Scopus* indekslerinde yer alan ve etki faktörü 5'in üzerinde olan pazarlama dergileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Nitel içerik analizine tabi tutulan dergilerin seçimi 2022 yılının Eylül ayında gerçekleşmiştir. Dergi taraması, *Social Sciences Citation Index (SSCI)* ve *Emerging Sources Citation Index (ESCI)* atf indekslerinin incelenmesini kolaylaştıran, Kırklareli Üniversitesi Kütüphanesi'nin erişim sağladığı "*Web of Science*" veritabanı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, *Web of Science* kapsamı (*Web of Science Coverage*) kısmında yer alan *Social Sciences Citation Index (SSCI)* ve *Emerging Sources Citation Index (ESCI)* atf indeksleri, "dil" (*language*) kısmından yayın dili olarak İngilizce işaretlenmiş ve "arama" (*search*) kısmına "*marketing*" anahtar kelimesi yazılarak genel bir tarama başlatılmıştır.

İlk taramada 133 dergiye ulaşılmıştır. Araştırma kapsamını etki faktörü 5'in üzerinde olan dergiler ile sınırlandırmak için tarama sonucunda ulaşılan dergilerin web sitelerine ayrı ayrı bakılmış ve etki faktörü 5'in üzerinde olan dergiler *Excel* dosyasında oluşturulan tabloya not edilmiştir. Bu tarama sonucunda etki faktörü 5'in üzerinde olan 15 dergiye ulaşılmıştır. İkinci bir tarama, yukarıdaki işlemler aynı şekilde tekrarlanarak, "*Scopus*" veritabanı üzerinden yapılmıştır. Bu taramanın nedeni, *Web of Science* veritabanında ulaşılan dergiler ile *Scopus* veritabanında ulaşılan dergiler arasında karşılaştırma yapılması ve başka dergilerin olabileceği düşüncesidir. İkinci tarama sonucunda 81 dergiye ulaşılmış ve etki faktörü 5'in üzerinde olan dergiler tespit edilerek ilk taramada ulaşılan 15 dergi ile eşleşme sağlanmıştır.

Tarama sürecinin sonunda kaydedilen dergiler gözden geçirildiğinde, "*Journal of Public Policy & Marketing*" dergisi içerisinde son üç yılda yayımlanan makalelerin başlığında "*marketing*" kelimesine rastlanmadığından bu dergi analiz kapsamına alınmamıştır. Sonuç olarak toplam 14 dergi analize hazır hâle gelmiştir. Aşağıda Tablo 1'de etki faktörlerine göre çalışmaya dâhil edilen dergiler sunulmaktadır.

Tablo 1: Dergi İsimleri ve Etki Faktörleri

No	Dergi İsimleri	Etki Faktörü (2022)
1	Journal of Marketing	15,36
2	Journal of the Academy of Marketing	14,90
3	Journal of Interactive Marketing	11,31
4	Journal of Research in Interactive Marketing	10,17
5	Journal of Hospitality Marketing and Management	9,82
6	Industrial Marketing Management	8,89
7	International Journal of Research in Marketing	8,47
8	Journal of Travel & Tourism Marketing	8,18
9	Journal of Destination Marketing and Management	7,15
10	Journal of Marketing Research	6,66
11	Australasian Marketing Journal	6,47
12	International Marketing Review	5,77
13	Psychology & Marketing	5,50
14	Marketing Science	5,41

Her iki tarama sonrasında ulaşılan dergiler için *Excel* dosyasında ayrı sayfalar oluşturulmuş ve bu sayfalarda dergilerde yer alan makaleleri gruplandırmak için cilt ve sayı, yayın yılı, makale yazarları, makale başlığı, anahtar kelimeleri, araştırma yöntemi ve çalışmanın amacı başlıkları oluşturulmuştur. Bu sayede çalışmanın amacına uygun bir biçimde anahtar kelimeler üzerinden makalelerin literatürde hangi konular üzerinde yoğunlaştığı ortaya konulmuştur.

3. Bulgular

Analize tabi tutulan dergilerde yapılan genel inceleme sonucunda makale başlığı veya anahtar kelimeleri arasında “*marketing*” kelimesine ulaşılan makale sayısı 114’tür. Pazarlama alanında ortaya çıkan güncel gelişmelerin çalışma konularına göre değişimini görmek için makalelerin anahtar kelimelere göre dağılımı incelenmiştir. Aşağıda Tablo 2’de bu dağılım gösterilmektedir.

Tablo 2: Makalelerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

No	Anahtar Kelimeler	Makale Sayısı	Çalışmalar
1	Dijital Pazarlama (<i>Digital Marketing</i>)	25	(Ameen vd., 2022), (Arndt vd., 2022), (Bashirzadeh vd., 2022), (Diaz vd., 2022), (Homburg ve Wielgos, 2022), (Kopalle vd., 2022), (Luangrath vd., 2022), (Mariani vd., 2022), (Rustholkarhu vd., 2022), (Shankar vd., 2022), (Setkute ve Dibb, 2022), (Varadarajan, 2022), (Chatterjee vd., 2021), (Lieberman, 2021), (Bleier vd., 2020), (Busca ve Bertrandias, 2020), (Herhausen vd., 2020), (Kopalle vd., 2020), (Liu vd., 2020), (Ma ve Sun, 2020), (Rangaswamy vd. 2020), (Reijmersdal vd., 2020), (Sheth, 2020), (Yim ve Yoo, 2020), (Wang, 2020)
2	Uluslararası Pazarlama (<i>International Marketing</i>)	9	(Bai vd., 2022), (Makrides vd., 2022), (Srivastava ve Sivaramakrishnan, 2022), (Vecchio vd., 2022), (Veloutsou vd., 2022), (Akter vd., 2021), (İpek, 2021), (Gao vd., 2020), (Gomes vd., 2020)
3	B2B Pazarlama (<i>B2B Marketing</i>)	8	(Kumar ve Sharma, 2022), (Lin vd., 2022), (Guenther ve Guenther, 2022), (Petrescu vd., 2022), (Voola vd., 2022), (Bag vd., 2021), (Mikalef vd., 2021), (Saura vd., 2021)
4	Amaca Dayalı Pazarlama (<i>Cause-Related Marketing</i>)	7	(Kopalle vd., 2022), (Lagomarsino ve Lemarié, 2022), (Rocha vd., 2022), (Chang ve Chu, 2020), (Christofi vd., 2020), (Ferraris vd., 2020), (Vrontis vd., 2020)
5	Etkileyici Pazarlama (<i>Influencer Marketing</i>)	5	(Cartwright vd., 2022), (Karagür vd., 2022), (Leite ve Baptista, 2022), (Leung vd., 2022), (Gerrath ve Usrey, 2021)
6	İlişkisel Pazarlama (<i>Relationship Marketing</i>)	3	(Belli vd., 2022), (Wichmann vd., 2022), (Wolter vd., 2022)
7	İçerik Pazarlama (<i>Content Marketing</i>)	3	(Reisenbichler vd., 2022), (Terho vd., 2022), (Ho vd., 2020)
8	Mobil Pazarlama (<i>Mobil Marketing</i>)	3	(Mulier vd., 2021), (Payne vd., 2021), (Zhang vd., 2021)
9	WOM/e-WOM Pazarlama (<i>WOM/e-WOM Marketing</i>)	3	(Kwon vd., 2022), (Tóth vd., 2022), (Lisjak vd., 2021)
10	Yeşil Pazarlama (<i>Green Marketing</i>)	3	(Casidy ve Yan, 2022), (Chung, 2020), (Sekhon ve Soule, 2020)
11	Satış-Pazarlama Arayüzü (<i>Sales-Marketing Interface</i>)	2	(Biemans vd., 2022), (Malshe vd., 2022)

12	Çevik Pazarlama (<i>Agile Marketing</i>)	2	(Kalaigannam vd., 2021), (Lewnes vd., 2021)
13	Müşteri Odaklılık (<i>Customer Focused</i>)	2	(Pizzutti vd., 2022), (Gazzoli vd., 2022)
14	Doğrudan Pazarlama (<i>Direct Marketing</i>)	2	(Goic vd., 2021), (Swani vd., 2021)
15	Sosyal Medya Pazarlama (<i>Social Media Marketing</i>)	2	(He vd., 2021), (Wu vd., 2020)
16	Nöropazarlama (<i>Neuromarketing</i>)	2	(Baldo vd., 2022), (Hsu ve Chen, 2020)
17	Büyüme Odaklı Pazarlama (<i>Growth Marketing</i>)	1	(Anderson vd., 2021)
18	Doğaçlama Pazarlama (<i>Doğaçlama Marketing</i>)	1	(Borah vd., 2020)
19	Pazarlama Mükemmelliği (<i>Marketing Excellence</i>)	1	(Homburg vd., 2020)
20	Pazarlama Stratejisi (<i>Marketing Strategic</i>)	1	(Vomberg vd., 2020)
21	Sorumlu Pazarlama (<i>Responsible Marketing</i>)	1	(Ruyter vd., 2022)
22	Pazarlama Deneyimi (<i>Marketing Experience</i>)	1	(Janani vd., 2022)
23	Dijital Satış (<i>Digital Selling</i>)	1	(Mullins ve Agnihotri, 2022)
24	Pazarlama Olanakları (<i>Marketing Affordances</i>)	1	(Luca vd., 2021)
25	Dijital İş Dönüşümü (<i>Digital Business Transformation</i>)	1	(Wielgos vd., 2021)
26	Pazarlama Yeteneği (<i>Marketing Capability</i>)	1	(Mu ve Zhang, 2021)
27	Pazarlama İletişimi (<i>Marketing Communication</i>)	1	(Cornwell ve Kwon, 2020)
28	Gerçek Zamanlı Pazarlama (<i>Real Time Marketing</i>)	1	(Mazerant vd., 2021)
29	Pazarlama Ölçümleri (<i>Marketing Metrics</i>)	1	(Pawuels ve Ewijk., 2020)

30	Yakın Pazarlama (<i>Proximity Marketing</i>)	1	(Lin vd., 2022)
31	İnteraktif Pazarlama (<i>Interactive Marketing</i>)	1	(Mcdonald, 2022)
32	Video Pazarlama (<i>Video Marketing</i>)	1	(Nettelhorst vd., 2020)
33	Online Pazarlama (<i>Online Marketing</i>)	1	(Vazques, 2020)
34	İzinli Pazarlama (<i>Permission Marketing</i>)	1	(Bhatia, 2020)
35	Girişimci Pazarlama (<i>Entrepreneurial Marketing</i>)	1	(Bachmann vd., 2021)
36	Sürdürülebilir Pazarlama (<i>Sustainable Marketing</i>)	1	(Ćoric vd., 2020)
37	Mega Pazarlama (<i>Mega Marketing</i>)	1	(Bajde vd., 2022)
38	Miyop Pazarlama (<i>Myopic Marketing</i>)	1	(Chung ve Low, 2022)
39	Pazarlama Sorumluluğu (<i>Marketing Accountability</i>)	1	(Morgan vd., 2022)
40	Çok Kanallı Pazarlama (<i>Omnichannel Marketing</i>)	1	(Shankar ve Kuswaha, 2021)
41	Tüketici Pazarlaması (<i>Consumer Marketing</i>)	1	(Wedel vd., 2020)
42	Deneyimsel Pazarlama (<i>Experiential Marketing</i>)	1	(Rather vd., 2020)
43	İlaç Pazarlama (<i>Pharmaceutical Marketing</i>)	1	(Tong vd., 2022)
44	Finansal Hizmetler Pazarlaması (<i>Financial Services Marketing</i>)	1	(Lu vd., 2020)
45	Sanal Pazarlama (<i>Virtual Marketing</i>)	1	(Chen ve Yao, 2022)
46	Artırılmış Gerçeklik Pazarlama (<i>AR Marketing</i>)	1	(Zanger vd., 2022)

47	Duyusal Pazarlama (Sensory Marketing)	1	(Shadid vd., 2022)
48	Kişiselleştirilmiş Pazarlama (Personalized Marketing)	1	(Chandra vd., 2022)
49	Viral Pazarlama (Viral Marketing)	1	(Malodia vd., 2022)

Tablo 2’de görüldüğü üzere, toplam 49 adet anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Anahtar kelimenin makalelerde geçme sayısı gözetilerek Tablo 2 değerlendirildiğinde, son üç yılda makalelerde çoğunlukla dijital pazarlama anahtar kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Dijital pazarlamadan sonra uluslararası pazarlama, B2B pazarlama, amaca dayalı pazarlama ve etkileyici pazarlama türleri makalelerde öne çıkan anahtar kelimelerdir. Ancak, uluslararası pazarlama anahtar kelimesinin “*International Marketing Review*” dergisinin konu kapsamının uluslararası pazarlamaya özgü olması nedeniyle öne çıktığı göz ardı edilmemelidir. Şu noktada son üç yılda belli kriterler doğrultusunda ön plana çıkan dergilerde yayımlanan makalelerin dijital pazarlama konusunda yoğunlaştığını ortaya koymak önemli bir bulgudur.

Tablo 2’de yer alan anahtar kelimelerin (pazarlama türlerinin) çeşitli benzer özellikleri bakımından gruplandırılması mümkündür. Bu doğrultuda ilk ve en büyük grubu %36,73’lük bir oranla “*dijital pazarlama ve dijital pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri* (dijital pazarlama, içerik pazarlama, mobil pazarlama, e-WOM pazarlama, doğrudan pazarlama, sosyal medya pazarlama, çok kanallı pazarlama, sanal pazarlama, kişiselleştirilmiş pazarlama, dijital satış, dijital iş dönüşümü, gerçek zamanlı pazarlama, interaktif pazarlama, video pazarlama, online pazarlama, izinli pazarlama, artırılmış gerçeklik pazarlama, viral pazarlama)” oluşturmaktadır. İkinci büyük grubu %22,44’lük bir oranla “*diğer güncel pazarlama türleri* (uluslararası pazarlama, etkileyici pazarlama, ilişkisel pazarlama, çevik pazarlama, doğaçlama pazarlama, pazarlama deneyimi, yakın pazarlama, mega pazarlama, deneyimsel pazarlama, ilaç pazarlama, finansal hizmetler pazarlama)” olarak ifade edilebilecek olan grup oluşturmaktadır. Diğer güncel pazarlama türleri birbirleri ile benzer özellikleri bulunan konular olmamakla birlikte, Tablo 2’de yer alan diğer anahtar kelimelerle de ortak bir özellik taşımayıp aynı grup altında yer almadıklarından ve en büyük ikinci grubu oluşturduklarından “*diğer güncel pazarlama türleri*” başlığı altında sınıflandırılmışlardır. Üçüncü büyük grubu %16,32’lik bir oranla “*geleneksel pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri* (B2B pazarlama, satış-pazarlama arayüzü, müşteri odaklılık, büyüme odaklı pazarlama, pazarlama iletişimi, girişimci pazarlama, miyop pazarlama, tüketici pazarlaması)” şeklinde ifade edilebilecek grup oluşturmaktadır. Diğer iki büyük grup ise her ikisi de %10,20’lik orana sahip olan “*sürdürülebilir pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri* (sürdürülebilir pazarlama, amaca dayalı pazarlama, yeşil pazarlama, sorumlu pazarlama, pazarlama sorumluluğu)” olarak ifade edilebilecek grup ile “*pazarlama stratejileri ile bağlantılı pazarlama türleri* (pazarlama mükemmelliği, pazarlama stratejisi, pazarlama yeteneği, pazarlama ölçümleri, pazarlama olanakları)” şeklinde ifade edilebilecek olan gruptur. Son olarak %4,08’lik orana sahip olan “*nöropazarlama ve nöropazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri* (nöropazarlama, duyusal pazarlama)” şeklinde ifade edilebilecek olan grup ise en küçük grubu oluşturmaktadır. Elde edilen bu bulguların ortaya koyduğu ilginç sonuçlar sonraki bölümde tartışılacaktır.

Sonuç

Pazarlama dahil tüm bilimlerde ortaya çıkan yeni ve güncel gelişmelerin yakından takip edilmesi önemli bir gerekliliktir. Bilimde ortaya çıkan yeni ve güncel gelişmeler ilgili bilim alanında çalışan araştırmacıların araştırma problemlerine yönelik yanıtları bulmalarına ışık tutarak gelecekteki çalışmalarını doğru yönde sürdürmelerine ve bilimi daha ileriye götürmelerine imkân tanıyacaktır. Bu çalışmada, belirlenmiş olan kriterler doğrultusunda gerçekleştirilen içerik analizi yardımıyla son dönemde pazarlama alanında ortaya çıkan güncel gelişmeler ve konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ortaya koymuş olduğu önemli bulgulardan biri son üç yılda belli kriterler doğrultusunda ön plana çıkan dergilerde

yayımlanan makalelerin dijital pazarlama konusunda yoğunlaştığıdır. Hem anahtar kelimelerde en sık geçen kavram olarak hem de anahtar kelimeler benzer özellikleri bakımından gruplandırıldığında oluşan en büyük grup (*dijital pazarlama ve dijital pazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri*) olarak dijital pazarlama, bu çalışma bağlamında, güncel pazarlama konuları arasında en fazla ön plana çıkan konudur. Bu çalışmada elde edilen dijital pazarlama ve dijital pazarlama ile bağlantılı pazarlama türlerini benzer özellikleri bakımından gruplandırırdığımızda, Şekil 1’de görüleceği üzere dijital pazarlamanın çatısı altında 17 pazarlama türünün (anahtar kelimenin) yer aldığı ifade edilebilir.

DİJİTAL PAZARLAMA

* Artırılmış gerçeklik pazarlama	* İnteraktif pazarlama
* Çok kanallı pazarlama	* İzinli pazarlama
* Dijital iş dönüşümü	* Kişiselleştirilmiş pazarlama
* Dijital satış	* Mobil pazarlama
* Doğrudan pazarlama	* Online pazarlama
* e-WOM pazarlama	* Sanal pazarlama
* Gerçek zamanlı pazarlama	* Sosyal medya pazarlama
* İçerik pazarlama	* Video pazarlama
	* Viral pazarlama

Şekil 1: Dijital Pazarlama ve Dijital Pazarlama ile Bağlantılı Pazarlama Türleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dijital pazarlamanın bu çalışmada ön plana çıkması esasen beklenen bir sonuçtur. Son dönemde teknolojiye yaşanan gelişmeler veri ve bilgilerin de dijitalleşmesine olanak sağlamıştır. Dijital veriler hızlı ve çok miktarda üretilebilen, saklanabilen ve gerek duyulduğunda hızlıca kullanılabilen veriler olarak işletmelerin tüketiciler hakkındaki veri ve bilgilere erişimini kolaylaştırmıştır. Oluşturulan tüketici veri tabanlarında tüketici bilgileri saklanabilmekte ve gerek duyulduğunda tüketicinin ihtiyaçlarını giderecek şekilde kullanılabilmektedir. Böylece tüketicilerin ve işletmelerin kendilerini daha iyi tanımalarına, işletmelerin tüketicilerle hızlı bir şekilde bağlantı kurmasına olanak sağlanmıştır. Bilginin doğru kullanılmasıyla birlikte işletmeler ve tüketiciler arasında *kazan-kazana* dönüşen karşılıklı bir ilişki doğmuştur. Gelişen teknolojiler doğrultusunda dijital kavramı ile yakından bağlantılı olan dijitalleşme, internet, mobil, sosyal medya vb. kavramlar yoğun bir şekilde tüketicilerin hayatına girmiş ve tüketicilerin hayatında önemli bir yer edinmiştir. Nitekim dijital pazarlama internet, sosyal medya, mobil platformlar gibi çeşitli mecraları kullanmaktadır ve bu mecraların her biri dijitaldir. Dolayısıyla dijital pazarlamanın dijital pazarlama ile bağlantılı pazarlama türlerini kapsayan çatı bir kavram olduğu yeniden ifade edilebilir.

Yukarıda bahsi geçen tüm bu açıklamalar günümüz pazarlama faaliyetlerinde dijital pazarlama uygulamalarının ne kadar ön planda olduğunun da göstergesidir. Bu tespit aynı zamanda birkaç tartışmayı da beraberinde getirmektedir: “Acaba günümüz çağdaş, güncel veya modern olarak ifade edilen pazarlama anlayışı dijital pazarlamanın ta kendisi midir?” “Eğer öyle ise çağdaş (güncel, modern) pazarlama anlayışının geleneksel pazarlama anlayışından farkı nedir?” Bu soruları bu çalışmanın bulguları doğrultusunda değerlendirdiğimizde, esasen dijital pazarlamanın günümüz çağdaş pazarlama anlayışı uygulamalarının önemli bir temsilcisi olduğu ifade edilebilir. Dijital pazarlama sahip olduğu teknolojik yeteneklerle daha kişiselleştirilmiş, karşılıklı etkileşimli ve doğrudan bir şekilde tüketicilere erişebilmektedir. Geleneksel pazarlamada ise kitlesellik, tek yönlü iletişim ve genellikle dolaylı bir şekilde tüketicilere erişilmesi söz konusudur. Bu bakımdan dijital pazarlama, sahip olduğu dijital yeteneklerle geleneksel pazarlamanın hızını ve etkinliğini arttıran, geleneksel pazarlamayı geliştiren bir kavram olarak ifade edilebilir. Günümüz çağdaş pazarlama anlayışının ortaya çıkması nedeniyle geleneksel pazarlama anlayışı ortadan kalkmıştır demek mümkün değildir. Burada vurgulanması gereken sonuç, dijital pazarlama

yardımıyla geleneksel pazarlama yöntemlerinin daha hızlı ve etkin uygulanabilir hale geldiği ve böylece geleneksel pazarlamanın gelişerek evrildiğidir. Günümüz çağdaş pazarlama anlayışı, geleneksel pazarlamanın dijital pazarlama desteğiyle güçlenerek evrilmiş halidir denebilir. Bu çalışmada da ortaya konduğu gibi son yıllarda çalışılan güncel pazarlama konuları arasında dijital pazarlamanın ön plana çıkmış olması nedeniyle, günümüz çağdaş pazarlama anlayışının zaman zaman dijital pazarlama ile eş anlamlı olarak özdeşleştirildiği ifade edilebilir. Dolayısıyla dijital pazarlama konusunun son üç yılda yayımlanan makalelerde çoğunlukla ele alınmasının sebebinin yukarıda açıklamalar olduğu düşünülmektedir.

Nitekim bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgulardan biri de son dönemde çalışılan güncel pazarlama konuları arasında geleneksel pazarlama ile bağlantılı pazarlama türlerine yönelik yapılan çalışmaların azımsanmayacak büyüklükte (bu çalışma bağlamında %16,32 ile en büyük 3. grup) olduğudur. Bu bulgu da göstermektedir ki geleneksel pazarlama anlayışı ortadan kalkmamıştır, halen önemlidir ve pazarlamanın önemli bir parçasıdır denilebilir. Ayrıca araştırma bulguları arasında yer alan pazarlama stratejileri ile bağlantılı pazarlama türleri altında yer alan pazarlama türlerinin de geleneksel pazarlama ile yakın bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda, geleneksel pazarlama anlayışının halen geçerliliğini koruduğu daha net anlaşılacaktır.

Araştırmanın ortaya çıkardığı ilginç ve tartışılması gereken bir diğer bulgu ise sürdürülebilir pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama ile bağlantılı pazarlama türlerinin, sürdürülebilirlik kavramının son yıllardaki popülerliğine kıyasla, nispeten daha az çalışılmış olmasıdır. Gelecek nesillerin de bugünkü imkânlardan faydalanabilmesi adına sosyal, çevresel, ekonomik vb. çeşitli faaliyetlerle sürdürülebilirliğin sağlanmaya çalışılması hem akademisyenlerin hem de iş dünyasının yoğun ilgisini çekmektedir. Hatta işletmeler finansal raporları arasına sürdürülebilirlik raporlarını eklemekte, akademik dünya sürdürülebilirliğin nasıl sağlanacağına ve raporlanacağına dair çalışmalar sürdürmektedir. Sürdürülebilirlik sadece işletmelerin değil, aynı zamanda tüketicilerin de sorumluluğudur. Tüketiciler sürdürülebilir tüketim davranışları sergileyerek sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli katkılar sağlayabileceklerdir. Tüketicilerin sürdürülebilirliğe sağlayabilecekleri yadsınamaz katkı göz önünde bulundurulduğunda, tüketicileri sürdürülebilir tüketime yönlendirecek sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmanın ortaya koymuş olduğu bulgular doğrultusunda ve sürdürülebilir pazarlama alanında yapılan güncel çalışmaların da nispeten az olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sürdürülebilir pazarlama konusunda önemli bir literatür boşluğunun bulunduğu ve gelecekte sürdürülebilir pazarlamaya yönelik çalışmaların artırılması gerektiği ifade edilebilir.

Çalışmanın bulgularında en düşük oranla çalışılan konu nöropazarlama ve nöropazarlama ile bağlantılı pazarlama türleri olarak tespit edilmiştir. Nöropazarlamaya yönelik araştırmalar genel olarak tüketicilerin satın alma süreci esnasında beyinlerinde veya nörolojik sistemlerinin çeşitli unsurlarında ortaya çıkan değişimleri, yaşanan süreçleri vs. anlamaya çalışan faaliyetlerdir. Nöropazarlama nöroloji bilimiyle yakın bağlantısı ve insan beynini inceliyor olması nedeniyle uygulaması zor olan bir pazarlama türüdür. Ayrıca nöropazarlama erişilmesi zor çeşitli teknik cihazların kullanımını da gerektirmektedir. Nöropazarlama çalışmalarında insanlar üzerinde deneyler, çalışmalar vs. yapılıyor olması etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir ve bu durum da nöropazarlama faaliyetlerinin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Tüm bu gerekçeler nöropazarlamanın güncel pazarlama konuları arasında düşük oranda çalışılmasının nedenini ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu zorluklar bulunsun da nöropazarlama halen araştırmacıların ve uygulayıcıların ilgisini çekmektedir. Bahsi geçen zorluklar aşılabildiği takdirde, nöropazarlamadaki literatür boşluğunun gelecek çalışmalar tarafından giderilmesi faydalı olacaktır.

Çalışmanın son bulgusu ise diğer güncel pazarlama türleri başlığı altında yer alan pazarlama türleridir. Esasen bu pazarlama türleri her biri ayrı bir pazarlama türü olarak, bu çalışmada yer alan diğer pazarlama türleri ile benzeşmediklerinden diğer güncel pazarlama türleri başlığı altında sınıflandırılmışlardır. Bu pazarlama türleri arasında deneyimsel pazarlama, ilişkisel pazarlama ve uluslararası pazarlama kavramları ön plana çıkmaktadır. Deneyimsel pazarlama, kahve zincirlerinin de katkısıyla popüler hale gelmiş bir konudur. Esas ürünün yaşanan deneyim olduğu deneyimsel pazarlama, günümüz tüketicilerinin deneyimlerini iyileştirme adına uygulanabilecek önemli bir pazarlama faaliyetidir. İlişkisel pazarlama

işletme ve tüketicinin birbirini yakından tanıdığı, sürekli ve uzun dönemli ilişki kurduğu ve böylece müşteri sadakatinin sağlandığı bir pazarlama türüdür. İlişkisel pazarlama doğru uygulandığında uzun dönemde hem işletme hem de müşteri kazançlı çıkacaktır. Uluslararası pazarlama ise uluslararası ticaretin söz konusu olduğu her dönemde güncel olan ve güncelliğini asla yitirmeyen bir konudur. Uluslararası pazarlama farklı kültürleri tanımayı ve bu kültürlere göre ürünleri uyarlayıp yerleştirmeyi gerektirir. Her farklı ülke, farklı bir kültürü beraberinde getirir ve farklı uluslararası pazarlama uygulamalarını gerektirir. Bu nedenle uluslararası pazarlama dinamiklerini asla yitirmez. Diğer güncel pazarlama türleri, dinamik yapıları nedeniyle, araştırılması gereken yeni konuları literatür boşluğu olarak araştırmacılara ve uygulayıcılara sürekli olarak sunmaktadır.

Araştırma çeşitli kısıtlar barındırmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtlarının ötesinde, araştırma sadece 2020-2022 yılları arasında SSCI, ESCI, Scopus indekslerinde yayınlanan, etki faktörü 5 ve üzerinde olan pazarlama dergilerini içermektedir. Araştırma son dönemdeki en güncel konuları tespit edebilmek amacıyla 2020-2022 yıllarını kendine kısıt olarak belirlemiştir. Gelecekteki çalışmalar daha geniş bir zaman aralığını, farklı indeksleri ve farklı düzeydeki etki faktörlerini belirleyerek bu çalışmayı gerçekleştirilebilirler.

Kaynakça

- Ameen, N., Sharma, G. D., Tarba, S., Rao, A., & Chopra, R. (2022). Toward Advancing Theory on Creativity in Marketing and Artificial Intelligence. *Psychology & Marketing*, 39(9), 1802-1825.
- Anderson, S. J., Chintagunta, P., Germann, F., & Vilcassim, N. (2021). Do Marketers Matter for Entrepreneurs? Evidence from a Field Experiment in Uganda. *Journal of Marketing*, 85(3), 78-96.
- Arndt, A. D., Ford, J. B., Babin, B. J., & Luong, V. (2022). Collecting Samples from Online Services: How to Use Screeners to Improve Data Quality. *International Journal of Research in Marketing*, 39(1), 117-133.
- Bachmann, J.-T., Ohlies, I., & Flatten, T. (2021). Effects of Entrepreneurial Marketing on New Ventures' Exploitative and Exploratory Innovation: The Moderating Role of Competitive Intensity and Firm Size. *Industrial Marketing Management*, 92, 87-100.
- Badenes-Rocha, A., Bigne, E., & Ruiz, C. (2022). Impact of Cause-Related Marketing on Consumer Advocacy and Cause Participation: A Causal Model Based on Self-Reports and Eye-Tracking Measures. *Psychology & Marketing*, 39(1), 214-226.
- Bag, S., Gupta, S., Kumar, A., & Sivarajah, U. (2021). An Integrated Artificial Intelligence Framework for Knowledge Creation and B2B Marketing Rational Decision Making for Improving Firm Performance. *Industrial Marketing Management*, 92, 178-189.
- Bai, H., McColl, J., & Moore, C. (2022). Luxury Fashion Retailers' Localised Marketing Strategies in Practice - Evidence from China. *International Marketing Review*, 39(2), 352-370.
- Bajde, D., Chelekis, J., & Dalena, A. (2022). The Megamarketing of Microfinance: Developing and Maintaining an Industry Aura of Virtue. *International Journal of Research in Marketing*, 39(1), 134-155.
- Baldo, D., Viswanathan, V. S., Timpone, R. J., & Venkatraman, V. (2022). The Heart, Brain, and Body of Marketing: Complementary Roles of Neurophysiological Measures in Tracking Emotions, Memory, and Ad Effectiveness. *Psychology & Marketing*, 39(10), 1979-1991.
- Bashirzadeh, Y., Mai, R., & Faure, C. (2022). How Rich is too Rich? Visual Design Elements in Digital Marketing Communications. *International Journal of Research in Marketing*, 39(1), 58-76.
- Belli, A., O'Rourke, A.-M., Carrillat, F. A., Pupovac, L., Melnyk, V., & Napolova, E. (2022). 40 Years of Loyalty Programs: How Effective are They? Generalizations from A Meta-Analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 147-173.
- Bhatia, V. (2020). Drivers and Barriers of Permission-Based Marketing. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 14(1), 51-70.
- Biemans, W., Malshe, A., & Johnson, J. S. (2022). The Sales-Marketing Interface: A Systematic Literature Review and Directions for Future Research. *Industrial Marketing Management*, 102, 324-337.
- Bleier, A., Goldfarb, A., & CatherineTucker. (2020). Consumer Privacy and the Future of Data-Based Innovation and Marketing. *International Journal of Research in Marketing*, 37(3), 466-480.
- Borah, D., Banerjee, S., Lin, Y. -T., Jain, A., & Eisingerich, A. B. (2020). Improvised Marketing Interventions in Social Media. *Journal of Marketing*, 84(2), 69-91.
- Brown, T., Abduljabbar, M., Englund, S., & Treen, E. (2018). Twenty-Five Years and Counting: An Analysis of the

- Journal of Strategic Marketing. *Journal of Strategic Marketing*, 26(2), 125-139.
- Busca, L., & Bertrandias, L. (2020). A Framework for Digital Marketing Research: Investigating the Four Cultural Eras of Digital Marketing. *49(1)*, 1-19.
- Cartwright, S., Liu, H., & Davies, I. A. (2022). Influencer Marketing within Business-to-Business Organisations. *Industrial Marketing Management*, 106, 338-350.
- Casidy, R., & Yan, L. (2022). The Effects of Supplier B2B Sustainability Positioning on Buyer Performance: The Role of Trust. *Industrial Marketing Management*, 102, 311-323.
- Chandra, S., Verma, S., Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2022). Personalization in Personalized Marketing: Trends and Ways Forward. *Psychology & Marketing*, 39(8), 1529-1562.
- Chang, C.-T., & Chu, X.-Y. (2020). The Give and Take of Cause-Related Marketing: Purchasing Cause-Related Products Licenses Consumer Indulgence. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 203-221.
- Chatterjee, S., Rana, N. P., Tamilmani, K., & Sharma, A. (2021). The effect of AI-based CRM on organization performance and competitive advantage: An empirical analysis in the B2B context. *Industrial Marketing Management*, 97, 205-219.
- Chen, C., & Yao, M. Z. (2022). Strategic Use of Immersive Media and Narrative Message in Virtual Marketing: Understanding the Roles of Telepresence and Transportation. *Psychology & Marketing*, 39(3), 524-542.
- Cho, J. Y., & Lee, E.-H. (2014). Reducing Confusion about Grounded Theory and Qualitative Content Analysis: Similarities and Differences. *The Qualitative Report*, 19(32), 1-20.
- Christofi, M., Vrontis, D., Leonidou, E., & Thrassou, A. (2020). Customer Engagement Through Choice in Cause-Related Marketing: A Potential for Global Competitiveness. *International Marketing Review*, 37(4), 621-650.
- Chung, K. C. (2020). Green Marketing Orientation: Achieving Sustainable Development in Green Hotel Management. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(6), 722-738.
- Chung, T. S., & Low, A. (2022). CEO Regulatory Focus and Myopic Marketing Management. *International Journal of Research in Marketing*, 39(1), 247-267.
- Ćoric, D. S., Lučić, A., Brečić, R., Šević, A., & Šević, Ž. (2020). An Exploration of Start-ups' Sustainable Marketing Orientation (SMO). *Industrial Marketing Management*, 91, 176-186.
- Cornwell, T. B., & Kwon, Y. (2020). Sponsorship-Linked Marketing: Research Surpluses and Shortages. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 607-629.
- Diaz, E., Esteban, Á., Vallejo, R. C., & Navarro, D. M.-C. (2022). Digital Tools and Smart Technologies in Marketing: A Thematic Evolution. *International Marketing Review*, 39(5), 1122-1150.
- Donthu N. Kumar, S., Ranaweera, C., Pattnaik, D., & Gustafsson, A. (2022). Mapping of Journal of Services Marketing Themes: A Retrospective Overview Using Bibliometric Analysis. *Journal of Services Marketing*, 36(3), 340-363.
- Drisko, J. W., & Maschi, T. (2015). *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Ferraris, A., Giudice, M. D., Grandhi, B., & Cillo, V. (2020). Refining the Relation Between Cause-Related Marketing and Consumers Purchase Intentions: A Cross-Country Analysis. *International Marketing Review*, 37(4), 651-669.
- Gao, W., Ji, L., Liu, Y., & Sun, Q. (2020). Branding Cultural Products in International Markets: A Study of Hollywood Movies in China. *Journal of Marketing*, 84(3), 86-105.
- Gazzoli, G., Chaker, N. N., Zablach, A. R., & Brown, T. J. (2022). Customer-Focused Voice and Rule-Breaking in the Rontlines. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 388-409.
- Gerrath, M. H., & Usrey, B. (2021). The Impact of Influencer Motives and Commonness Perceptions on Follower Reactions Toward Incentivized Reviews. *International Journal of Research in Marketing*, 38(3), 531-548.
- Goic, M., Rojas, A., & Saavedra, I. (2021). The Effectiveness of Triggered Email Marketing in Addressing Browse Abandonments. *Journal of Interactive Marketing*, 55(1), 118-145.
- Gomes, E., Sousa, C. M., & Vendrell-Herrero, F. (2020). International Marketing Agility: Conceptualization and Research Agenda. *International Marketing Review*, 37(2), 261-272.
- Guenther, P., & Guenther, M. (2022). Can B2B Firms Benefit from Competitors' Advertising? A Dynamic Business Environment Perspective on An Emerging Communication Form. *Industrial Marketing Management*, 102, 252-265.
- He, A. Z., Cai, Y., Cai, L., & Zhang, Y. (2021). Conversation, Storytelling, or Consumer Interaction and Participation? The Impact of Brand-Owned Social Media Content Marketing on Consumers' Brand Perceptions and Attitudes. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 15(3), 419-440.
- Herhausen, D., Miočević, D., Morgan, R. E., & Kleijne, M. H. (2020). The Digital Marketing Capabilities Gap. *Industrial Marketing Management*, 90, 276-290.

- Ho, J., Pang, C., & Choy, C. (2020). Content Marketing Capability Building: A Conceptual Framework. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 14(1), 133-151.
- Homburg, C., & Wielgos, D. (2022). The Value Relevance of Digital Marketing Capabilities to Firm Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 666-688.
- Homburg, C., Theel, M., & Hohenberg, S. (2020). Marketing Excellence: Nature, Measurement, and Investor Valuations. *Journal of Marketing*, 84(4), 1-22.
- Hsu, L., & Chen, Y.-J. (2020). Neuromarketing, Subliminal Advertising, and Hotel Selection: An EEG Study. *Australasian Marketing Journal*, 28(4), 200-208.
- İpek, İ. (2021). The Relevance of International Marketing Strategy to Emerging-Market Exporting Firms: From A Systematic Review Towards A Conceptual Framework. *International Marketing Review*, 38(2), 205-248.
- Janani, S., Christopher, R. M., Nikolov, A. N., & Wiles, M. A. (2022). Marketing Experience of CEOs and Corporate Social Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 460-481.
- Kopalle, P. K., Gangwar, M., Kaplan, A., Ramachandran, D., Reinartz, W., & Rindfleisch, A. (2022). Examining Artificial Intelligence (AI) Technologies in Marketing via a Global Lens: Current Trends and Future Research Opportunities. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 522-540.
- Kalaigianam, J., Tuli, K. R., Kushwaha, T., Lee, L., & Gal, D. (2021). Marketing Agility: The Concept, Antecedents, and a Research Agenda. *Journal of Marketing*, 85(1), 35-58.
- Karagür, Z., Becker, J.-M., Klein, K., & Edeling, A. (2022). How, Why, and When Disclosure Type Matters for Influencer Marketing. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 313-335.
- Kaya, İ. (2015). Pazarlama Bi' Tanedir: Bir Pazarlamalar Ansiklopedisi. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Kopalle, P. K., Krishna, A., Rajan, U., & Wang, Y. (2022). How Does Regulatory Monitoring of Cause Marketing Affect Firm Behavior and Donations to Charity? *International Journal of Research in Marketing*, 39(3), 947-966.
- Kopalle, P. K., Kumar, V., & Subramaniam, M. (2020). How Legacy Firms Can Embrace the Digital Ecosystem via Digital Customer Orientation. *Journal of the Academy of Marketing Science* volume, 48, 114-131.
- Kumar, B., & Sharma, A. (2022). Examining the Research on Social Media in Business-to-Business Marketing with A Focus on Sales and the Selling Process. *Industrial Marketing Management*, 102, 122-140.
- Kwon, E. S., Shan, Y., Lee, J. S., & Reid, L. N. (2017). Inter-study and Intra-study Replications in Leading Marketing Journals: A Longitudinal Analysis. *European Journal of Marketing*, 51(1), 257-278.
- Kwon, J., Chan, K. W., Gu, W., & Septianto, F. (2022). The Role of Cool versus Warm Colors in B2B versus B2C Firm-Generated Content for Boosting Positive eWOM. *Industrial Marketing Management*, 104, 212-225.
- Lagomarsino, M., & Lemarié, L. (2022). Should Companies Hope Instead? The Role of Verbal Cues in Consumers' Evaluation of Cause-Related Marketing (CRM). *Psychology & Marketing*, 39(1), 227-238.
- Lee, H. A., & Law, R. (2012). Diversity in Statistical Research Techniques: An Analysis of Refereed Research Articles in the Journal of Travel & Tourism Marketing Between 1992 and 2010. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 29(1), 1-17.
- Leite, F. P., & Baptista, P. d. (2022). Influencers' Intimate Self-Disclosure and Its Impact on Consumers' Self-Brand Connections: Scale Development, Validation, and Application. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 16(3), 420-437.
- Leung, F. F., Gu, F. F., & Palmatier, R. W. (2022). Online Influencer Marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 226-251.
- Lewnes, A. (2021). Commentary: The Future of Marketing Is Agile. *Journal of Marketing*, 85(1), 64-67.
- Lieberman, S. (2021). Commentary: Managing Human Experience as a Core Marketing Capability. *Journal of Marketing*, 85(1), 219-222.
- Lin, M. Y.-C., Do, B. -R., Nguyen, T. T., & Cheng, J. -S. (2022). Effects of Personal Innovativeness and Perceived Value of Disclosure on Privacy Concerns in Proximity Marketing: Self-Control as A Moderator. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 16(2), 310-327.
- Lin, X., Shao, B., & Wang, X. (2022). Employees' Perceptions of Chatbots in B2B Marketing: Affordances vs. Disaffordances. *Industrial Marketing Management*, 101, 45-56.
- Lisjak, M., Bonezzi, A., & Rucker, D. D. (2021). How Marketing Perks Influence Word of Mouth. *Journal of Marketing*, 85(5), 128-144.
- Liu, C. L., Zhang-Zhang, Y., & Ghauri, P. N. (2020). The Influence of Internet Marketing Capabilities on International Market Performance. *International Marketing Review*, 37(3), 447-469.
- Lu, Y., Mitra, D., Musto, D., & Ray, S. (2020). Can Brands Circumvent Marketing Regulations? Exploiting Umbrella Branding in Financial Markets. *Marketing Science*, 39(1), 71-91.
- Luangrath, A. W., Peck, J., Hedgcock, W., & Xu, Y. (2022). Observing Product Touch: The Vicarious Haptic Effect

- in Digital Marketing and Virtual Reality. *Journal of Marketing Research*, 59(2), 306-326.
- Luca, L. M., Herhausen, D., Troilo, G., & Rossi, A. (2021). How and When Do Big Data Investments Pay Off? The Role of Marketing Affordances and Service Innovation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, 790-810.
- Ma, L., & Sun, B. (2020). Machine Learning and AI in Marketing - Connecting Computing Power to Human Insights. *International Journal of Research in Marketing*, 37(3), 481-504.
- Makrides, A., Kvasova, O., Thrassou, A., Hadjielias, E., & Ferraris, A. (2022). Consumer Cosmopolitanism in International Marketing Research: A Systematic Review and Future Research Agenda. *International Marketing Review*, 39(5), 1151-1181.
- Malodia, S., Dhir, A., Bilgihan, A., Sinha, P., & Tikoo, T. (2022). Meme Marketing: How Can Marketers Drive Better Engagement Using Viral Memes? *Psychology & Marketing*, 39(9), 1775-1801.
- Malshe, A., Hughes, D. E., Good, V., & Friend, S. B. (2022). Marketing Strategy Implementation Impediments and Remedies: A Multi-Level Theoretical Framework within the Sales-Marketing Interface. *International Journal of Research in Marketing*, 39(3), 824-846.
- Mariani, M. M., Perez-Vega, R., & Wirtz, J. (2022). AI in Marketing, Consumer Research and Psychology: A Systematic Literature Review and Research Agenda. *Psychology & Marketing*, 39(4), 755-776.
- Mazerant, K., Willemsen, L. M., Neijens, P. C., & Noort, G. v. (2021). Spot-On Creativity: Creativity Biases and Their Differential Effects on Consumer Responses in (Non-)Real-Time Marketing. *Journal of Interactive Marketing*, 53(1), 15-31.
- McDonald, M. (2022). Viewpoint - A Big Opportunity for Interactive Marketing Post-COVID-19. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 16(1), 15-21.
- Mikalef, P., Conboy, K., & JohnKrogstie. (2021). Artificial Intelligence as An Enabler of B2B Marketing: A Dynamic Capabilities Micro-Foundations Approach. *Industrial Marketing Management*, 98, 80-92.
- Morgan, N. A., Jayachandran, S., Hulland, J., Kumar, B., Katsikeas, C., & Somosi, A. (2022). Marketing Performance Assessment and Accountability: Process and Outcomes. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 462-481.
- Mu, J., & Zhang, J. Z. (2021). Seller Marketing Capability, Brand Reputation, and Consumer Journeys on e-Commerce Platform. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, 994-1020.
- Mulier, L., Slabbinck, H., & Vermeir, I. (2021). This Way Up: The Effectiveness of Mobile Vertical Video Marketing. *Journal of Interactive Marketing*, 55(1), 1-15.
- Mullins, R., & Agnihotri, R. (2022). Digital Selling: Organizational and Managerial Influences for Frontline Readiness and Effectiveness. *Journal of the Academy of Marketing Science* volume , 50, 800-821.
- Nettelhorst, S., Brannon, L., Rose, A., & Whitaker, W. (2020). Online Viewers' Choices Over Advertisement Number and Duration. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 14(2), 215-238.
- Pauwels, K., & Ewijk, B. V. (2020). Enduring Attitudes and Contextual Interest: When and Why Attitude Surveys Still Matter in the Online Consumer Decision Journey. *Journal of Interactive Marketing*, 52(1), 20-34.
- Petrescu, M., Krishen, A. S., Kachen, S., & Gironda, J. T. (2022). AI-Based Innovation in B2B Marketing: An Interdisciplinary Framework Incorporating Academic and Practitioner Perspectives. *Industrial Marketing Management*, 103, 61-72.
- Pizzutti, C., Gonçalves, R., & Ferreira, M. (2022). Information Search Behavior at the Post-Purchase Stage of the Customer Journey. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 981-1010.
- Rangaswamy, A., Moch, N., Felten, C., Bruggen, G. V., Wieringa, J. E., & Wirtz, J. (2020). The Role of Marketing in Digital Business Platforms. *Journal of Interactive Marketing*, 51(1), 72-90.
- Rather, R. A. (2020). Customer Experience and Engagement in Tourism Destinations: The Experiential Marketing Perspective. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(1), 15-32.
- Reijmersdal, E. A., Rozendaal, E., Hudders, L., Vanwesenbeeck, I., Cauberghe, V., & Berlo, Z. M. (2020). Effects of Disclosing Influencer Marketing in Videos: An Eye Tracking Study among Children in Early Adolescence. *Journal of Interactive Marketing*, 49(1), 94-106.
- Reisenbichler, M., Reutterer, T., Schweidel, D. A., & Dan, D. (2022). Frontiers: Supporting Content Marketing with Natural Language Generation. *Marketing Science*, 41(3), 433-662.
- Rusthollkarhu, S., Toukola, S., Aarikka-Stenroos, L., & Mahlamäki, T. (2022). Managing B2B Customer Journeys in Digital Era: Four Management Activities with Artificial Intelligence-Empowered Tools. *Industrial Marketing Management*, 104, 241-257.
- Ruyter, K. d., Keeling, D. I., Plangger, K., Montecchi, M., Scott, M. L., & Dahl, D. W. (2022). Reimagining Marketing Strategy: Driving the Debate on Grand Challenges. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 13-21.

- Ruyter, K., & Scholl, N. (1998). Positioning Qualitative Market Research: Reflections from Theory and Practice. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 1(1), 7-14.
- Akter, S., S., Hossain, M., Lu, Q., & Shams, S. M. (2021). Big Data-Driven Strategic Orientation in International Marketing. *International Marketing Review*, 38(5), 927-947.
- Saura, J. R., Ribeiro-Soriano, D., & Palacios-Marqués, D. (2021). Setting B2B Digital Marketing in Artificial Intelligence-Based CRMs: A Review and Directions for Future Research. *Industrial Marketing Management*, 98, 161-178.
- Sekhon, T. S., & Soule, C. A. (2020). Conspicuous Anticonsumption: When Green Demarketing Brands Restore Symbolic Benefits to Anticonsumers. *Psychology & Marketing*, 37(2), 278-290.
- Setkute, J., & Dibb, S. (2022). "Old Boys' Club": Barriers to Digital Marketing in Small B2B Firms. *Industrial Marketing Management*, 102, 266-279.
- Shahid, S., Paul, J., Gilal, F. G., & Ansari, S. (2022). The Role of Sensory Marketing and Brand Experience in Building Emotional Attachment and Brand Loyalty in Luxury Retail Stores. *Psychology & Marketing*, 39(7), 1398-1412.
- Shankar, V., & Kushwaha, T. (2021). Omnichannel Marketing: Are Cross-Channel Effects Symmetric? *International Journal of Research in Marketing*, 38(2), 290-310.
- Shankar, V., Grewal, D., Sunder, S., Fossen, B., Peters, K., & Agarwal, A. (2022). Digital Marketing Communication in Global Marketplaces: A Review of Extant Research Future Directions, and Potential Approaches. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 541-561.
- Sheth, J. N. (2020). Post-Pandemic Marketing: When the Peripheral Becomes the Core. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 16(1), 37-44.
- Srivastava, M., & Sivaramakrishnan, S. (2022). A Bibliometric Analysis of the Structure and Trends of Customer Engagement in the Context of International Marketing. *International Marketing Review*, 39(4), 836-851.
- Swani, K., Milne, G. R., & Slepchuk, A. N. (2021). Revisiting Trust and Privacy Concern in Consumers' Perceptions of Marketing Information Management Practices: Replication and Extension. *Journal of Interactive Marketing*, 56(1), 137-158.
- Terho, H., Mero, J., Siutla, L., & Jaakkola, E. (2022). Digital Content Marketing in Business Markets: Activities, Consequences, and Contingencies Along the Customer Journey. *Industrial Marketing Management*, 105, 294-310.
- Tong, P. Y., Yench, C., & Ishida, C. (2022). The Role of Social Norms on Direct-to-Physician Pharmaceutical Marketing Payment Acceptance. *Journal of Public Policy & Marketing*, 41(4), 336-352.
- Tóth, Z., Mrad, M., Itani, O. S., Luo, J., & Liu, M. J. (2022). B2B eWOM on Alibaba: Signaling Through Online Reviews in Platform-Based Social Exchange. *Industrial Marketing Management*, 104, 226-240.
- Vallet-Bellmunt, T., Martínez-Fernández, M. T., & Capó-Vicedo. (2011). Supply chain management: A multidisciplinary content analysis of vertical relations between companies, 1997–2006. *Industrial Marketing Management*, 40(8), 1347-1367.
- Varadarajan, R., Welden, R. B., Arunachalam, S., Haenlein, M., & Gupta, S. (2022). Digital Product Innovations for the Greater Good and Digital Marketing Innovations in Communications and Channels: Evolution, Emerging Issues, and Future Research Directions. *International Journal of Research in Marketing*, 39(2), 482-501.
- Vazquez, E. E. (2020). Effects of Enduring Involvement and Perceived Content Vividness on Digital Engagement. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 14(1), 1-16.
- Vecchio, P. D., Mele, G., Siachou, E., & Schito, G. (2022). A Structured Literature Review on Big Data for Customer Relationship Management (CRM): Toward a Future Agenda in International Marketing. *International Marketing Review*, 39(5), 1069-1092.
- Veloutsou, C., Christodoulides, G., & Guzmán, F. (2022). Charting Research on International Luxury Marketing: Where are We Now and Where Should We Go Next? *International Marketing Review*, 39(2), 371-394.
- Vomberg, A., Homburg, C., & Gwinner, O. (2020). Tolerating and Managing Failure: An Organizational Perspective on Customer Reacquisition Management. *Journal of Marketing*, 84(5), 117-136.
- Voola, R., Bandyopadhyay, C., Voola, A., Ray, S., & Carlson, J. (2022). B2B Marketing Scholarship and the UN Sustainable Development Goals (SDGs): A Systematic Literature Review. *Industrial Marketing Management*, 101, 12-32.
- Vrontis, D., Thrassou, A., Christofi, M., Shams, R., & Czinkota, M. R. (2020). Cause-Related Marketing in International Business: What Works and What Does Not? *International Marketing Review*, 37(4), 593-601.
- Wang, F. (2020). Digital Marketing Capabilities in International Firms: A Relational Perspective. *International Marketing Review*, 37(3), 559-577.
- Wedel, M., Bigné, E., & Zhang, J. (2020). Virtual and Augmented Reality: Advancing Research in Consumer

- Marketing. *International Journal of Research in Marketing*, 37(3), 443-465.
- Wichmann, J. R., Wiegand, N., & Reinartz, W. J. (2022). The Platformization of Brands. *Journal of Marketing*, 86(1), 109-131.
- Wielgos, D. M., & C. Homburg, C. K. (2021). Digital Business Capability: Its Impact on Firm and Customer Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, 762-789.
- Wolter, J. S., Bock, D. E., Hopkins, C. D., & Giebelhausen, M. (2022). Not the Relationship Type? Loyalty Propensity as A Reason to Maintain Marketing Relationships. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 1052-1070.
- Wu, C.-W., Martínez, J. M., & Martín, J. M. (2020). An Analysis of Social Media Marketing Strategy and Performance in the Context of Fashion Brands: The Case of Taiwan. *Psychology & Marketing*, 37(9), 1185-1193.
- Yale, L., & Gilly, M. C. (1988). Trends in Advertising Research: A Look at the Content of Marketing-Oriented Journals from 1976 to 1985. *Journal of Advertising*, 17(1), 12-21.
- Yim, M. Y.-C., & Yoo, C. Y. (2020). Are Digital Menus Really Better than Traditional Menus? The Mediating Role of Consumption Visions and Menu Enjoyment. *Journal of Interactive Marketing*, 50(1), 65-80.
- Young, J. A., & Merritt, N. J. (2013). Marketing Channels: A Content Analysis of Recent Research, 2010-2012. *Journal of Marketing Channels*, 20(3-4), 224-238.
- Zanger, V., Meißner, M., & Rauschnabel, P. A. (2022). Beyond the Gimmick: How Affective Responses Drive Brand Attitudes and Intentions in Augmented Reality Marketing. *Psychology & Marketing*, 39(7), 1285-1301.
- Zhang, W., Chintagunta, P. K., & U., M. (2021). Social Media, Influencers, and Adoption of an Eco-Friendly Product: Field Experiment Evidence from Rural China. *Journal of Marketing*, 85(3), 10-27.

Balkanlardaki Türkçe Öğretimi Faaliyetlerinin Kamu Diplomasisi Perspektifinden Analizi¹

Kadir Sancak²

Özet

Yumuşak güç son dönemde uluslararası ilişkilerde sıklıkla kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Siyaset bilimcilerin yanı sıra dış politikanın belirleyicisi olan politikacılar da kavrama büyük ilgi göstermiştir. Türkiye dahil küresel sistemde söz sahibi olmak isteyen birçok ülke yumuşak güç politikalarını daha fazla tercih etmeye başlamışlardır. Yumuşak güç, bir ülkenin sahip olduğu dış politika uygulamaları, siyasi değerler ve kültür gibi hayranlık uyandıran unsurlarla başka ülkelerin dış politikalarına kendi lehine etki edebilme kabiliyetidir. Yumuşak güçte ödül veya ceza şeklinde karşı tarafın dış politika tercihlerine doğrudan bir müdahale durumu söz konusu değildir. Bu yönüyle yumuşak güç edilebilir. Ancak sahip olunan cazip değerler bir potansiyeli ifade etmektedir ve bunun güce dönüşebilmesi için başkaları tarafından bilinmesi ve onları etkilemesi gerekmektedir. Bunu sağlayacak olan da kamu diplomasisi faaliyetleridir. Kamu diplomasisi faaliyetleri halklar arasında iyi ilişkiler tesis edilmesi ve yakınlaşmanın sağlanması bağlamında büyük fayda sağlamaktadır. Özellikle kültürel anlamda benzer değerlere sahip halklara yönelik faaliyetler daha başarılı sonuçlar vermektedir. Balkan coğrafyası dil, din, tarih, soy ve benzeri kültürel unsurlar bakımından Türkiye ile birçok ortak değer taşımaktadır. Bunun bir yansıması olarak Türkiye Balkanlara yönelik olarak aktif bir kamu diplomasisi politikası yürütmektedir. Bu politikanın en önemli ayaklarından birini de Türkçe öğretimi çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmada öncelikle kamu diplomasisi kavramı kuramsal bir bağlamda ele alınacak, devamında ise Türkçe öğretimi faaliyetlerinin Türkiye'nin kamu diplomasisi politikaları içerisindeki yeri ve önem anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Balkanlar, Türkçe Öğretimi, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı

Analysis of Turkish Teaching Activities in the Balkans from the Perspective of Public Diplomacy

Abstract

Soft power has recently become one of the concepts frequently used in international relations. Besides political scientists, politicians also showed interest in the concept. Türkiye and many countries have declared that they will implement a foreign policy that gives importance to soft power. Soft power is the ability of a country to influence the foreign policies of other countries with elements such as foreign policy practices, political values and culture. In soft power, there is no direct intervention. In this respect, soft power is passive. However, attractive values is a potential. In order for this to turn into power, it needs to be known by others and influenced from it. It is public diplomacy activities that will ensure this. Public diplomacy activities provide great benefits for establishing good relations between peoples. In particular, activities aimed at people with similar cultural values give more successful results. Balkan geography has many common values with Türkiye in terms of language, religion, history, ancestry and similar cultural elements. As a reflection of this, Türkiye carries out an active public diplomacy policy towards the Balkans. One of the most important pillars of this policy is Turkish instruction. In this study, first of all, the concept of public diplomacy will be discussed in a theoretical context, and then the place and importance of Turkish teaching activities in Turkey's public diplomacy policies will be explained.

Keywords: Public Diplomacy, Balkans, Turkish Instruction, Yunus Emre Institute, Turkish Maarif Foundation

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

¹ Bu çalışma 7-9 Eylül 2022 tarihlerinde Tiran/Arnavutluk'ta düzenlenen Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

² Doç. Dr., Gümüşhane Üni., Uluslararası İlişkiler, Gümüşhane/Türkiye, kadir sancak@gumushane.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9266-5592

Giriş

Savaşlar bir sert güç yöntemi olarak devletlerin istediklerini elde etmek için kullandıkları politik bir araçtır. Ancak son zamanlarda gelişen teknoloji ile birlikte savaşların çok yıkıcı etkiler doğurması ve gerek can gerekse mal kaybı bağlamında ağır maliyetler içermesi onları öncelikli tercih olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak can kaybı yaşanmadan ve çok daha düşük maliyetlerle devletlerin istediklerini elde edebilecekleri bir başka güç kullanma yöntemi olan yumuşak güç politikaları uygun bir seçenek haline gelmiştir. Özellikle 21.yüzyılla birlikte birçok büyük güç yumuşak güce önem veren politikalar takip etmeye başlamıştır.

Yumuşak güç en basit ifadeyle bir ülkenin cazip görülen, hayranlık beslenen değerleri ile onların başkalarının politikalarına etki edebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Söz konusu değerleri başkalarına tanıtarak onlar üzerinde arzu edilen etkiyi sağlayacak olan da kamu diplomasisi faaliyetleridir.

Bu çalışmada Balkanlarda yürütülen Türkçe öğretimi faaliyetleri kamu diplomasisi bağlamında ele alınmaktadır. Türkiye'nin Balkanlarda faaliyet gösteren kamu diplomasisi kurumları ve gösterdikleri faaliyetlere yer verilmekte ancak bu faaliyetler detaylandırılmamaktadır. Nitekim bu çalışmanın amacı yapılan faaliyetleri tek tek göstermekten ziyade bu faaliyetlerin Türkiye'nin yumuşak gücü bağlamında Balkan halkları ile iyi ilişkiler tesis edilmesindeki önemine işaret etmektir.

1. Kamu Diplomasisi ve Dil İlişkisi

Kamu diplomasisi, bir ülkenin kendi değerlerini ve hikâyesini başka halklara aktarma, anlatma ve tanıtmaya faaliyetleridir. Bu faaliyetler doğru bilgi ve meşru araçlarla halklar arasında etkileşim sağlayarak ülkeler arasında daha yakın ilişkiler kurmaya katkı sağlamaktadır. Kamu diplomasisi, tek yönlü olabileceği gibi kazan kazan ilişkisi bağlamında tarafların beraber fayda sağlayacağı bir anlayışla da gerçekleştirilmektedir (Sancak, İ, 2022, s.122). Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında birbirleri ile savaşmış olan ABD ve Almanya, savaş sonrasında aynı ittifak içerisinde yer alınca birbirlerine karşı güven ilişkisi tesisi etmek için kamu diplomasisini kullanmışlardır (Sancak, K, 2022, s.122). Benzer bir durum Almanya (Batı) ile Fransa arasında da yaşanmıştır. Son yetmiş yılda birbirleriyle üç kere savaşmış olan iki ülke, Avrupa Birliği projesi bağlamında yakın ilişkiler kurabilmek için halklar arasındaki husumeti ortadan kaldıracak kamu diplomasisi faaliyetlerine ihtiyaç duymuştur. 1997 yılına kadar olan dönemde yaklaşık beş milyon lise öğrencisi iki ülke arasında karşılıklı değişim programına tabi tutulmuştur (Scott-Smith, 2009, s.50).

Kamu diplomasisi faaliyetleri husumetleri gidermek için yapılacağı gibi var olan iyi ilişkileri daha ileri noktalara taşımak için de yapılmaktadır. Nitekim Türkiye de kamu diplomasisi alanındaki kurumsal yapılanmayı bu anlayış üzerine tesis etmiştir. Bu alandaki öncü kurumlardan biri olan TİKA'nın başlangıçta faaliyet alanı olarak öncelikle birçok ortak değeri paylaştığımız Türkistan coğrafyasını hedeflemesi bunu göstermektedir (TİKA, 2022). Buna ilave olarak ortak kültürel değerlere sahip ülkeler arasındaki kamu diplomasisi faaliyetlerinin hem daha kolay hem de daha etkili olduğu bilinmektedir. Türkistan Bölgesi'ne benzer bir durum Balkanlar için de geçerlidir ve Türkiye'nin Balkanlara yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerine de bu perspektiften bakmak doğru olacaktır.

Kamu diplomasisinin en önemli ayağını kültürel diplomasi faaliyetleri oluşturmaktadır. Öyle ki literatürde kamu diplomasisini kültürel diplomasiden ibaret olarak gören değerlendirmeler de yapılmaktadır. Nitekim yumuşak gücün üç kaynağından birinin kültür olduğu ifade edilmektedir. Birçok farklı tanımla yapılan kültür yalın bir ifadeyle "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü" (Yağmurlu, 2019, s.1186) olarak tarif edilmektedir. Bir başka ifadeyle bir toplumun tarihi süreç içerisinde ürettiği maddi ve manevi değerlerin toplamı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda dil, din, tarih, edebiyat, sanat, gelenekler, merasimler, toplumsal kurallar ve benzeri unsurlar kültürün bileşenlerini oluşturmaktadır. Kültür üzerine inşa edilen kültürel diplomasi de bir ülkenin sahip olduğu kültürel değerleri başka halklara tanıtarak uluslararası kamuoyunu etkileme faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Yağmurlu, 2019, s.1188-1189).

Kültürel diplomasi faaliyetleri ile iletişim olgusu arasında yakın bir ilişki vardır. Nitekim başka halkları etkileyebilmek için öncelikle onlarla iletişim kurmak gerekmektedir. İletişim, insanların duygu, düşünce, bilgi ve benzeri kavramları diğer insanlarla veya çevrelerle paylaştıkları dinamik bir süreç olarak ifade edilmektedir (Yalçın ve Şengül, 2007, s.750). İletişim olgusu dil ile sınırlı değildir ancak dil, insanlar arasında anlaşmayı ve iletişimi sağlayan en güçlü araçtır. Bu bağlamda dil, bir toplumun sahip olduğu değerleri, gelenekleri ve bir bütün olarak kültürünü başka toplumlara tanıtmakta ve onlara aktarmaktadır (Fişekçioğlu, 2022, s.515). Dil, gerek dikey ekseninde nesiller arasında, gerekse yatay ekseninde halklar arasında kültürün en etkili taşıyıcısı olarak kabul edilmektedir. Esasında dil ve kültür arasında organik bir ilişki vardır ve bu ikisi birbirlerini tamamlamaktadır. Dili kültürsüz, kültürü de dilsiz düşünmek mümkün değildir. Dil, bir toplumun kültürel kimliği olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de bir yabancı dilin öğrenilmesi sadece o dilin dilbilgisinin öğrenilmesi olarak görülmemektedir. Dil öğretimi ile birlikte o dile ait kültür de taşınmakta ve kültüre ait kodlar aktarılmaktadır. Öğrenilen dile ait ülkenin tarihi, gelenekleri, günlük yaşam biçimleri, inançları, turistik değerleri, ticari markaları ve benzeri bütün kültürel unsurlarının tanıtımı yapılmaktadır (Göçer, 2012). Bunun doğal bir sonucu olarak dili öğrenen insanlar, öğrendikleri dilin ait olduğu ülkeye sempati duymaya başlamaktadır. Bu durum etkin bir kamu diplomasisi için dilin önemini ortaya koymaktadır.

Yabancılarla yönelik gerçekleştirilen dil öğretimi faaliyetleri ekonomik sonuçlar da doğurmaktadır. Dil ile birlikte aktarılan kültür, turizm sektörüne ve ticari faaliyetlere de yansımaktadır. Öğrenme sürecinde okunan kitaplar, izlenen televizyon programları ve diziler ek bir masraf yapmadan bir anlamda turistik tanıtım yapmaktadırlar. Bu da söz konusu ülkeye yönelik turist sayısını artırmaktadır. Konuya dair yapılan akademik çalışmalar da bunu desteklemektedir (Nuroğlu, 2013). Benzer bir durum tüketim tercihlerinde de yaşanmaktadır. Söz gelimi Fransızca öğrenen birisi daha ziyade Fransız ürünlerini, Almanca öğrenen birisi ise Alman ürünlerini tercih etmektedir.

Bir ülkenin dilinin öğrenilmesine duyulan taleple o ülkenin yumuşak gücü arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim ülkelerin yumuşak güçlerini ölçen bazı indekslerde belirlenen ölçütlerden birinin dilin dünya üzerindeki yaygınlık durumu ve o dil için ortaya çıkan öğrenme talebi olduğu görülmektedir (McClory, 2010; Rapid-Growth Markets Soft Power Index Spring, 2012). Bu nedenle de aktif kamu diplomasisi politikası yürüten ülkelerin ilk kurumsal adımları genellikle dil öğretimi alanında atılmaktadır. Bu konuda ilk harekete geçen ülke olan Fransa 1883 yılında kurduğu Alliance Francaise ile bugün 136 ülkede 1040 şubesi ile 450 bin kişiye Fransızca öğretmektedir (Alliance Française, 2022). Avrupa'nın bir başka güçlü ülkesi Almanya ise 1925 yılında kurduğu Goethe Enstitüsü ile 100 ülkede 159 şube ile hizmet vermektedir. Enstitünün 366 milyonluk bütçesi ve 3 binden fazla çalışanı bulunması Almanya'nın bu meseleye verdiği ehemmiyeti göstermektedir. İngiltere ise British Council ile aynı alanda faaliyet göstermekte ve 1 milyar doların üzerinde bir bütçe ile yüzden fazla ülkede faaliyet yürütmektedir. Diğerlerine nazaran kurumsal adımları daha geç tarihlerde atan İspanya, 1991 yılında ihdas ettiği Cervantes Enstitüsü ile 43 ülkede 86 şube ile hizmet sunmaktadır. Küresel güç olma yolunda hızlı bir gelişme kaydeden Çin'in söz konusu alanda yarışa iki binli yıllardan sonra dahil olduğu görülmektedir. 2004 yılında kurduğu Konfüçyüs Enstitüsü ile az zamanda iyi bir ilerleme sağlayan Çin, dünya üzerindeki 1500 merkezde yılda yaklaşık bir milyon kişiye Çince öğretmektedir (Aycan ve Çalışkan, 2020, s.13-135).

Türkiye de bu alanda Yunus Emre Vakfı ile faaliyet yürütmektedir. Adı geçen ülkelere kıyasla kurumsal yapılanmada geç kalınmış olsa da kısa zamanda önemli mesafeler alınmıştır. Bunun da ilk adımı birçok ortak değeri paylaştığımız Balkanlarda atılmıştır. Türk Dilini ve kültürünü yayma amacıyla ihdas edilen Yunus Emre Vakfı'na bağlı Yunus Emre Enstitüsü'nün ilk şubesini 2009 yılında Bosna Hersek'te açması Balkanlara gösterilen ilginin de bir nişanesi olmuştur.

2. Balkanlardaki Türk ve Türkçe Varlığının Tarihi Boyutu

Balkanlarda Türkçenin varlığı Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye son dönemdeki yumuşak güç politikası ve buna bağlı kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde Balkanlarda dil öğretimi faaliyetlerine ağırlık vermektedir.

Balkanlardaki Türk varlığının en önemli nişanesi ve bir anlamda mirası bölgenin isminin Türkçe olmasıdır. Balkan kelimesi Türkçede sıradağ veya dağlık anlamındadır ve Osmanlılar zamanından itibaren kullanılmaktadır (İnalçık, 2005, s.20). Fakat Balkanlardaki Türk varlığının başlangıcı çok daha eskiye uzanmaktadır.

Orta Asya Türkistan coğrafyasından Balkanlara gelip yerleşen Türk toplulukları biri Karadeniz'in kuzeyinden ve diğeri Anadolu üzerinden olmak üzere iki ayrı güzergâhı takip etmişlerdir. Bu ilk güzergâh üzerinden henüz 2. yüzyılda İskitlerle başlayan göçlere daha sonraki yüzyıllarda Hun Türkleri, Avar Türkleri, Peçenekler ve Kuman Türkleri eklenmiştir (Yeniğün, 2008, s.501-515). Söz konusu Türk kavimleri Balkanları yurt eylemiş ve 13. ve 14. yüzyıla kadar olan dönemde zaman zaman İstanbul'u kuşatacak kadar güçlü siyasi yapılar tesis etmişlerdir (Mangaltepe, 2006). Ancak kuzeyden gelen Türk kavimleri zaman içinde büyük ölçüde asimile olmuş ve yerel halklara karışmışlardır (Sancaktar, 2019).

Balkanlardaki Türk varlığının ikinci evresi Anadolu üzerinden gerçekleşen nüfus hareketlilikleri ile olmuştur. 13. yüzyılda başlayan göç hareketleri ile az sayıda Türk nüfus Balkanlara göç ederken 14. yüzyıldan itibaren Osmanlıların bölgeyi fethi ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. 15. yüzyıl sonunda büyük ölçüde Balkan fethini tamamlayan Osmanlı Devleti uyguladığı iskân politikaları çerçevesinde Anadolu'dan önemli miktarda Türk nüfusu Balkanlara yerleştirmiştir (Sancaktar, 2019).

Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği herhangi bir toprak parçası değil, üzerinde doğup geliştiği bir coğrafya olmuştur. Dahası devletin Balkanlarda kurulduğu ve bir Balkan İmparatorluğu (Ortaylı, 2006) olarak buradan aldığı güçle Anadolu'nun fethini tamamladığı ifade edilmektedir (Karpas, 2022). Beşeri ve maddi kaynaklar itibarıyla Balkanlar Osmanlı Devleti'ne önemli katkılar sağlamıştır. Devletin 215 sadrazamından 62'si Balkan kökenli olup önemli birçok yatırım bu bölgeye yapılmıştır (Sancaktar, 2010, s.1). Ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte yaklaşık 500 yıl boyunca Balkan topraklarına hükmeden Osmanlı Devleti bölgenin dini ve etnik yapısının şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Bunun yanında genel olarak kültürel bağlamda, özelden ise Türkçe ile Balkan halkları üzerinde güçlü bir tesir oluşturmuştur. Osmanlı Devleti asimilasyon anlayışı ile hareket etmediği için her toplum kendi dilini ve kültürünü muhafaza etmiş ancak saygın bir kültür olarak gördükleri Osmanlı kültüründen ve dilinden derinden etkilenmişlerdir (Bayraktar, 2012, s.183).

Özellikle 19. yüzyıla kadar olan dönemde bugün istikrarsızlık, çatışma ve parçalanma anlamlarına karşılık gelen Balkanlaşma tabirinin aksine bir Osmanlı Barışı-Pax Ottomana yaşanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarını peyderpey kaybedince bölgede çatışmalar başlamış, etnik ve dini harita değişmiş ve buradaki Türk ve –Türk olmayan- Müslüman varlığı ciddi zarar görmüştür. Post-Osmanlı dönemde yüzyıllardır burayı yurt edinmiş bu insanların büyük bir kısmı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Göçlerin temel nedenlerinden birini etnik ve dini baskılar oluştururken bir başka neden ise ülkeler arasında anlaşmalar sonucu ortaya çıkan nüfus değişimleri olmuştur. Balkanlardaki Türk ve –Türk olmayan- Müslüman nüfus sayısını azaltan son faktör ise gerçekleştirilen katliamlarla yürütülen etnik/dini temizlik faaliyetleridir. Asimilasyon politikaları ile kimlikleri kaybettirilen Türkler de bunlara eklendiğinde Balkanlardaki etnik ve dini harita yeni bir şekil almıştır (Yeniğün, 2008, s.502-503).

Yeni Türkiye devletinin kurulmasıyla birlikte Balkan toprakları büyük oranda siyasal sınırların dışında kalmıştır. Osmanlı sonrası dönemde Balkan coğrafyasında birçok yeni devlet kurulmuş ve ulusçu akımların etkisiyle -ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte- yoğun bir Osmanlılıktan Arınma- De-Ottomanization politikası uygulanmaya başlanılmıştır. Osmanlı'dan kalan birçok eser yok edilmiş, yer isimleri değiştirilmiş ve dilde temizlik yapılmıştır. Hemen her alanda Osmanlı izleri yok edilmeye çalışılmıştır (Sancaktar, 2019, s.8). Fakat Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki siyasal varlığı sona ermiş olsa da, Yahya Kemal'in ifadesiyle Osmanlı, bölgede "tuzunu bırakmıştır." (Beyatlı, 1973, s.147). Sayıları azalmakla birlikte Osmanlı mirası varlıklar mevcudiyetlerini Osmanlı sonrası dönemde de devam ettirmişlerdir.

3. Türkiye'nin Balkanlara Yönelik Politikası

Türkiye'nin Balkanlarla ilişkisi farklı politik yaklaşımlar çerçevesinde iki ayrı dönemde değerlendirilmelidir. Devletin kurulduğu dönemden 1990'lı yıllara kadar Türkiye'nin Balkan politikası güvenlik merkezli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Balkan Antantı ve Balkan Paktları örneklerinde olduğu gibi ilişkiler güvenlik konusuyla sınırlı kalmıştır. Yugoslavya'nın dağılması sonrasında Türkiye'nin Balkan politikası da değişmeye başlamış ve bir anlamda Türkiye Balkanlara yeniden dönüş yapmıştır. Ekonomik ve siyasi ilişkilerin yanında kültürel ilişkilerin ön plana çıktığı yeni bir dönem başlamıştır. Ancak politikadaki bu değişim birilerinin iddia ettiği gibi Neo-Osmanlılık şeklinde irredentist bir anlayışla değil, birçok ortak değeri paylaştığı bir coğrafya ile yeniden kucaklaşma şeklinde olmuştur (Sancaktar, 2010, s.8,9). Öte yandan siyasal yapıdaki istikrarsızlıklar, artan PKK terörü ve ekonomik sorunlar 90'lı yıllarda Türkiye'nin Balkanlara yönelik arzu edilen politikaları uygulamasına imkân vermemiştir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi(Ak Parti)'nin tek başına iktidara gelmesi ve siyasal istikrarı sağlamasıyla dış politikada da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yeni dönemde dış politikasını yumuşak güç anlayışı üzerine inşa edeceğini ifade eden siyasal iktidar (Tübitak, 2022) bu söylemi hayata geçirecek kurumsal adımlar atmaya başlamıştır. Kamu diplomasisi anlayışı ile Türkiye'nin hikâyesini anlatacak, kültürünü tanıtacak ve dilini öğretecek birçok yeni kurum ihdas edilmiştir. Bu bağlamda en çok ilgi gösterilen coğrafyalardan biri Balkanlar olmuş ve Türkiye bölgede aktif bir kamu diplomasisi politikası uygulamaya başlamıştır.

4. Türkiye'nin Balkanlardaki Türkçe Öğretimi Faaliyetleri

Balkanlardaki Türkçe öğretimi çalışmalarının hitap ettiği iki ayrı kitle bulunmaktadır. Bunlardan birincisi daha önce sözü edilen farklı zaman aralıklarında buraya gelip yerleşmiş, anadili Türkçe olanlar, ikincisi ise farklı nedenlerden dolayı Türk Kültürüne ve Türkçeye ilgi duyanlardır. Birinci gruptakilerin, yani Türk olup anadili Türkçe olanların sayısına dair verilen rakamlar kaynaklar arasında farklılık arz etmektedir. Bu farklar dikkate alındığında Balkanlardaki Türklerin sayısının 1,5 milyon ile 2 milyon 250 bin aralığında olduğu görülmektedir. Ülkelere göre dağılımlarına bakıldığında ise Bulgaristan'da 750.000-1.000.000, Makedonya'da 80.000-225.000, Yunanistan'da 150.000-200.000, Romanya'da 85.000-1000.000, Kosova'da 50.000-80.000, Bosna-Hersek'te 25.000-50.000 ve Sırbistan'da 20.000-30.000 Türk yaşamaktadır. Ortaya çıkan tablo yaklaşık rakamlarla ifade edilmiş olsa da genel itibariyle Balkanlarda önemli sayıda Türkün yaşadığı anlaşılmaktadır. Meydana gelen göçlere, katliamlara ve asimilasyon politikaların karşı Osmanlı bakiyesi yaklaşık iki milyon Türk'ün Balkan ülkelerinde yaşamaya devam etmesi buradaki Türkçe ve Türkoloji çalışmalarının önemini göstermektedir (Yenigün, 2008, s.501-512).

İkinci grupta yer alan, ana dili Türkçe olmayıp Türkçe öğrenmeye hevesli olanların sayısına ilişkin bir rakam vermek mümkün olmasa da Türkçeye olan talebin her geçen yıl arttığı gözlenmektedir. Daha sonra da ifade edileceği üzere Balkan ülkelerinde Türk dizilerine gösterilen ilgi Türkçe öğrenme taleplerine doğrudan yansımaktadır. Yapılan bir saha çalışması da bu düşüncüyü desteklemektedir (Barut, 2022).

Türkiye, özellikle son on beş yılda kurduğu veya yeniden yapılandırdığı birçok farklı kamu diplomasisi kurumu ile Balkanlarda faaliyetler yürütmektedir. Ancak çalışmanın konusu Balkanlardaki Türkçe öğretimi faaliyetleri olduğu için burada sadece doğrudan dil öğretimi veren veya ona katkı sağlayan kurumlar ele alınacaktır.

4.1. Türkiye Maarif Vakfı

Türkiye'nin uluslararası eğitim misyonunu üstlenen kurumu olarak 2016 yılında kurulan Türkiye Maarif Vakfı, yurt dışında Türkiye Cumhuriyeti adına Milli Eğitim Bakanlığı dışında doğrudan eğitim kurumu açma yetkisine sahip tek kuruluştur. Kamu yararına çalışan ve kar amacı gütmeyen Vakıf, dış ülkelere okul öncesinden yükseköğretime eğitimin her aşamasında etkin faaliyet yürütmek amacıyla kurulmuştur (Türkiye Maarif Vakfı, 2022b).

Eğitim faaliyetleri, kamu diplomasininin başlıca faaliyet alanıdır. Bu bağlamda Vakfın faaliyetleri Türkiye'nin kamu diplomasisi politikası içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. 2022 yılı itibariyle Dünya genelinde 67 ülkede faaliyet yürüten Vakıf, 50 ülkede 21 eğitim merkezi ve 1 üniversite de dahil olmak üzere 428 eğitim kurumunda toplamda 50 bin öğrenciyi eğitim vermektedir (Türkiye Maarif Vakfı, 2022c).

Vakıf faaliyetlerini sadece okullardaki Türkçe eğitimi ile sınırlandırmamaktadır. Bulunduğu ülkede Türkiye'nin en üst düzey temsilcisi olan büyükelçilerin de katılımıyla birçok etkinlik düzenlenmekte ve yapılan faaliyetlere gösterilen ehemmiyet ortaya konulmaktadır. Bu tür etkinlikler orta öğretim çağındaki öğrencilerin Türkiye'ye ilgilerini artırmakta ve onların bu etkinliklerin parçası olan forum ve fuarlar vesilesiyle Türk iş dünyası ve eğitim camiasının temsilcileri ile görüşmelerine imkan sağlanmaktadır. Bunun bir yansıması olarak Maarif Vakfı bünyesinde öğrenim gören öğrenciler üniversite eğitimi için Türkiye'yi tercih etmektedir. Nitekim 2021 yılında Türkiye Maarif Vakfı okullarından mezun 1.020 öğrencinin Türk üniversitelerini tercih etmesinden de bu anlaşılmaktadır (Türkiye Maarif Vakfı, 2022c).

Balkanlar, Vakfın özel ilgi gösterdiği coğrafyaların başında yer almaktadır. Vakıf, Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya ve Sırbistan'da eğitim faaliyetleri yürütmekte ve bu faaliyetler 43 okul, iki eğitim merkezi ve bir üniversite bünyesinde gerçekleştirilmektedir (Türkiye Maarif Vakfı, 2022a). Vakfın bünyesindeki tek üniversite olan Tiran New York Üniversitesi'nin Arnavutluk'ta bulunması da Balkanlara gösterilen ilginin bir nişanesi olarak değerlendirilmektedir.

Vakıf, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarının açılması ve kütüphaneler, laboratuvarlar, sanat ve spor tesisleri gibi destekleyici yapıların kurulması gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bunların yanında eğitim amaçlı yayın organları kurulması, eğitim program ve içeriklerinin geliştirilip üretilmesi, sempozyum, konferans ve çalıştaylar düzenleyip bu alanda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılması da vakfın faaliyet alanları içerisinde yer almaktadır (Türkiye Maarif Vakfı, 2022a).

4.2. Yunus Emre Enstitüsü

Dünyada kamu diplomasisi alanında ilk kurumsal yapılar dili ve kültürü tanıtmaya ve yayma amacıyla kurulmuştur. Türkiye bu alanda kurumsal yapılar oluşturmaya birçok büyük ülkeye kıyasla geç tarihlerde başlamıştır ancak Yunus Emre Enstitüsü(YEE)'nin kurulmasıyla aradaki mesafe kapanmaya başlamıştır. İlk ofisini 2009 yılında Bosna Hersek'te açan YEE, aradan geçen 13 yılda hızlı bir gelişme göstermiş ve 52 ülkede 62 kültür merkezi ile hizmet verir duruma gelmiştir (Yunus Emre Enstitüsü, 2022).

Yunus Emre Enstitüsü, Türk kültürünün, sanatının ve dilinin dünyaya tanıtılması ve öğretilmesi faaliyetlerini yürütmektedir. Bu faaliyetler içerisinde özellikle Türkçenin öğretilmesi Enstitü'nün faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Enstitü bir yandan kendi merkezlerinde Türkçe eğitimi yaparken diğer yandan farklı ülkelerdeki eğitim kurumları ile iş birliği yaparak Türkçe öğretilmesine ve Türkoloji bölümlerine destek sağlamaktadır (Ünalmiş, 2019, s.148).

Her geçen yıl faaliyet ve öğrenci sayısını artıran YEE, Covid 19 salgını nedeniyle yüz yüze gerçekleştiremediği dil eğitimlerini internet üzerinden yapılan eğitimlerle telafi etmiştir. Bir anlamda krizi fırsata çevirerek Türkçe Eğitim Portalı üzerinden 194 ülkede 400 bin kişiye Türkçe öğretmeye başlamıştır. Öyle ki Türkçe, salgın döneminde en çok öğrenilen beşinci dil olmuştur (Munyar, 2021).

Dünyanın birçok bölgesinde açtığı kültür merkezleri ile faaliyet gösteren YEE, Balkan coğrafyasına daha fazla ilgi göstermektedir. İlk iki şubenin Saraybosna ve Tiran'da açılması bir tesadüf değildir. Bunun yanında -2020 verilerine göre- dünyadaki toplam merkez sayısının dörtte birinin Balkan şehirleri olan Belgrad, Bükreş, Foynitsa, İpek, İşkodra, Komrat, Köstence, Mostar, Podgoritsa, Priştine, Prizren, Saraybosna, Tiran, Üsküp ve Zagreb'te açılmış olması bu ilginin sahadaki somut göstergesidir. Yine devlet okullarında Türkçenin seçmeli yabancı dil olarak okutulduğu Tercihim Türkçe Projesi kapsamındaki okulların büyük çoğunluğu (200 okulun 181'i) özellikle Bosna Hersek'te olmak üzere Balkan ülkelerindeki okullardır. İlave olarak Türkoloji Protokolü imzalanan üniversitelerin bölgelere göre

dağılımında Balkan ülkeleri toplamın yüzde 16'sını oluşturmaktadır. Başka faaliyetlerdeki istatistiklerle birlikte değerlendirildiğinde YEE'nin diğer bölgelere nazaran Balkanlar üzerine daha fazla odaklandığı ve burada daha yoğun bir faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü, 2020).

4.3. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

2010 tarihinde kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak yurtdışındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, kardeş topluluklar olarak ifade edilen tarihin belirli zamanlarında aynı siyasi yapı altında yaşadığımız kardeş halklar ile Türkiye'de öğrenim gören uluslararası burslu öğrencilere yönelik çalışmaları koordine etme, bu alanlarda sunulan hizmetleri ve yapılan faaliyetleri geliştirme görevini üstlenmiştir (YTB, 2021).

Başka ülkelerde yaşayan Türk vatandaşları veya Türkiye kökenli insanlar buldukları ülkelerde bir anlamda Türkiye'yi temsil etmekte ve yüz yüze iletişim vasıtasıyla olumlu veya olumsuz anlamda Türkler hakkında bir kanaatin oluşmasına vesile olmaktadır. Söz konusu diasporanın yaşadıkları ülkelerde kimliklerini muhafaza etmesi, Türkiye'ye aidiyet hissi taşıması ve buna bağlı olarak Türkiye'nin tanıtımına katkı sağlaması büyük önem taşımaktadır. Diasporaya yönelik olarak kamu diplomasisi bağlamında faaliyet gösteren YTB daha önceleri ihmal edilen bir alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

YTB, dünyanın birçok bölgesinde öğrencilere yönelik kültürel değişim ve eğitim programları ile sempozyum, konferans, panel ve benzeri bilimsel etkinlikler gerçekleştirmektedir. Ofislerinin bulunduğu ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarıyla da işbirliği çerçevesinde onları Türkiye'ye getirip çalıştaylar yapmaktadır. Bunların yanında YTB'nin bir başka önemli faaliyet alanı uluslararası öğrencilerdir. "Türkiye Bursları" kapsamında her yıl ortalama 5.000 uluslararası öğrenciye burs imkânı sağlanmaktadır. Türkiye, 25 bini burslu olmak üzere yaklaşık 148 bin uluslararası öğrenciyle bu alanda dünyanın en fazla uluslararası öğrenci ağırlayan ülkelerinden biri hâline gelmiştir (YTB, 2022). 2021 yılında 178 ülkeden 165 bin burs başvurusu alınmıştır. 2021 yılında Türkiye Bursları kapsamında uzun ve kısa dönemli toplam burslandırma sayısı 4 bin 108 olmuştur (YTB, 2021, s.38-39).

Balkan coğrafyası YTB'nin görev tanımındaki hem yurt dışında yaşayan Türkler, hem de kardeş halklar tabirine karşılık gelen bir bölgedir. YTB yürüttüğü faaliyetlerle bir yandan burada yaşayan Türklerin dillerini ve kültürlerini korumalarını hedeflerken diğer yandan burs ve benzeri programlarla kardeş topluluklara ait öğrencilerin Türk dilini ve kültürünü öğrenmelerine imkan sağlamaktadır. Balkanların tamamından yılda ortalama 500 öğrenciye burs verilmektedir (YTB, 2022). Ayrıca Balkanların farklı ülkelerindeki çocuklar için Türkiye gezisi gibi kültürel hareketlilik programları, Doktor Sadık Ahmet Kitabı, 1989, Belene ve Bulgaristan Türkleri Sözlü Tarih Çalışması, Hırvatistan'daki Türkler Kitabı örneklerinde olduğu gibi yayın faaliyetleri, yaz kampları, sempozyum, çalıştay, yaz okulu, gençlik zirveleri ve benzeri birçok faaliyet gerçekleştirilmektedir (YTB, 2021).

4.4. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve Türk Dizileri

Genel olarak medyanın işlevinin eğlendirme, eğitime, bilgi ve haber paylaşımı, reklam ve tanıtım faaliyetleri olduğu ifade edilmektedir. Ancak söz konusu alanların dışında medyanın farklı alanlara etkisi ve katkısının olduğu da muhakkaktır. Özellikle yurt dışı yayın faaliyetleri bağlamında bu durum daha belirgin bir hal almaktadır. Yurt dışına yönelik faaliyetlerde temel misyonu bu olmasa da medyanın dil öğrenimine büyük katkı sağladığı görülmektedir.

Medyanın en önemli ayaklarından biri televizyon yayıncılığıdır ve televizyon yayınları yabancı dil öğrenimine büyük katkı sağlamaktadır. İngiltere'nin ve Fransa'nın dillerini daha geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla yaptıkları uluslararası televizyon yayıncılığı bu konuda başarılı örneklerdir (Yanardağoğlu, 2014). Türkiye uluslararası yayıncılık faaliyetlerine söz konusu ülkelere kıyasla daha geç bir tarihte başlamış ancak kısa zamanda önemli mesafeler almıştır. Türkiye'nin kamu yayıncılığı yapmakla görevli tek kurumu Türkiye Radyo ve Televizyon Kurum (TRT)'dir ve TRT uluslararası alanda yayın faaliyetlerine büyük önem vermektedir. Özellikle Balkanlar gibi yakın havzalarda Türk ya da akraba topluluklara yönelik yaptığı yayınlar Türkçe'nin öğrenilmesine ve pekiştirilmesine ciddi katkı sağlamaktadır. TRT'nin Türkçe olarak hazırladığı Balkan coğrafyasını konu alan belgeseller ve diziler

bölgede ilgiyle takip edilmektedir. Ancak bölgede Türkçe'nin öğrenilmesine TRT'nin yayınlarından daha fazla katkı sağlayan bir başka kamu diplomasisi aracı ihracatı yapılan Türk dizileridir.

Türk dizileri özellikle son on beş yılda küresel piyasalarda önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Bugün gelinen aşamada ABD'den sonra en fazla dizi ihraç eden ülke olan Türkiye, söz konusu dizileri yüz elliden fazla ülkeye ihraç etmektedir. Dünyanın her tarafında gösterilen Türk dizilerinin en fazla ilgi gördüğü coğrafyaların başında Balkanlar gelmektedir. Ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte birçok Balkan ülkesinde bir veya birden fazla kanal Türk dizileri yayınlamaktadır. Kültürün tanıtımında önemli rolü olan diziler Türkçe öğrenimine de büyük katkı sağlamaktadır. Türk dizilerinin dublaj ile değil de alt yazı ile verilmesi Türkçenin öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır (Sulaj, Cuka ve Aliju, 2019). Bu durum Türkçe öğrenimine olan ilgiyi de artırmaktadır. Nitekim Yunus Emre Enstitüsü ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu işbirliği ile yapılan "Türk Dizileri ve Türkçe" başlıklı saha araştırması Türkçe öğrenme talebi ile dizilerin izlenme durumu arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu saha çalışmasında anket soruları Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen içlerinde 10 Balkan ülkesinin de yer aldığı 125 ülkeden yaklaşık 5.000 kişiye yöneltilmiştir. Cevap verenlerin %96'sı Türk dizilerini izlediğini ifade etmiştir. Ancak bu çalışmanın konusu itibarıyla bundan daha önemli olan dizilerle Türkçe öğrenme arasındaki ilişkinin varlığıdır. Nitekim bununla ilgili soruya katılımcıların %82'si "Türkçe kurslarına başlamadan önce Türk dizilerini izlemeye başladıklarını" söyleyerek cevap vermişlerdir. Aynı şekilde anketi cevaplayanların tamamına yakını (%98) Türk dizilerinin Türkçe öğrenmeye katkı sağladığını ifade etmişlerdir (Barut, 2022). Netice itibarıyla başta TRT olmak üzere Türkiye'den yayın yapan televizyon kanallarının ve ihraç edilen dizilerin yanında medyanın diğer bileşenlerinin de farklı derecelerde Türkçe öğrenimine sağladığı katkılar Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetlerinin başarılı örnekleri olarak görülmektedir.

4.5. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı

Türkiye'nin kamu diplomasisi kurumları arasında Türkçenin öğretilmesinde katkı sağlayan bir diğer kuruluş da Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'dir. DİB, doğrudan veya bağlı vakıf ve dernekler üzerinden dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Balkanlarda da eğitim faaliyetlerine destek vermektedir. Türk Diyanet Vakfı ve Millî Eğitim Bakanlığı ile iş birliği çerçevesinde farklı ülkelerden gelen öğrencilere kuran kursu, imam hatip lisesi, ilahiyat fakültesi ve lisansüstü seviyelerinde Türkiye'de eğitim imkânı sağlamaktadır (DİB 2021 Yılı İdare Faaliyet Raporu, 2021). Temel misyonu dini alandaki faaliyetler olan DİB, Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liselerinde eğitim almaları için Türkiye'ye getirdiği yabancı öğrencilere bu okullarda öncelikle Türkçe öğretmektedir. Bugüne kadar yaklaşık yüz farklı ülkeden öğrencinin eğitim gördüğü bu okullarda yoğun bir Türkçe öğretim programı uygulandıktan sonra eğitim de Türkçe olarak devam etmektedir (MEB, 2022).

DİB ve bağlı vakıf ve derneklerin uluslararası eğitim alanındaki faaliyetlerinin temel amacı ihtiyaç duyulan ülkeler için din görevlisi ve din eğitimi personelinin yetiştirilmesine katkı sağlamaktır. Ancak eğitim dili Türkçe olduğu için bu faaliyetler kapsamında Türkiye'ye gelen öğrencilere Türkçe öğretilmektedir. Bu vesileyle DİB, esas fonksiyonu bu olmasa da Türkçenin öğretilmesinde ve daha geniş coğrafyalara yayılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kamu diplomasisi faaliyetleri halklar arasında husumetleri azaltan ve yakınlaşmayı sağlayan önemli politik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler tek yönlü olabileceği gibi tarafların karşılıklı kazanç sağlayacağı kazan-kazan ilişkisi anlayışı çerçevesinde de gerçekleştirilmektedir. Söz konusu faaliyetler kültürel olarak birbirine benzerlik taşıyan halklar arasında gerçekleştirildiğinde başarılı sonuçlar alınması daha muhtemeldir.

Türkiye özellikle son dönemde aktif bir kamu diplomasisi politikası takip etmektedir ve bu politikanın odaklandığı coğrafyalardan biri Türkiye ile birçok ortak kültürel değere sahip olan Balkanlardır. Türkiye, Balkan halklarına yönelik olarak farklı kurumlarla birçok alanda kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmektedir ancak bunlar içerisinde Türkçe öğretimi özel bir yer tutmaktadır. Balkanlardaki Türkçe

öğretimi faaliyetleri iki ayrı hedef kitleye yönelik gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birincisi anadili Türkçe olan ve bir anlamda Türk diasporası olarak tanımlayabileceğimiz kesimdir. Bu kesime yönelik faaliyetlerde amaç söz konusu insanların dillerini ve bu bağlamda kimliklerini muhafaza etmelerini sağlamaktır. Dil, kimliğin önemli bir unsurudur ve Balkanlarda anadili Türkçe olan insanların benliklerini muhafaza edebilmeleri için okullarda Türkçe dersleri almaları büyük önem taşımaktadır. İkinci hedef kitle ise Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmek isteyen insanlardır. Burada her ne kadar yabancı dil ifadesi kullanılmış olsa da Balkan halkları için Türkçe herhangi bir yabancı dil değildir. Osmanlı Dönemi boyunca her halk öncelikle anadilini konuşmuş olsa da Türkçe bir Lingua Franca olarak bölgede konuşulan ortak dil olmuştur. Bununla da bağlantılı olarak Balkan ülkeleri arasında farklılıklar göstermekle birlikte 3 ile 7 bin arasında Türkçe kelimenin Balkan dillerinde halen var olduğu bilinmektedir. Diğer yandan Balkan tarihinin yaklaşık son beş yüzyılında bölgede Osmanlı hakimiyeti söz konusu olduğu için Türkçeyi öğrenmek bu halkların kendi tarihlerini ve kültürlerini anlamak için de bir anlamda gereklilik arz etmektedir.

Dil önemli bir kültür taşıyıcısıdır. Bu nedenle Türkçe ile birlikte Türk Kültürü de bölgeye taşınmakta veya unutulmaya yüz tutmuş unsurları yeniden canlandırılmakta ve tazelenmektedir. Türkçe'nin öğrenilmesi kültürel değerlerdeki benzerliğin ve yakınlığın farkına varılmasına katkı sağlamaktadır. Siyasi coğrafyada sınırlarla bölünmeler yaşanmış olsa da gönül coğrafyası olarak bir bütünden söz etmek mümkündür.

Bütün bu yazılanlar göz önüne alınarak Balkanlara yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde bazı hususlara dikkat edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Her şeyden önce genel bir Balkanlar ifadesi kullanılmakla birlikte Balkanlarda yer alan her ülkenin bir diğerinden farklı sosyokültürel yapıya sahip olduğu hatırlanmalıdır. Bazı ülkelerde ortak bir değer olan İslam Dini üzerinden faaliyetlerde bulunmak fayda sağlarken diğerlerinde bunu kullanmak mümkün değildir. Aynı şekilde etnik dağılımda da benzeri bir durum söz konusu olmaktadır. Nitekim yapılan saha çalışmalarında da Türkiye'ye duyulan sempati düzeyinin ülkeler arasında farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye öncelikle bölgedeki her ülkeyi iyi tanımalı, farklılıkları görmeli ve her ülkeye uygun ayrı programlar oluşturmalıdır.

Türk televizyon programları ve dizileri doğrudan dil öğretimini hedeflemeseler de bu alanda önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu durumun yeterince değerlendirildiğini söylemek pek mümkün değildir. Dizilere gösterilen yoğun ilgi dil öğretimi çalışmalarına ve bu bağlamda kamu diplomasisi faaliyetlerine aktif olarak dâhil edilmemektedir. Oysa bu husus dikkate alınarak dil öğretimi programların hazırlanması ve dizilerdeki karakterlerin dil öğretimi faaliyetlerinde reklam ve tanıtım unsuru olarak kullanılmaları faydalı olacaktır. Benzer şekilde televizyon yayıncılığının bir eğlence aracı olmanın yanında haberlerin ve uluslararası gelişmelerin aktarıldığı bir mecra olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin, Türkçe öğretim faaliyetlerine paralel olarak Balkan halklarının uluslararası gelişmeleri Türkçe yayın yapan ajanslar üzerinden takip etmeleri için de çalışmalar yapması ehemmiyet arz etmektedir.

Uluslararası ilişkiler bir mücadele alanıdır ve Türkiye'nin Balkanlara yönelik aktif politikalarının bazı ülkeler için rahatsızlık uyandırması da kaçınılmazdır. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgeye yönelik faaliyetlerinin neo Osmanlılık olarak nitelendirilerek olumsuz bir algı oluşturulma çabalarına karşı dikkatli olunması gerekmektedir. Amacın yayılcı bir politika takip etmek değil, bölgenin kültürel çeşitliliğinin muhafazası ve ortak değerler etrafında yakın ilişkiler tesis edilmesi olduğu vurgulanmalıdır.

Türkiye, Balkanlardaki kamu diplomasisi faaliyetlerini farklı birçok kurum ve alanda gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetlere resmi kurumların yanında sivil oluşumlar da katkı sağlamaktadır. Ancak bu durum ortak bir program doğrultusunda hareket etmeyi zorlaştırmaktadır. İlave olarak kurumlar arasında işbirliği ve ortak hareket etme bağlamında eksikler olduğu gözlenmektedir. Oysa kamu diplomasisi politikalarının bir devlet politikası olarak belirli hedefler doğrultusunda belirlenmesi ve belirlenen politikanın söz konusu kurumların eşgüdümü ile gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Açık, F. ve Yavuz, R. İ. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat*

Dergisi, 48, 299-326.

- Alliance Française. (2022). Discover Alliance Française, <https://af-france.fr/discover-alliance-francaise/>
- Anadolu Ajansı. (2021). Türk dizileri uluslararası kültürel köprü kuruyor. <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/egitim/turk-dizileri-uluslararası-kültürel-köprü-kuruyor/666167>
- Aycan, E. ve Çalışkan, S. (2020). Dijital kamu diplomasisi aracı olarak Türkçe öğretimi: Yunus Emre Enstitüsü internet sitesi incelemesi. *Sanat ve İnsan*, 4(2), 133-140.
- Barut, M. (2022). Türk Dizileri ve Türkçe. <https://www.yee.org.tr/sites/default/files/TurkDizileriVeTurkce-KültürelDiplomasi-Stratejik-iletisim-Stratejik-Etkilesim-Dr.MelihBarut.pdf>
- Bayraktar, Z. (2012). Türkiye'nin Balkanlar'daki yumuşak gücü Türk kültürü. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 35, 181-189.
- Beyath, Y. K. (1973). *Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebi hatıralarım*. Baha Matbaası.
- Bulut, F. (2020). Kültürün reklamı: İngiliz ve Alman geleneklerinde kültür diplomasisi. *TRT Akademi*, 5(10), 870-881.
- Cervantes Enstitüsü. (2022). Enstitünün tanıtımı, https://estambul.cervantes.es/tr/enstitunun_tanitimi.htm.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. (2022). DİB 2021 yılı idare faaliyet raporu. <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/Documents/2021%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>.
- Fişekçioğlu, A. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türk yemek kültürünün paylaşımı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 514-533.
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 729, 50-57.
- Gültekin, İ. (2021). Bir diplomasi yolu: Türkçeyi dünyaya öğretmek, *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 1, 124-135.
- Hartig, F. (2015). *Chinese public diplomacy: The rise of the Confucius Institute*. Routledge.
- İnalçık, H. (2005). *Bal-Tam Türklük bilgisi 3*. Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi.
- Karpat, K. H. (2022). Balkanlarda Osmanlı Mirası. *TR Dergisi*. <https://trdergisi.com/balkanlarda-osmanli-mirasi/>.
- Köksoy, E. (2014). Kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler ilişkisi: kuramsal bir değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, 22, 211-231.
- Mangaltepe, İ. (2006). Avar tarihinin en önemli savaşı: İstanbul Muhararası. *Karadeniz Araştırmaları*, 10, 1-24.
- McClory, J. (2010). *The new persuaders: An international ranking of soft power*. Institute for Government. https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders_0.pdf
- MEB. (2022). Uluslararası Anadolu imam hatip liseleri, http://religiouseducation.meb.gov.tr/wp-content/uploads/UAIHL_TR.pdf
- Munyar, V. (2021). Türkçe, salgında en çok öğrenilen 5'inci yabancı dil oldu. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkce-salginda-en-cok-ogrenilen-5inci-yabanci-dil-oldu/613594>.
- Nuroğlu, E. (2013). Dizi turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar'dan gelen turistlerin Türkiye'yi ziyaret kararında Türk dizileri ne kadar etkili?, 5. *Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi*, Aralık. 1-12.
- Nye, J. S. (2005). *Yumuşak güç, dünya siyasetinde başarının yolu*. (Çev. Rayhan İnan Aydın). Elips Kitap. 50-59.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı Barışı*. Ufuk Kitap.
- Önal, B. (2020). Çin'in kültürel diplomasisi: Konfüçyüs Enstitüleri'nin rolü ve eleştiriler. *International Journal of Politics and Security*, 2(4), 217-245.
- Rapid-Growth Markets Soft Power Index Spring 2012, http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/SIEMS_Monthly_Briefing_2012-06_eng.pdf
- Sancak, İ. (2022) *II.Abdülhamid Dönemi kamu diplomasisi uygulamaları*, Nobel Yayınları.
- Sancak, K. (2022). *Uluslararası ilişkilerde güç kavramı ve yumuşak güç*. Nobel Yayınları.
- Sancaktar, C. (2019). Balkanlar'da Türk ve Müslüman Milletler: 19. yüzyıldan günümüze milliyetçiliğe karşı varoluş mücadelesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-21.
- Sancaktar, C. (2010). Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Balkanlar açılımı. H. Çomak (Ed.) *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. (329-350). Umuttepe Yayınları.
- Scott-Smith, G. (2009). Exchange programs and public diplomacy. N. Snow, P. Taylor (Eds.). *Routledge handbook of public diplomacy*. Routledge. 50-56.
- Sulaj, A., Cuka, F. ve Aliju, D. (2019). Türk dizileri Balkanlar'da Latin Amerika dizilerinin yerini aldı, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dizileri-balkanlarda-latin-amerika-dizilerinin-yerini-aldi/1662085#>.
- TİKA. (2022). Hakkımızda. <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>.
- TRT. (2022). TRT Balkan yayın hayatına başladı. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/trt-balkan-yayin-hayatina-basladi-688407.html>.

- TÜBİTAK. (2022). Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 25. Toplantısı
https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/btyk25_sn_basbakan_konusma_metni.pdf,
- Türkiye Maarif Vakfı. (2022a). Türkiye'nin eğitimde uluslararası markası: Türkiye Maarif Vakfı.
<https://turkiyemaarif.org/post/-turkiyenin-egitimde-uluslararası-markasi-türkiye-maarif-vakfi-2121?lang=tr>
- Türkiye Maarif Vakfı. (2022b). Tanıtım kataloğu. <https://turkiyemaarif.org/uploads/TanitimKataloguTR.pdf>
- Türkiye Maarif Vakfı. (2022c). Türkiye'nin yeni yumuşak güç unsuru: eğitim diplomasisi,
<https://www.turkiyemaarif.org/post/7-turkiyenin-yeni-yumusak-guc-unsuru-egitim-diplomasisi-2100?lang=tr>
- Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liseleri. http://dogm.meb.gov.tr/pdf/UAIHL_Tanitim.pdf
- Ünalı, A. N. (2019). Yumuşak gücün tesis edilmesinde kültürel diplomasi'nin önemi ve bir uygulayıcı olarak Yunus Emre Enstitüsü. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 91, 137-159.
- Yağmurlu, A. (2019). Kültürel diplomasi: kuram ve pratikteki çerçevesi. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 1182-1210. DOI: 10.18094/josc.596331.
- Yanardağoğlu, E. (2014). Uluslararası iletişim ve kamu diplomasisi: BBC Dünya Servisi Haber Merkezi örneği, *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 38, 115-131.
- Yalçın, S. K. ve Şengül, M. (2007). Dilin iletişim süreci içerisindeki rolü ve işlevleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 749-769.
- Yenigün, C. (2008). Balkanlar'da otokton Türk varlığı. C. Sancaktar (Ed.). *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim*. TASAM Yayınları, 501-515.
- Yılmaz, A. N. ve Kılıçoğlu, G. (2017). Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk kamu diplomasisi kurumları olarak faaliyetleri ve Türkiye'nin bölgedeki yumuşak gücüne etkileri, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 120-122.
- YTB. (2021). YTB faaliyet raporu 2021,
<https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2022/BELGELER2022/2021%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf>.
- YTB. (2022). Balkan Gençlik Okulu'nun yeni dönemi Yeni Pazar'da başladı.
<https://www.ytb.gov.tr/haberler/balkan-genclik-okulunun-yeni-donemi-yeni-pazarda-basladi>
- Yunus Emre Enstitüsü. (2020). YEE faaliyet raporu 2020,
https://yee.org.tr/sites/default/files/yayin/faaliyet_raporu_2021_28.06_kucuk.pdf.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2022). Başkanın mesajı. <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/baskanin-mesaji>

Challenging Sacred Cows that Inhibit Successful Organizational Change and Development

Can Biçer¹

Abstract

The aim of this conceptual research study is to provide a conceptual framework on crucial barriers to organizational change and development and the employees' resistance to change. Initially, fail to involve individuals in the organizational change process, poor or inefficient communication, inadequate resources or budget which all lead to organizational inertia, and it refers to a widespread tendency for an organization completely to resist change and choosing to maintain the status quo. However, leaders understand the importance of organizational change and development because they always pursue to improve the organization's capacity to boost its internal and external functioning and productivity. On the other hand, organizations usually become inflexible and can't adapt to environmental or internal demands for change and so managers seek for the ways of breaking down the barriers to organizational change and creating a smoother work process and a healthy work culture for the individuals in organizations. In sum, in this conceptual study, the major causes of resistance to organizational change and development will be outlined and solutions will be offered to overcome the barriers in organizations.

Keywords: Organizational Change, Organizational Development, Resistance to Change

Jel Codes: M10, M12.

Örgütsel Değişim ve Gelişimin Başarısını Engelleyen Kutsal İneklerle Mücadele Etme

Özet

Bu araştırma makalesinin amacı örgütsel değişim ve gelişime karşı önemli engelleri ve çalışanların değişime olan dirençleri ile ilgili kavramsal bir çerçeve ortaya koymaktır. Öncelikle, bireyleri örgütsel değişim sürecine dahil etmede başarısızlık, yetersiz veya etkisiz iletişim, yetersiz kaynaklar veya bütçe örgütsel ataletle yol açmaktadır ve bu da örgütün değişime tamamen ayak diremesi ve mevcut durumu korumayı tercih etmesini anlatmaktadır. Bununla birlikte, liderler örgütsel değişim ve gelişimin öneminin farkındadırlar çünkü onlar sürekli olarak örgütün içsel ve dışsal işlevi ve üretkenlik kapasitesini artırmanın peşine düşmüşlerdir. Öte yandan, örgütler genellikle değişime yol açan içsel ve çevresel taleplere ayak uyduramazlar ve esnek olamazlar ve bu yüzden yöneticiler örgütsel değişimi durduran engelleri ortadan kaldırmamanın ve örgütteki bireylere uygun daha düzgün bir iş yeri ve kültürü sağlamanın yollarını aramaktadırlar. Özetle, bu çalışmada örgütsel değişim ve gelişimi akamete uğratan önemli sebepler ortaya konacak ve örgütlerdeki bu sorunları aşmayla ilgili çözüm önerileri getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Değişim, Örgütsel Gelişim, Değişime Direnç

Jel Kodları: M10, M12.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma "Etik kurul kararı gerektirmektedir."

Çıkar Beyanı

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

1. Introduction

As the technology has developed so fast since 2000s, it has also led to an increase in the efficiency of systems, products and services and it has changed the production, distribution of the products, goods and services and also the customer expectations throughout the world. Besides, it has had an enormous impact on daily organizational operations and transformed the norms of the workforce. Therefore, since organizations today face a dynamic and ever-changing business world, it's imperative for organizations to adapt the newest technological implements and change the way they function to survive and increase their

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri, Karabük/Türkiye, canbicer@karabuk.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7270-7417>

profits in today's global economy. Shortly, at some point, every organization will certainly undergo a transition or change to remain viable and scale in order to keep up with the advancements and innovations in business world.

However, though the management teams usually understand the importance of organizational change and development due to the internal and external drivers that force organizations to implement required, up-to-date changes to their business models, it's so common that individuals in organizations hardly ever embrace change while majority of them remain stubbornly resistant to change. On the other hand, there are other various reasons that hamper the successful organizational change and development process such as the organization's size and structure, project capabilities, leadership effectiveness, competition capacity, organizational culture, its stakeholders, teamwork, and change readiness but it's so obvious that human factor is one of the most important elements in the successful organizational change and development process. For example, Stouten et al. (2018) emphasized that creating meaningful, sustainable organizational development strategies and implementing changes due to high technology, an increased dynamic changing workforce, competitive pressures, and socio-cultural environment are imperative for organizations and leaders strive to prompt their organizations and individuals to engage in and, attempt to adapt planned change and development process but it has been found out that organizational changes can be a source of too much stress for the individuals because it has been underlined that more than 90,000 workers experienced increased stress-related medication in a panel study conducted on organizational change and development. Additionally, Kim and Choi (2020) argued in their study that individual emotions play a key role in resistance to organizational change programs, and it has been stated that main human factors that affect the success of the organizational change process are uncertainty and anxiety of the situation after the change process, fear of the loss of the rights of vested interests, burdens originated from new technologies, basic personal habits, customs, the loss of sense of security and passions for stability. Hence, organizational change often leads to stress and anxiety, ambiguity, lowered concentration skills, heavier workloads, low morale which affect individuals' job performance and productivity negatively.

In sum, individuals are usually stressful because of the change-related strains in organizations and some of the individuals are called as "sacred cows", which refer to the type of individuals who reflect behavioral patterns such as reduced innovative thought, limited ability to respond agile to new applications and change, and as they always resist to organizational change and development processes in various ways and finally become costly to other individuals and organizations. Also, it's clear that future effectiveness of any organization is associated with organizational change and development and the first step of the change starts with the "sacred cow hunt" in organizations because they often have the feeling that they can never be questioned, and they inhibit change and prevent from responsiveness to new opportunities and changes. In conclusion, the main objective of this conceptual paper is to propose a holistic conceptual framework for the barriers to organizational change and development and the employees' resistance to change which lead to failures in change process in organizations and to offer solutions to the main problems of managing organizational change and development.

2. Organizational Change and Development

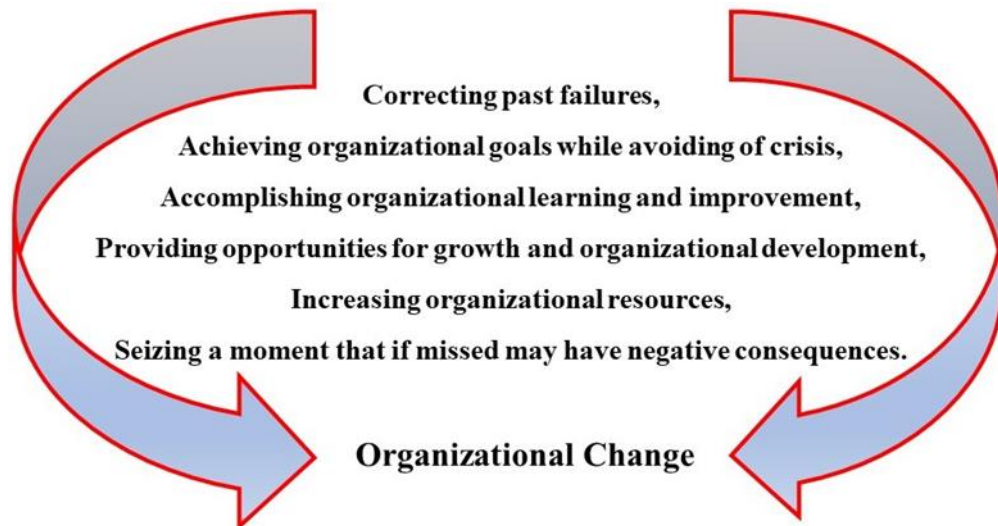
Organizational change and development are fundamentally the pursuits for not to fall behind in the competitive business world by relying on more modern change management practices and strategies. And, as "The ideal organization is capable of continuous adaptation" (Weick and Quinn, 1999: 366) is the general acceptance in the literature, it's inevitable for the leaders to seek for the best techniques to increase productivity and the employees' well-being as well for their organizations.

2.1. Organizational Change

Change is an indispensable feature of both personal and organizational life. However, change is something that people seek, sometimes resist. Even though it can feel a little anxious, whether it can be recognized or

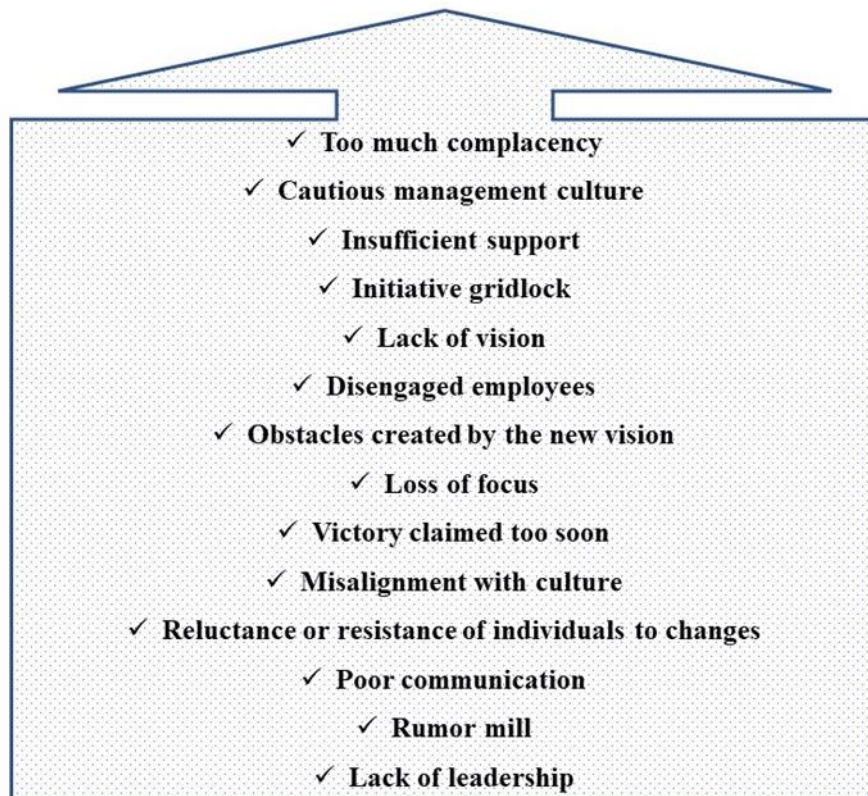
not, change is always happening, and especially internal and external circumstances and changes often have a dramatic effect on organizations as well. Therefore, it's obvious that a change in the environment often requires change within the organization operating within that environment. Besides, organizational change can be radical and quickly shift the way that any organization operates, or it can be gradual and slow when adjusting to new ways. Straight to the point, according to Oreg and Berson (2019), organizational change is the transition of the organization from one state to another and Hanelt et al. (2021) also defined organizational change as the difference in form, methods, quality, or state in progress of time in an organizational entity and operations. Figure 1 shows the main contributions of change to organizations:

Figure 1. The main functions of change in organizations

Source: Lewis, L. (2019). *Organizational change: Creating change through strategic communication*. John Wiley & Sons. pp. 2-3.

Indeed, Hussain et al. (2018) stated that organizational change process involves various stages and must be managed well to avoid failures. Besides, it has been emphasized that the well-known change model, which was first developed by Kurt Lewin involving three steps also known as the Three-Stage Theory, which he pointed out as unfreeze, change (Transition) and freeze (Refreeze), focuses on the analogy of how an ice block changes its shape to transform into a cone of ice through the process of unfreezing. Hereby, as change certainly embraces the disruption of that steady state, change is a complicated journey for an organization involves transforming new behaviors into an organization's new norms and which may not be very simple and often comprises of several stages of transitions or misunderstandings before attaining the stage of equilibrium or stability. Hence, the successful organizational change may be planned and this requires the system to be unfrozen initially. Moreover, Olafsen (2020) argued in their study that future organizations should focus on their ability to change to be sustainable and since organizations are open systems that are usually influenced by external forces, they adjust to major changes as often as every four to five years and the ability of the organization to change and adapt is very critical for reaching its goals and whole success. On the other hand, it has also been asserted that planned organizational change processes sometimes fail to achieve their intended purpose and as many as three out of four conversion change processes and strategic changes end in failure. And, these failures are especially experienced associated with the organizations' inability to set the stage for the "unfreezing" process which means the beliefs and attitudes of an organization's individuals are adjusted to support the change. However, there are various reasons that jeopardize effective, successful change management process in organizations. Figure 2 displays the main examples of why many change initiatives fail:

Figure 2. The main obstacles to change in organizations

Source: Page, L., & Schoder, J. (2018). Making change last: leadership is the key. *Journal of Business Strategy*. p:33; Hoag, B. G., Ritschard, H. V., & Cooper, C. L. (2002). Obstacles to effective organizational change: The underlying reasons. *Leadership & Organization Development Journal*. p.12.

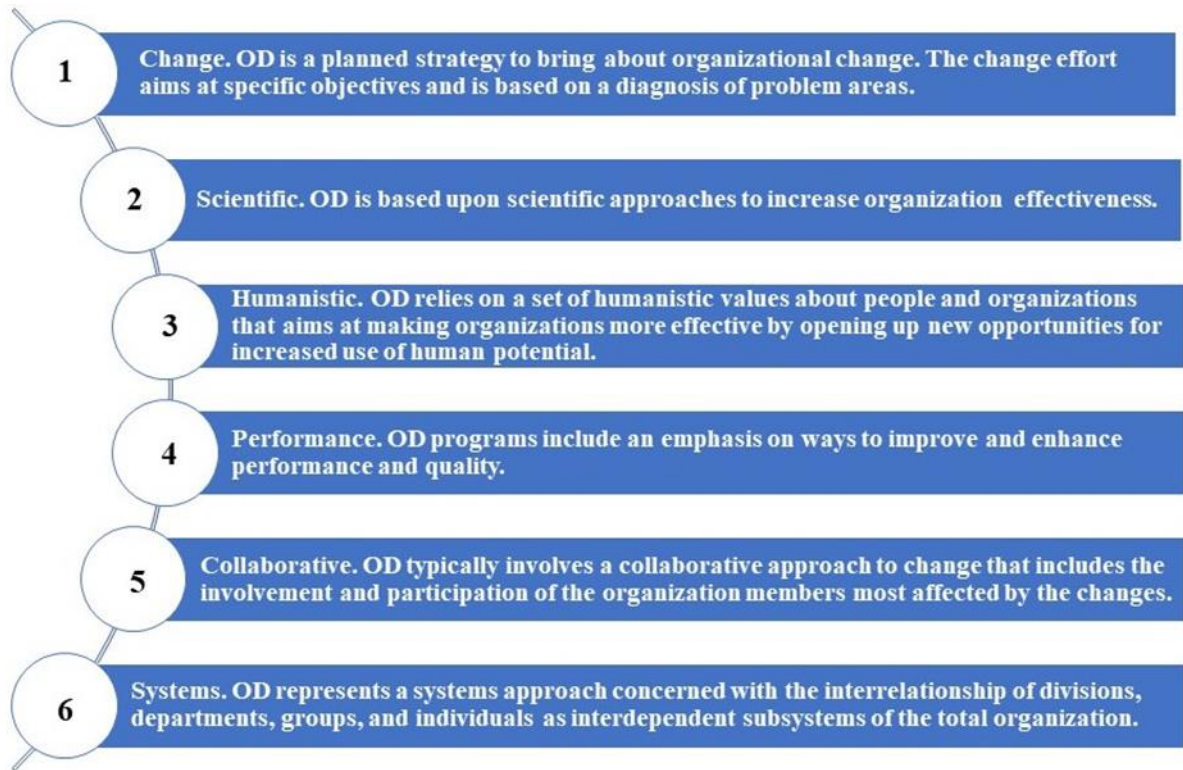
In sum, Taylor (2019) also stated that 90% of organizations fail to execute their organizational change process or strategic plans successfully, especially due to human factor that is execution of a change process is a people problem because getting people to execute change process is hard. It has also been underlined that leaders must be intimately engaged with their subordinates in person during change process and must have a broad understanding of the organizational operations and their own functional responsibilities as well. Additionally, Matthyssen and Harris (2018) pointed out that individuals should 'be made ready' for the process of organizational change and readiness to change is one of the most important elements for the successful implementation of organizational change because resistance can be rather reduced if the organization is wholly ready for the change process and individuals will surely embrace change and newer applications more easily.

2.2. Organizational Development

To begin with, development is mainly the process of growth or an event forming a new stage in a changing situation and organizational development is a process which helps organizations develop by utilizing organizational resources to improve efficiency and productivity in the working environment. Brown and Harvey (2021) defined organizational development (OD) as the long-term efforts and programs focusing on improving an organization's ability to survive by changing its problem-solving and renewal processes by reinforcing of the strategies, structures, and processes which lead to organizational effectiveness. In addition, Basadur et al. (2012) defined OD as the planned actions, which are called as interventions, to boost organizational effectiveness and employee well-being by implementing theories from psychology

and organizational behavior. Furthermore, (OD) is not only based on the principle that for an organization to be effective but also it must adapt to change. To enlarge upon the definition of OD, Figure 3 shows the of the basic characteristics of OD programs:

Figure 3. The basic characteristics of OD

Source: Brown, D. R., & Harvey, D. (2021). An experiential approach to organization development. Pearson Education. p. 4.

Additionally, Schmitt and Palm (2017) argued that OD is the systematic, overall activities to ensure better working conditions for the employees and to increase their collective motivation to adapt to changes and innovations and OD also involves improved interpersonal and group interactions with more effective communication, and enhanced ability to overcome organizational problems. However, Heiko et al. (2010) maintained that today's high-technology and knowledge-based economy requires new concepts and methods for companies to sustain competitive advantage upon their rivals because customers are more sophisticated, segmented, demanding and expect more within the concept of customization, novelty, quality and cost-benefit. Therefore, leaders must focus innovative resources, capacities and strategies to ensure both short- and long-term success and survival relying on OD process, otherwise, they will not be ready to encounter very complex and multi-faceted problems due to various reasons, such as climate change, digitalization, demographic shifts, global expansion difficulties and immigration challenges.

In sum, as Philips et al. (2013) pointed out, organizations will always face fluctuations that have been caused by worldwide economical and political unprecedented events, so they must develop all the time and adapt new way of global thinking and innovations. It has also been underlined that organizations must seek the best processes of OD that involve quick response to change comprises of a sophisticated educational strategy which relies on changing the values, attitudes, standards, structure and belief of organizations so that organizations can better adapt to up-to-date innovations, new technologies and markets and also overcome challenges they face at any time. Also, Werkman (2010) stated that OD is a system-wide process of pre-planned change to improve overall organizational effectiveness and to add valuable contributions to the psychology of organizational behavior, group dynamics, process consultation and process facilitation

by intended interventions. Figure 4 shows the major interventions of OD:

Figure 4. The major OD interventions

Source: Phillips, P. P., Phillips, J. J., & Zúñiga, L. (2013). Measuring the success of organization development: A step-by-step guide for measuring impact and calculating ROI. American Society for Training and Development. p.4.

To sum up, it can be inferred that the innovation, which ensures product and service enhancement is one of the major benefits of OD and the success of the OD process mainly depends on various reasons such as leadership, innovation, inter-functional coordination, communication, on the other hand, building trust throughout the organization, creating the opportunity for employee feedback and involving all employees in decision making in OD process are also very important (Solanky et al., 2019:102-106). Besides, human factor is the critical in OD because if individuals are keen to learn new things and develop the learning environment in their organizations, then, they will surely enable their organizations to learn and develop too. In conclusion, as Park and Vargo (2012) cited one of the most famous management gurus, Peter Drucker's saying that "The greatest danger in times of turbulence is not the turbulence; it is to act with yesterday's logic", in today's ever-changing business world, organizational change and development is an inevitable process and leaders must understand the cycles of change which must happen for continuous organizational growth and successful progression toward in the overall organizational operations.

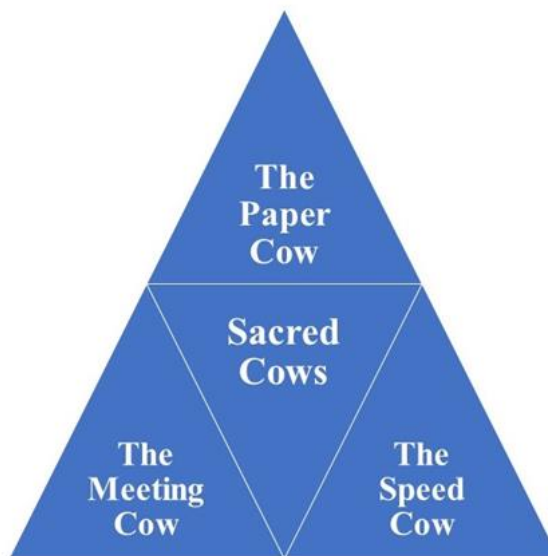
3. Sacred Cows that Hinder Successful Organizational Change and Development

In today's dynamic ever-changing business world, the management team has always aimed at reducing costs, increasing productivity and improving organizational efficiency and these motives have led many organizations to consider changing organizational structures and key systems or processes. Besides, organizational changes not only involve all personnel, process and system-related changes but also, they include various changes in roles and responsibilities of the individuals in organizations, organizational structures, reporting relationships and staffing levels. Moreover, reorganization may be a major source of stress of the individuals, therefore, in order to manage successful change and development process at the organizational level, you must also lead change at the individual level. In addition, Thakur and Srivastava

(2018) underlined in their study that change often leads employees to feel like moving from the known to the unknown so, they often resist it at first, besides, employee's resistance also might be at higher levels when they think that organizational resources cannot meet the proposed change. It has also been emphasized that the concerns of the employees often raise as change bring discomfort for the employees as they are expected to come out of their comfortable zone.

However, the "sacred cows" manifests the outmoded beliefs, practices or attitudes that prevents responsiveness to new opportunities or the ones who are reluctant to leave their comfort zone and the ones who hamper the success of the change process in organizations with the perception of being untouchable, above criticism and beyond question. By showing resistance to change in various ways, they usually block their organizations' path to success, and finally, improvement efforts are doomed to fail because of their helpless behaviors. To make it clear, Muller-Smith (1999) pointed out that the term "sacred cows" was first coined in a book titled "Sacred Cows Make the Best Burgers", which was written by Robert Kriegel and David Brand in 1996, and the term sacred cows was defined as the type of individuals who feel suspicious about the change with the feeling of loss of control-power or excess uncertainty. It has been added that sacred cows also refer to behavioral patterns that are being continued to use although they might no longer be effective. Additionally, Aamodt (2015) argued that the very first step of a successful organizational change is the "sacred cow hunt" since some practices in organizations have been around for a long time and invisibly reduce productivity and resist change. Hence, Figure 5 displays the common three types of sacred cows in organizations:

Figure 5. The three common types of sacred cows

Source: Aamodt, M. G. (2015). Industrial/organizational psychology: An applied approach. Cengage Learning. p. 514.

The Paper Cow

Kriegel and Brandt (2008) maintained that today's digital, information age advancements promise paperless offices but within the concept of the paper cow it has been underlined that paper cows refer to the unnecessary paperwork- usually forms and reports that cost organizations money to prepare, distribute, and read. Besides, it's believed that paper is reliable, it can't be hacked, or it can't corrupt. However, it's so common that as most people grew up using and they don't trust what they read on-screen because they think that they don't understand what they've read as well as when they read in print. Aamodt (2015) also argued that most of the paper that is being used in offices ends up in the waste stream, and much of this waste comes from printing off unnecessary documents so it has been mentioned that the best way of determining if something is a paper cow or not is to consider the extent to which the paperwork increases

efficiency, productivity, or quality in daily organizational operations. Moreover, Castillo-Carmelino et al. (2020) conducted a research study which analyzes a digitalization model focusing on lowering costs and operating times in organizations aiming at reducing paper usage and the timeframe in which files must be transferred to the corresponding institutions. Besides, the study not only emphasizes caring for the environment but also complies with the information exchange standards among people efficiently. In sum, according to the findings about paper consumption in Peru, it has been found out that 35% reduction in unnecessary operating costs, 90% decrease in document inquiries, and 100% cut in documentation-related expenses.

The Meeting Cow

The Meeting Cow refers to the unnecessary length or number of meetings that are held frequently in organizations. Aamodt (2015) maintained that holding too many meetings will be drawback to organizational efficiency and leaders should consider the time spent during the meetings and the cost of the meeting (for example, one hour's payment of every attendee, cost of meeting room, cost of refreshments and supplies). Laker et al. (2022) also pointed out that about 70% of all meetings keep employees from working and completing all their tasks and it has emphasized that ineffective meetings that waste time can negatively impact psychological, physical, and mental well-being of the individuals in organizations. Furthermore, Molaro (2019) underlined that meetings are usually held to promote information sharing, enhance decision-making, promote problem solving, build team cohesion, and to reinforce organizational culture and meetings are constructive forums at which new ideas can be proposed and brainstormed, progress discussed, plans laid and problems can be solved, on the other hand, a meeting's effectiveness depends on setting a clear agenda, notions of engagement, preparation, sharing plans, communication, concision, conclusion and follow ups and concrete development, however, as Suárez-Barraza et al (2016) stated, too many, unnecessary and pointless meetings are the ones that never produce results for the organizational development.

The Speed Cow

The Speed Cow refers to the rushing to get the jobs done and unnecessary deadlines. In addition, Kriegel and Brandt (2008) underlined a study's finding, which was conducted over 5.000 people that 90 percent of them were stuck in the speed trap in organizations. Also, it has been stated that it harms the company on many levels such as loss in employee productivity, performance, too much stress and a lot of accidents at work. Moreover, it has been underlined the disabilities and accidents caused by stress associated with the speed cow cost U.S. industry \$100 billion a year. Additionally, Bruch and Menges (2010) argued that organizations usually take on more than they can handle so they raise the number and speed of their activities, increase performance goals, shorten innovation cycles, and introduce new management technologies or organizational systems due to intense market pressure and finally, they fall into the speed trap and it leads to drawbacks to the organizations on many levels, such as over-accelerated firms fare worse than their peers on performance, efficiency, employee morale, productivity, and retention. Once again, according to Perlow et al. (2002) increasing the speed of organizational processes might be regarded as fruitful for organizational outcomes and can be gained competitive benefits of fast action, on the other hand, it has been underlined that achieving such increases in speed can be notably more problematic than it first appears because performance of the individuals in organizations deteriorates with time pressure though there is widely held belief that speed equals success in business world.

All in all, needless to say, change is inevitable, but it can be resisted whatsoever. In addition to this, the employees in organizations show resistance to change often with the fear that change will result in less favorable working conditions or financial outcomes. This reluctance is understandable, since individuals are comfortable doing things the old way. After all, the term sacred cow, which refers to the attitudes or individuals that exhibit resistance to change in various ways, is originated from the Hinduism, which reveres the cow as a holy animal and individuals who are called as sacred cows are the people that it's so hard to criticize them and are usually unreasonably immune to question. As they are seldom questioned and

are largely exempt from criticism or opposition, they are called as sacred cows in organizations, and eventually they jeopardize all organizational change and development stages in various ways. Last but not least, Quesnelle and Smith (2009) maintained that sacred cows are the piles of policies or patterns of behaviors that individuals engage in and are reluctant to change and sacred cows also refer to barriers to change and are the symbolic of the Organizational Immune System. It has also been stated that that sacred cow hunts, which are the attempts to spot the challenges, useless practices and counterproductive policies that waste time and to remove them in organizations, are essential in order to manage a successful management process.

6. Conclusion

This conceptual article presents a comprehensive framework on the organizational change and development and focuses particularly on behavioral and practical resistance to change within the concept of sacred cows in organizations. Initially, it's obvious that in today's ever-changing business world, change is inevitable for organizations because changes in technology influences companies' production techniques sales, costs, and marketing as well as customers' expectations. Besides, newer and better startup companies spring up nearly every day and forcing other organizations to re-appraise their business activities and to do what's necessary to remain competitive. Plus, new government regulations, new leadership, unprecedented events and fluctuations in the economy also cause change, while organizations try to find how to deal with lower profit margins within the stiff competition environment and finally all of these causes might lead to mergers, downsizing, re-organizations, or even bankruptcies. Therefore, organizational change process must be well planned, well managed, and well executed in order to be ethical and successful in the end.

However, as Kriegel and Brandt (2008) pointed out, majority of the strategies newer practices look good, sound great and make sense on the paper but the problem lies in implementation and when it's time to turn these ideas into action, trouble begins. Lines et al. (2015) underlined that implementation of new practices within the context of organizational change and development processes requires a concerted change management attempts to help individuals in organizations who must learn new practices while at the same time disengaging from traditional practices, which often have been built up over years of organizational operations. Besides, it has been argued that high failure rates are experienced through the change management and these failures highly depend on resistance from individuals in organizational members and this kind of resistance to change is associated directly with opposing actions that inhibit, oppose, or block change management attempts.

Then, in line with the information above, those are the questions: Is it possible to steer away from sacred cows in organizations? Are there any ways to tackle "the sacred cows", major inhibitors of change in organizations? As leaders pursue the ways of making their organizations agile and up-to date, they must overcome the main obstacles which hinder the organizational change and development process. Here are some major inhibitors that can destroy plans for and implementations of a more agile way of carrying out daily organizational operations and influence organizational growth:

- Not Getting Ready to Change: Getting individuals cognitively persuaded to accept, embrace, and adopt newer techniques and change is hard because individuals in organizations often show resistance to change either they simply do not want to change or perceived negative effect on their interests. Therefore, carrying out an effective change readiness assessment, which focuses on awareness, receptiveness, and capacity dealing with the next business transition, helps organizations measure how ready the wholly organization is for a change.

- Not Having an Up-To-Date IT Systems: It's so obvious that keeping pace with the technological advancements is not easy, however, implementing the highest technology in organizational processes is both difficult for the individuals and expensive. Besides, if organizations don't perform upgrades and updates in their technological capacity, they will surely experience "boiling frog syndrome" and fall behind.

- Not Having a Well-Defined Mission and Vision: It's certain that all organizations must have well-

defined purposes because these purposes influence and drive decisions, strategy, and efficient daily organizational operations. Additionally, these purposes should be involved in the “mission” which refers to why an organization exists and the “vision” which refers to where the organization be in the future and how will it be achieved. A well-defined and written mission statement which emphasizes the organizations business, its objectives and approach to obtain these goals and a vision statement which underlines the desired future position of the organization will help organizations keep focus and not to lose sight of who they are and what it is they are exactly trying to achieve.

- Not Keeping Up with the Latest Changing Trends and Technology:** In order to remain competitive, organizations must adopt and incorporate online technology into their everyday organizational operations. Staying up to date with technology and newer trends keeps organizational capacity and skills current especially when producing goods, services and reaching out to customers’ latest demands. For example, social media, apps, network marketing, e-commerce, business process and knowledge process outsourcing and blogs can help organizations provide more personalized supply for the customers and their ever-changing types of demands, and then, customer’s interaction with the organizations will be quicker and effective.

- Not Having a Corporate Culture:** Corporate culture involves the beliefs and behaviors that define how an organization's individuals and leaders interact and carry out outside business transactions. Besides, corporate culture not only empowers individuals in organizations to improve in the organization and take ownership of practices, ideas and projects, but also supports learning and professional development, while avoiding toxic behaviors, poor work ethic and environment.

- Not Understanding Who the Customers Are and What They Really Want:** It’s certain that every successful business depends on knowing and understanding customer needs correctly, thus, organizations should consider optimizing the customer experiences and what to do to persuade potential and existing customers by conducting thoughtful analysis to determine their needs, preferences and purchase patterns. In addition, implementing the latest technology in organizational operations to develop the customer satisfaction will keep customers returning.

- Not Having a Good Performance Appraisal Process:** Justice is the key in performance evaluation of the individuals and the fairness of appraisal rating is also very important for efficient working environment. Moreover, a good performance appraisal process must involve frequent, quality and accurate feedback on the individual’s contribution to employee, team and organizational goals.

In conclusion, it is common that resistance to change phenomenon is innate and human nature because individuals usually hesitate or resist counteracting when they confront any changes and they often tend to maintain the status quo as well. Even though it’s well-known that the change is inevitable, individuals usually don’t prefer to leave their comfort-zone and are reluctant to adopt newer practices as change often causes anxiety and fear because the current state is usually more secure for the individuals comparing to the uncertainty of success and fear of the unknown that are originated from the change process. By the way, since the attitudes are learned mostly, people’s attitudes can be changed by motivating them and make them believe in the advantages of the change. Therefore, initially, drivers that influence an employee’s resistance to change should be examined and spotted to manage resistance to minimize the impacts and both leaders and employees should be conscious and act logically to implement the changes with minimum hassle for avoiding negative impacts of resistance to change. Otherwise, resistance to change may lead to huge financial burden in organizations and leads to hidden costs which are caused by delayed projects or initiative, reduced productivity, lower levels of job engagement and higher levels of absenteeism and employee turnover. Finally, as Luburić (2013) cited the quote of George Bernard Shaw, who was an Irish playwright, critic, and political activist, “Progress is impossible without change, and those who cannot change their minds cannot change anything”, successful change and development process highly depends on helping individuals get the newer skills and capabilities they need to acquire in their long-term career.

References

- Aamodt, M. G. (2015). *Industrial/organizational psychology: An applied approach*. Cengage Learning.
- Basadur, M., Basadur, T., and Licina, G. (2012). Organizational development. In *Handbook of organizational creativity* (pp. 667-703). Academic Press.
- Brown, D. R., and Harvey, D. (2021). *An experiential approach to organization development*. Pearson Education.
- Bruch, H., and Menges, J. I. (2010). The acceleration trap. *Harvard Business Review*, 88(4), 80-86.
- Castillo-Carmelino, J., Castro-Nagatomy, E., Perez-Paredes, M., Raymundo-Ibañez, C., and Alvarez, J. M. (2020, February). Digitization Model for Reducing Costs and Operating Times in Peruvian Banks. In 2020, 9th *International Conference on Industrial Technology and Management (ICITM)* (pp. 166-170). IEEE.
- Hanelt, A., Bohnsack, R., Marz, D., and Antunes Marante, C. (2021). A systematic review of the literature on digital transformation: Insights and implications for strategy and organizational change. *Journal of Management Studies*, 58(5), 1159-1197.
- Hoag, B. G., Ritschard, H. V., and Cooper, C. L. (2002). Obstacles to effective organizational change: The underlying reasons. *Leadership & Organization Development Journal*.
- Hussain, S. T., Lei, S., Akram, T., Haider, M. J., Hussain, S. H., and Ali, M. (2018). Kurt Lewin's change model: A critical review of the role of leadership and employee involvement in organizational change. *Journal of Innovation & Knowledge*, 3(3), 123-127.
- Kim, J., and Choi, S. O. (2020). The intensity of organizational change and the perception of organizational innovativeness; with discussion on open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(3), 66.
- Kriegel, R. J., and Brandt, D. (2008). *Sacred cows make the best burgers: Developing change-ready people and organizations*. Hachette UK.
- Laker, B., Pereira, V., Malik, A., and Soga, L. (2022). Dear Manager, you're holding too many meetings. *Harvard Business Review*.
- Lewis, L. (2019). *Organizational change: Creating change through strategic communication*. John Wiley & Sons.
- Lines, B. C., Sullivan, K. T., Smithwick, J. B., and Mischung, J. (2015). Overcoming resistance to change in engineering and construction: Change management factors for owner organizations. *International Journal of Project Management*, 33(5), 1170-1179.
- Luburić, R. (2013). Challenges in Change Management in Central Banks. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2(2), 35-49.
- Matthysen, M., & Harris, C. (2018). The relationship between readiness to change and work engagement: A case study in an accounting firm undergoing change. *SA Journal of Human Resource Management*, 16(1), 1-11.
- Molaro, A. (2019). Meetings: A Framework to Improve Effectiveness and Employee Satisfaction. *Library Leadership & Management*, 33(2).
- Muller-Smith, P. (1999). Hunting for sacred cows. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 14(2), 91-94.
- Olafsen, A. H., Nilsen, E. R., Smedsrud, S., and Kamaric, D. (2020). Sustainable development through commitment to organizational change: the implications of organizational culture and individual readiness for change. *Journal of Workplace Learning*.
- Oreg, S., and Berson, Y. (2019). Leaders' impact on organizational change: Bridging theoretical and methodological chasms. *Academy of Management Annals*, 13(1), 272-307.
- Page, L., and Schoder, J. (2018). Making change last: leadership is the key. *Journal of Business Strategy*.
- Park, S. Y., and Vargo, S. L. (2012). The service-dominant logic approach to tourism marketing strategy. Tsiotsou, R. H., & Goldsmith, R. E. (Eds.). *Strategic Marketing in Tourism Services*, Emerald Group Publishing, 231, 231-246.
- Perlow, L. A., Okhuysen, G. A., and Repenning, N. P. (2002). The speed trap: Exploring the relationship between decision making and temporal context. *Academy of Management journal*, 45(5), 931-955.
- Phillips, P. P., Phillips, J. J., and Zúñiga, L. (2013). Measuring the success of organization development: A step-by-step guide for measuring impact and calculating ROI. *American Society for Training and Development*.
- Quesnelle, S., & Smith, G. (2009). In the Company of Sacred Cows: A True Story of Organizational Change. AuthorHouse.
- Schmitt, C. T., and Palm, S. (2017). Sustainability at German Universities: The University of Hamburg as a Case Study for Sustainability-Oriented Organizational Development. *Handbook of Sustainability Science and Research*, 629-645. doi:10.1007/978-3-319-63007-6_39.

- Solanky, A. G., Okeke, D. C., and Aduba, O. (2019). Factors Influencing Organizational Development: A Literature Review. *Noble International Journal of Business and Management Research*, 3(7), 103-108.
- Stouten, J., Rousseau, D. M., and De Cremer, D. (2018). Successful organizational change: Integrating the management practice and scholarly literatures. *Academy of Management Annals*, 12(2), 752-788.
- Suárez-Barraza, M. F., Dahlgaard-Park, S. M., Rodríguez-González, F. G., and Durán-Arechiga, C. (2016). In search of “Muda” through the TKJ diagram. *International Journal of Quality and Service Sciences*.
- Taylor, M. (2019). Overcome the barriers to successful team and organisational change-part three. *HR Future*, 2019(9), 38-39.
- Thakur, R. R., and Srivastava, S. (2018). From resistance to readiness: The role of mediating variables. *Journal of Organizational Change Management*.
- Weick, K. E., and Quinn, R. E. (1999). Organizational change and development. *Annual review of psychology*, 50(1), 361-386.
- Werkman, R. (2010). Reinventing organization development: How a sensemaking perspective can enrich OD theories and interventions. *Journal of Change Management*, 10(4), 421-43.

Avrupa Birliği Güvenlik Perspektifinde Terörizm ve Avrupa Şüpheciliği

Şeyma Kalyoncu İlhan¹

Özet

Soğuk Savaş dönemi güvensiz fakat istikrarlı bir süreçken, Soğuk Savaş sonrası dönemin ise daha ziyade taraflardan birinin zaferi ile sonuçlanması bakımından görece 'güvenli' bir süreci beraberinde getirmesi beklenmiştir. Fakat tehdidin nereden, ne zaman, ne şekilde ve nasıl geleceği hususundaki belirsizlik, sürecin istikrarsız bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu süreçte küreselleşmenin de etkisiyle güvenlik olgusunda dönüşüm meydana gelmiştir. Özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonrasında tehdit kavramının belirsizleşmesi, devletlerin dış politika tutumları üzerinde oldukça önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Avrupa Birliği, küreselleşme süreciyle birlikte, özellikle gerçekleştirilen terör saldırıları bağlamında, güvenlik sorunları karşısında teoride ortak politikalar geliştirirken, pratikte üye devletlerin kendi güvenlik önlemlerini geliştirdikleri görülmüştür. Bu doğrultuda AB içerisinde sorunların çözümüne ilişkin ortak uygulamaların yoksunluğu, Avrupa şüpheciliği içerisinde yerini almış, aşırı sağ popülist söylemlerin de gündemini meşgul eden en önemli konular haline gelmiştir. Küreselleşmenin güvenlik bağlamında en önemli getirisi olan tehdit kavramındaki çeşitlilik bu sorunları derinleştirirken, AB'nin ortak politikalarının uygulamadaki geçerliliğini sorgulatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Güvenlik, Avrupa Şüpheciliği, Terörizm

Terrorism and Euroscepticism in The European Union Security Perspective

Abstract

While the Cold War period was an insecure but stable process, the post-Cold War period was expected to bring along a relatively 'safe' process in terms of the victory of one of the parties. However, the uncertainty about where, when, how and how the threat will come has caused the process to gain an unstable feature. At the same time, with the effect of globalization, there has been a transformation in the concept of security. Especially after the September 11 terrorist attacks, the uncertainty of the concept of threat has started to play a very important role on the foreign policy attitudes of the states. While the European Union has developed common policies in theory against security problems, especially in the context of terrorist attacks, with the globalization process, it has been observed that in practice, member states have developed their own security measures. In this direction, the lack of common practices regarding the solution of problems within the EU has taken its place in Euroscepticism and has become the most important issue that occupies the agenda of far-right populist discourses. While the diversity in the concept of threat, which is the most important return of globalization in the context of security, deepens these problems, it has questioned the validity of the EU's common policies in practice.

Keywords: European Union, Security, European Skepticism, Terrorism

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma "Etik kurul kararı gerektirmemektedir."

Çıkar Beyanı

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

1. Giriş

11 Eylül'de Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) gerçekleştirilen terör saldırıları, uluslararası sistem içerisinde güvenlik algısına yönelik değişiklikler meydana getirmiştir. Öyle ki Soğuk Savaş döneminde tehdidin nereden geleceği, düşmanın kim olduğu net bir şekilde belirliken, bu saldırılar sonrası güvenliğin sağlanmasına ilişkin önceden bilinmesi gereken tüm olgular belirsizleşmiştir. Bunun nedeni esasen her daim var olan, fakat devletlerin güvenlik radarına girmeyen konuların artık görünür hale gelerek, gerekli koşulların oluşması halinde non-politik alandan politik alana taşınmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle önceden tehdit unsuru olarak değerlendirilmeyen konular, devletlerin güvenliğini tehdit edici boyutlara ulaşmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemin en büyük özelliği, tehdidin ne, nasıl ve ne şekilde geleceğinin bilinmediği, savaşların büyük ölçekli klasik

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, seymakly@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6260-2072,

özelliklerden sıyrılarak bölgesel ve etnik çatışmalar halinde yaşandığı ve güvenliğin tesis edilmesinde net bir yöntemin bulunmadığı süreçleri temsil etmesidir. Bu sürecin hem kolektif bir yapılanma açısından hem de ulus devletler bağlamında bir arada değerlendirilebileceği en önemli örnek ise AB'dir.

Avrupa Birliği (AB)'nin temelleri kolektif bir yapılanma düşüncesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik entegrasyon düşüncesi ile başlayan süreç zamanla farklı alanlara doğru genişlemiş ve AB ulusüstü bir yapı niteliği kazanmıştır. Fakat bu gelişmeler pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Nitekim ulus devletlerin kendi rızaları ile ulusal çıkarlarını ve politikalarını bir üst otoriteye devretmeleri hususunda, AB üyesi devletler arasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bununla birlikte AB'nin karşı karşıya kaldığı tehdit unsurları ve güvenlik sorunları, üye devletler nezdinde farklı karşılıklar bulmaktadır. Dolayısıyla tehditle mücadelede AB üyesi ülkelerin her birinin uyguladığı politikalar, aynı zamanda onların politik çıktılarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bütünleşme süreci içerisinde AB'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri, AB'nin güvenliğine ilişkin ortak politikaların uygulanmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından güvenlik yaklaşımlarında meydana gelen değişiklikler pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. AB açısından bu durum daha çok üye devletler düzeyinde kendini göstermiştir. Üye devletlerin yetkilerini bir üst otoriteye devretme konusunda, özellikle ortak güvenlik ve savunma politikalarında isteksiz olduğu görülmektedir. Bu durum AB içerisindeki sorun teşkil eden yönleri görünür hale getirmiştir. Pratik alanda ortaya çıkan sorunlar karşısında siyasi anlamda entegrasyon süreci olumsuz etkilenmiştir. AB içerisinde güvenliğe yönelik bir tehdit söz konusu olması halinde, özellikle terör saldırıları bağlamında teoride var olan fakat pratikte uygulanamayan politikalar üye devletler nezdinde farklı yaklaşımların ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımlardan en önemlisi AB'nin geleceğine ilişkin olumsuz öngörülerıyla "Avrupa Şüpheliği"dir. Öte yandan benzer şekilde AB'nin geleceğine ilişkin olumsuz görüşleri savunan aşırı sağ partilerin söylemleri de toplum kaygısı etrafında şekillenmeye başlamıştır. Nitekim güvenlik eksenli yapılan bir değerlendirmede algı ve tehdit, gerçek ile söylem arasındaki fark göreceli olarak değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan nedenleri muhayyel sebepler olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bu çalışmada ulus-üstü yapı niteliğinde olan AB'nin, üye devletlerin güvenliğini yakından ilgilendiren terörizm konusu üzerinden ortak politikalar ile uygulamadaki koordinasyon ve iş birliği arasındaki farklılıklar değerlendirilmiştir. AB içerisinde gerçekleştirilen bazı terörist faaliyetleri örneklerine yer verilen çalışmada tarihsel analiz ve betimleme yöntemleri kullanılmıştır. AB üyesi devletlerin güvenlik kavramı söz konusu olduğunda olaylara karşı tutumlarının ortak politikalardan ziyade ulusal düzeyde kaldığı iddiasına yönelik anket ve akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Devletlerin güvenlik tehdidi karşısında kolektif uygulamalar yerine ulusal düzeyde politikalar geliştirmesinin, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikaları ile ters düşmesi ve bu yaklaşımın sağ popülist partilerin söylemlerine ivme kazandırması ise analiz ölçütü olarak kullanılmıştır.

2. Terörizm ve Değişen Güvenlik Algısı

İnsanların, toplumların ve devletlerin neyi, nasıl ve ne zaman tehdit olarak algılayacaklarına ve bu tehdidi bertaraf etmek amacıyla uyguladıkları yöntemleri hangi yapılar üzerinden kullanacaklarına yönelik yaklaşımlar, güvenlik kavramının tarihsel gelişimine katkı sağlamıştır. Birinci ve İkinci Cihan Harpleri sonrasında ivme kazanan, Uluslararası İlişkiler Disiplini içerisinde en önemli konulardan biri güvenlik olmuştur (Eralp, 2009, s. 63). Nitekim söz konusu süreç içerisinde savaşların kitlesel boyutlara ulaşması, tahribatın cephe gerisindeki sivillere yansması söz konusudur. Güvenliğe yönelik tehditlerin ekonomik, sosyal ve politik hayatı etkileyecek boyutlara ulaşmasıyla güvenlik çalışmalarına olan ilgi de artmıştır. İki Cihan Harbi arası döneme Versay düzeni hâkim olmuş fakat savaşın sonuçlarından memnun olmayan ülkeler açısından durum değişmeye başlamıştır. Böylelikle İkinci Cihan Harbi'nin patlak vermiş, ardından güç dengesinin Asya ve Atlantik bölgelerine kaydığı İki kutuplu sistem Soğuk Savaş düzenine hâkim olmuştur. Soğuk Savaş dönemi genel anlamda uluslararası sistemin verilerinin ideolojik unsurlar etrafında şekillendiği, tehdidin nereden geleceğinin ve askeri kapasitenin bilinmesi nedeniyle bloklar

arasında dengenin sağlandığı istikrarlı bir dönemdir (Sönmezoglu, 2005, s. 715-728). 1968 yılında güvenliği sağlamaya yönelik atılan adımlardan ABD ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere 50 devletin imzaladığı Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması oldukça önemlidir. İlerleyen süreçte ise bir dizi anlaşma ve uygulama ile “Detant” (Yumuşama) dönemine girilmiştir. Benzer şekilde uluslararası güvenliği sağlamaya yönelik ABD ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Anlaşmalardan SALT-1 ve SALT-2 nükleer silahsızlanma açısından oldukça önemlidir (Sander, 2002, s. 465).

Soğuk Savaş sonrası dönem ise güvenlik anlayışı ve güvenlik yaklaşımları açısından oldukça farklıdır. Küreselleşmenin bir ayağı olan ulaşım ve iletişim gibi faktörler fiziki sınırları yakınlaştırmış, bu durum güvenlik kavramına da tesir etmiştir. Nitekim tehdit kavramının salt askeri unsurları barındırdığı düşüncesinden sıyrılması, tehdidi belirsizleştirmiş, dolayısıyla güvenliğin nasıl sağlanması gerektiği üzerine de sayısız alternatif sunmuştur. Bu durum Soğuk Savaş dönemi istikrarını ortadan kaldırırken, güvenlik yaklaşımları da dönüşüm geçirmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları bu duruma örnektir. Saldırıların sonrasında daha önce tehdit olarak nitelendirilmeyen pek çok konu güvenlik literatürüne dahil edilerek alana genişletici katkılar sunmuştur. Tehdit artık yalnız konvansiyonel özellikler barındırmakla kalmayıp, iklim, çevre sorunları, terörizm, işsizlik ve salgın hastalıklar gibi devletlerin politik alanına girmeyen mikro ölçekli konuları da kapsamaya başlamıştır.

Değişen güvenlik yaklaşımları doğrultusunda, AB'nin güvenliğe yönelik bakış açısındaki değişim, terörizmle mücadele uygulamalarına da yansımıştır. Bu doğrultuda terör ile mücadele ve ortak güvenlik uygulamaları geliştirme AB'nin stratejik hedefleri haline gelmiştir. 11 Eylül sonrası Avrupa'da gerçekleşen terör saldırılarından özellikle 2004 yılında Madrid ve 2005 yılında Londra'da gerçekleştirilen terör eylemleri söz konusu hedeflerin önem ve önceliğini artırmıştır.

11 Eylül terör saldırıları bu doğrultuda Avrupa Birliği'nin kurumsallaşma yolunda önemli bir eşik oluşturmaktadır. Bu tarihten itibaren değişen güvenlik algısı perspektifinde tehdit kavramının çeşitlenerek nereden geleceğinin belirsizleşmesi, akabinde terör eylemleri karşısında Avrupa Birliği'nin kolektif uygulamalar geliştirmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Pek çok sivilin hayatını kaybettiği Madrid saldırıları akabinde terörizmle mücadele meselesi Birlik gündeminde ortak hareket etmeyi teşvik ederken dini merkezli terör örgütlerinin güvenlik gündeminde politik alan içerisinde değerlendirilmeye başlanmasına neden olmuştur (Argomaniz, 2009, s. 152-164). Bunun yanı sıra terör ile mücadele bütünsel bir anlayış ile değerlendirildiğinde pek çok politik alanı içerisinde barındırması sebebiyle farklı pek çok birimden oluşmaktadır. Öncelikle suç teşkil ettiği gerekçesi ile adli ve polisi tedbirleri barındırmaktadır. Bu çerçevede adalet ve içişleri politikalarının terör ile mücadelede etkin bir politika izlemesi gerektiği açıkça görülmektedir. Fakat bunun yanında güvenliğe yönelik tehditlerin çeşitlenmesi, etki kapasitesi ve müdahale gerektiren alanların farklı birimler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini de göstermektedir. Örneğin terör saldırısının niteliği nükleer, çevresel kimyasal vs. olduğunda adalet ve içişlerinin yanında çevre, sağlık, sivil savunma gibi alanlar ile iş birliği neticesinde değerlendirme gerektirmektedir. Nitekim terörizmin yalnızca askeri boyutunun değerlendirilmesi güvenlik bağlamında askeri ve savunma önlemlerini ön plana taşımaktadır. Öte yandan çok boyutlu perspektiften ele alınması ise, terörizmin ne şekilde değerlendirildiğine bağlı olarak değişim göstermektedir. Böylelikle terörün niteliğine göre belirlenen tedbirlere ağırlık verilecektir. Burada esas olarak yapılması gereken terörizm karşısında kolektif hareket etmektir. 2009 yılında Lizbon Anlaşması'nın (European Parliament, 2022) yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa Birliği'nin kapsamı ve kaynakları oluşturulmuş, bu çerçevede terörle mücadelenin unsurlarını da kolektif bağlamda bünyesinde barındırmıştır. Bu bağlamda terörizmle mücadele dört başlıkta değerlendirilmiştir. Söz konusu stratejiler önleme, koruma, izleme ve karşılık vermeden oluşmaktadır. Bu çerçevede Avrupa Birliği kurumları tarafından geliştirilen terör ile mücadele uygulamaları radikalleşmenin önüne geçme amacının yanında terör örgütlerinin insan kaynağını önlemek ve olası bir terör saldırısında ortak politikalar uygulamak kapsamında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Terörizm ile mücadele devletlerin ulusal çıkarlarını ön plana çıkartan hassas bir konudur (Argomaniz, 2009, s.152). Bu bağlamda devletlerin ulusal egemenliklerini tehdit ettiği yönünde bir algının oluşması

durumunda devletlerin genel itibari ile bireysel hareket etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Öte yandan terör örgütleri silahlı mücadele yöntemi ile devletlerin otoritelerinin sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır (Laçiner, 2008, s.8-9). Bunun yanı sıra terör ile mücadelede hukuki ve demokratik yöntemlerin izlenmemesi durumunda terör örgütlerinin etki alanlarının genişlemesine sebebiyet vermektedir (Laçiner, 2008, s. 12). Bu çerçeveden bakıldığında Avrupa Birliği'nin terör ile mücadelede hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve meşru bir zemini ilke edinmeye çalıştıkları görülmektedir (Kaya, 2005, s.32). Avrupa Birliği içerisinde 11 Eylül terör saldırıları sonrasında terörizm ile mücadelede yeni bir bütünleşme alanı yaratması beklenirken devletlerin konuya yaklaşımlarının bireysel olduğu görülmüştür. Öte yandan Ortak güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde Avrupa Güvenlik Stratejisi oluşturulmuş fakat ortak çalışmalara yönelik yeni ve başarılı politikalar geliştirmede bununla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla terörizm karşısında genel olarak askeri temelli uygulamalara odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra özgürlük ve güvenlik meseleleri terörizme karşı politika üretilirken dışarıda bırakılmış, iç güvenlik dinamikleri tek bir zeminde değerlendirilmekten mahrum kalarak güvenlik açısından daha karmaşık bir hal almıştır. Bu bağlamda Terörizmle Mücadele Eylem Planı, Avrupa Güvenlik Stratejisi, Avrupa Birliği Terörizmle Mücadele Stratejisi ve Stokholm Programı gibi pek çok ortak politika geliştirilse de sorunun çözümüne ilişkin eylemlerin niteliğinin bireysel olma eğiliminde olduğu görülmektedir.

11 Eylül saldırıları akabinde Avrupa Birliği terör eylemleri karşısından ilk tepkisini 21 Eylül 2001 yılında oluşturulan Terörle Mücadele Eylem Planı ile belirtmiştir (EU Council document, 2001). Olağanüstü Konsey toplantısında vurgu yapılan plan, Avrupa'nın gelecekte karşılaşılabileceği muhtemel terör saldırıları karşısında terörizmle mücadelenin daha öncelikli değerlendirilmesi gereken bir konu olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda terör ile mücadele kapsamında değerlendirilmesi gereken konular içerisinde; Polis ile adli İşbirliğini artırmak, uluslararası hukuk araçlarını geliştirmek, terörizmin finansmanını sonlandırmak, Hava güvenliği ve AB'nin küresel çapta gerçekleştirdiği eylemlerin koordinasyonunu sağlamak olarak belirtilmiştir. Terörizmle Mücadele Eylem Planı her ne kadar 11 Eylül sonrası geliştirilse de 2004 Madrid, 2005 Londra terör saldırıları neticesinde aynı şekilde çeşitli stratejiler geliştirmiştir (Bossong, 2008, s. 34-40).

Avrupa Birliği ortak güvenlik çalışmaları bağlamında terörizme karşı Brüksel Zirvesi'nde 12 Aralık 2003 tarihinde Avrupa Güvenlik Stratejisi kabul edilmiştir (Council of the European Union, 2003). Söz konusu belge imzalandığı tarihe kadar Avrupa Birliği kapsamında güvenlik alanında kabul edilen ilk stratejidir. Avrupa Güvenlik Stratejisi içerisinde Birlik'in küresel bir aktör olduğu ve güvenlik alanında küresel çapta sorumluluk alması gerektiği vurgulanmıştır (Council of the European Union, 2003, s.1). Söz konusu stratejide ayrıca terörizm, kitle imha silahlarının yaygınlaşması, bölgesel çatışmalar ve bununla birlikte pek çok sorun tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte özellikle terörizm ile ilgili olarak Avrupa toplumunun açıklığına zarar verdiği ve Avrupa ülkelerinin terörizm için hedef olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Avrupa'nın terörizme karşı ortak politikalar geliştirmesi gereğinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir (Council of the European Union, 2003, s. 3). Kitle imha silahlarının terör eylemlerini gerçekleştiren grupların ellerine geçmesi yönünde korkunç ihtimaller çerçevesinde, yalnızca devletlerin ve orduların verebileceği zararların artık söz konusu gruplar tarafından verilebileceğinin altı çizilmiştir. Bölgesel çatışmaların başarısız devletlerin varlığına sebebiyet vereceği ve bu durumda terör eylemlerine imkân tanyacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu devletlerin terörizm gibi açık tehditlerle karşı karşıya olduğu ve bu durumun pek çok tehdit unsurunu da beraberinde getireceği saptanmıştır (Bossong, 2008, s.3-5).

Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde terörizme yönelik güvenlik bağlamında üç temel stratejiden bahsedilmiştir. Bunlardan ilki tehditlerin tespit edilmesi, ikincisi komşu ilkelere güvenliğinin inşa edilmesi ve son olarak çok taraflılığı temel alan uluslararası bir düzenin etkinleştirilmesidir. Bununla birlikte tehdit kavramının çeşitlenmesi hasebiyle tehditlerin bertaraf edilmesi söz konusu olduğunda salt askeri yöntemlerden ziyade tehdidin niteliğine göre mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Bossong, 2008, s.6-7).

30 Kasım 2005 tarihinde ise Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde oluşturulan kapsamlı kavramsal çerçeve akabinde Terörizmle Mücadele Stratejisi oluşturulmuştur (Council of the European Union,2005). Söz konusu belgede küresel düzeyde terörle mücadele hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Avrupalıların özgürlük, güvenlik ve adalet alanı içerisinde yaşama ve Avrupa'yı güvenli kılma taahhüt edilmiştir. Terörizmin tehdit alanı olarak bütün insanlığı konu alması konuya ilişkin alınan önlemlerin ulusal düzeyde değerlendirilmesi yerine Birlik düzeyinde ele alınarak iş birliği içerisinde mücadele edilmesi gerektiği gerektiği vurgulanmıştır (Bossong, 2008, s.6).

Terörizmle Mücadele Stratejisi'nde AB'nin küresel güvenliğin inşası konusunda BM ve uluslararası örgütlerle iş birliği içerisinde hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Terörizmin küresel çapta bir tehdit unsuru oluşturması hasebiyle üçüncü ülkeler ile iş birliği geliştirerek ortak hareket etme gereği de öngörülmüştür. Bu çerçeveden bakıldığında terörizme karşı ortak politika inşası anlayışı AB'nin temel güvenlik stratejileri içerisinde yerini almıştır. Bunun yanında Terörizmle Mücadele Stratejisi önleme, koruma, izleme ve karşılık verme olarak dört strateji başlığı etrafında şekillendirilmiştir. Söz konusu strateji başlıkları genel olarak kolektif uygulamalar etrafında ifade edilen kavramlar olmuştur. Bu bağlamda geliştirilecek olan uygulamaların temelinde kolektif hareket etme yatmaktadır.

3. Aşırı Sağ'ın Yükselişi ve AB Şüpheliğini Doğuran Etkenler

AB, kuruluşundan bu yana varlığının en zorlu dönemi ile karşı karşıyadır. Öyle ki son yıllarda AB'nin karşısına çıkan sorunlar, üye devletler arasında çözümler meydana getirmiştir (Torreblanca, 2013, s.1). AB topraklarına dışarıdan yönelen göçler, artan çevre sorunları, suç oranları, terörizm, ekonomik sorunlar (Bârgãoanu vd., 2014, s.10) ve daha pek çok neden Avrupa şüpheliğini besleyen argümanlardır. Bununla birlikte tüm bu argümanlar birbirleri ile bağlantılı değerlendirilmektedir. Öyle ki ekonomik kötü gidişat ve terör olayları Müslümanlık ile ilişkilendirilmekte ve aynı zamanda bu Müslümanların dışından gelen göçle AB topraklarına ulaştıkları düşünülmektedir (buraya dipnot ver ve grafiği atf ver). Tüm bu varsayımlar İslamofobi ve yabancı düşmandığı düşüncelerine meşru bir değerlendirme zemini sunarken, Avrupa şüpheliğini de beslemektedir. Özellikle son yıllarda yükselen aşırı sağ görüşlerin gündemini sıkça meşgul eden terörizm meselesine ilişkin AB düzeyinde net bir uygulamanın bulunmaması ve devletlerin ulusal düzeyde politikalar geliştirmesi de bu duruma neden olmaktadır.

Orta doğuda meydana gelen çatışmalar, refah seviyesi yüksek olarak değerlendirilen AB devletlerine yönelik göçün kaynağı olmuştur. Bu durum AB düzeyinde kontrolsüz göçü önlemek amacıyla uzun süre ortak politikalar üzerine yoğunlaşılmasına neden olmuştur. AB genelinde alınan bir dizi önlem ve uygulamalar dışında üye devletlerin ulusal politikalar izlediği görülmüştür. Bu duruma örnek olarak Schengen Anlaşması'nın üye devletlerin çıkarları doğrultusunda tek taraflı ihlal edilmesi gösterilebilmektedir (Orhan, 2014, s. 39). Bununla birlikte AB topraklarına yönelen göç dalgasının Suriye iç savaşı ile derinleşmesi, daha önce tehdit olarak değerlendirilmeyen göç kavramının AB açısından bir tehdit unsuru oluşturduğu görülmüştür. Nitekim AB içerisinde yaşanan ve yaşanması muhtemel pek çok problemden artan göçmen sayısı sorumlu tutulmuştur. Böylelikle işsizlik kaygısı, refah kaybı kaygısı, alt yapı yetersizliği ve terör olayları gibi pek çok problem de kendine dayanak bulmuştur.

Benzer şekilde yakın tarihten örnek vermek gerekirse Çin'de başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisini değerlendirmek mümkündür. Nitekim salgın kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış ve AB pandemiden en fazla etkilenen coğrafyalardan biri haline gelmiştir. Öyle ki AB tarihinin hiçbir döneminde ekonomik olarak bu kadar kırılgan, sınırlarını nasıl koruyacağı konusunda bu kadar güvensiz, kurumlarının karşı karşıya olduğu meşruiyet kriziyle nasıl başa çıkılacağı konusunda bu kadar bölünmüş ve bu kadar Avrupa şüpheliğini savunanların saldırısına uğramamıştır (De Vries, 2018). Yaklaşık son on yıl içerisinde AB üyeleri arasında benzeri görülmemiş bir entegrasyon çabası bulunmasına rağmen kamuoyu nezdinde aynı durum geçerli değildir. Genel anlamda toplumun her kesimini Avrupa şüpheli olarak nitelendirmek doğru olmamakla birlikte vatandaşların bağlı olduğu devletler ile aralarındaki ulusal güvenlik aidiyeti düşüncesinin varlığı da yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü

bu ayrım, Avrupalılar düzeyinde entegrasyon düşüncesinin farklı noktalarda eleştirildiğini göstermektedir. Üye ülke vatandaşlarının belirli kesimleri AB'nin nasıl reforme edilmesi gerektiği ve hangi politika önceliklerinin takip edilmesi gerektiği konusunda temelde farklı görüşlere sahiptir. Bu da Avrupa şüpheciliğini doğrudan etkileyen bir kriter olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa şüpheciliği farklı pek çok konuyu bünyesinde barındırdığından çok çeşitli bir olgudur. Üye devletlerin ekonomik ve siyasi kaderleri farklılaştıkça, insanların AB ve ulusal siyasi sistemlerle ilgili deneyimleri ve değerlendirmeleri de birbirinden daha da uzaklaşmaktadır. Bu nedenle AB ile üye devletler düzeyinin olaylara yaklaşımı kendi içerisinde farklılaştıkça Avrupa şüpheciliğine makul nedenler oluşmaktadır. Bu doğrultuda AB vatandaşlarının görüşleri de üye devletlerin ulusal uygulamaları ile paraleldir. AB entegrasyon süreci içerisinde uzun bir süre üye ülke vatandaşlarının görüşlerini ciddiye almamıştır. Bu durum ilerleyen süreçte değişime uğramıştır. Entegrasyonun ekonomiden siyasi entegrasyon düşüncesi sürecine kayması ile vatandaşların görüşleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum bir süre sonra AB vatandaşlarının parlamento seçimlerine doğrudan katılmasıyla yasal bir dayanak bulmuştur. Böylelikle AB'nin geleceğine ilişkin kararlarında olduğu gibi güvenlik, tehdit ve savunma konularında da üye ülke vatandaşlarının görüşleri önemli hale gelmiştir. Öyle ki üye ülke hükümetleri de siyasal çıkarları doğrultusunda vatandaşlarının görüşlerini öncelikli hale getirmek durumunda kalmıştır (Akçay ve Açıkmeşe, 2013, s. 525; Meijers, 2017, s. 5,18). Böylelikle vatandaşların yalnız terör sorunları değil, aynı zamanda göç, güvenlik, çevre ve daha pek çok sorun hakkındaki olumsuz düşünceleri AB'nin geleceğine yönelik şüphelerin üye devletler nezdinde önem kazanmıştır. Aynı zamanda üye devletlerin vatandaşlarının AB geleceğine yönelik olumsuz görüşleri aşırı sağ söylemlere de dayanak oluşturmuştur (Miş, 2017).

21. yüzyılda artan Avrupa şüpheciliğinin ve aşırı sağın yükselişinin pek çok nedeni bulunmaktadır. 11 Eylül saldırıları sonrası artan İslamofobi, AB'nin 2004 ve 2007 yıllarında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişlemesi ve Doğu'dan gelen göç dalgasının neden olduğu ekonomik sorunlar bu nedenlerin başında gelmektedir (Dinç ve Karataş, 2021, s. 512). Bunun yanında küreselleşmenin de Avrupa şüpheciliği düşüncesinin artışında oldukça önemli yeri bulunmaktadır. Küreselleşmenin neden olduğu kültürel, ekonomik ve siyasi güvensizlik ortamı bir yandan AB'nin geleceğine şüpheyle yaklaşılmasına neden olurken, diğer taraftan aşırı sağ partilerin söylemlerini de güçlendirmektedir. Esasında tüm bunların dışında Avrupa coğrafyası geçmişten beri bu tür sorunların yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Nitekim bu olaylarla birlikte değerlendirildiğinde yaşanan suç ve terör olayları neticesinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan göçmenler ve yabancılar mesul tutulmuştur. Böylelikle Avrupa'daki yabancı düşmanlığı, 11 Eylül sonrası terör olaylarının Müslümanlık ile temellendirilmesiyle birlikte İslamofobiye dönüşmüştür. 2016 yılında Fransa'da gerçekleştirilen terör saldırısı bu duruma örnek oluşturmaktadır. Saldırıyı gerçekleştiren kişinin Müslüman çıkması İslamofobi'nin artmasına neden olmuştur (Nice Saldırısı Hakkında bilinenler, 2016).

Avrupa şüpheciliğinin nedenlerinden biri de AB'nin kontrolsüz büyümesidir. Artan üye sayısı nedeniyle AB kurallarını uygulamada etkin politikalar gerçekleştirilmesinde üye devletlerin sorun yaşamasına neden olmuştur. Benzer şekilde mevcut üyelerin neden olduğu sorunların yanında, üyelik sürecinde olan ülkeler ile halihazırda üye devletler arasında ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıklar da Avrupa'nın geleceğine ilişkin şüpheleri artırmaktadır. Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizin AB'de önemli bir yük oluşturması bunun en önemli örneğidir. Benzer şekilde Brexit süreci de AB içerisindeki uyumsuzluğun somut örneğidir (Ulutaş, 2016; Ünay, 2016, s. 16).

Avrupa şüpheciliğinin en önemli dayanaklarından biri de aşırı sağın yükselişidir. Ulus-devlet ve ulusal egemenlik kavramına yönelik en büyük tehdidin yabancılardan geldiğine inanan aşırı sağ partiler açısından olmazsa olmaz nokta, ben ve öteki ayrımının devamlılığını korumaktır (Beeson ve Bellamy, 2003, s. 344). Aşırı sağ partilerin küreselleşme ile AB'yi ilişkilendirmesi, AB düşüncesine karşı çıkmalarındaki en büyük etkidir. Aynı zamanda küreselleşmeye bağlı ben ve öteki ayrımının şeffaflaştığı düşüncesi, aşırı sağın ulusal kavramını zedeleyeceği öngörüsüyle, temel değerler bağlamında ulusüstü yapının sorgulanmasını sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak Polonya'nın başkenti Varşova'da 2017 yılında toplanan kalabalığın Müslümanlar için soykırım talep eden geniş çaplı gösteriler

düzenlemesi gösterilebilir. Yine 2016 yılında Macaristan'da mültecilerin topraklarına ulaşmasını önlemek amacıyla sınırlara dikenli teller çekilmesi de bu bağlamda oldukça önemlidir (Heisbourg, 2016, s. 11).

Aşırı sağ partilerin söylemleri, terör olayları ve göç sorunu gibi sorunlar Avrupa şüpheciliğinin temel argümanlarını oluşturmalarının yanında, aynı zamanda AB'nin kurumsal yapısının uygulamadaki başarısızlıklarını görünür kılmaktadır. Öyle ki herhangi bir sorunun varlığı halinde üye devletler arasında yük paylaşımındaki belirsizlikler ve ulusal politikaların içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecine rağmen tercih edilmesi aşırı sağın görüşlerini tetiklemektedir.

3.1. Entegrasyonda Başarısızlık

Avrupa Birliği'nin kuruluş temelleri Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'na (AKÇT) dayanmaktadır. Savaş sonrası Avrupa devletlerinin bozulan ekonomisini yeniden ayağa kaldırmak amacıyla temellendirilen topluluğun, daha sonrasında sosyal ve siyasi entegrasyon düşüncesini de beraberinde getireceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda siyasi entegrasyonu yani Avrupa bütünleşmesini sağlamak adına pek çok çalışma yapılmıştır. AB'nin karşılaştığı pek çok sorun karşısında ortak politikalar geliştirilmeye çalışılması, ortak amaç güdülmesi bunun bir kanıtı niteliindedir. Özellikle terörle mücadele, yasa dışı göçü önleme ve suç olaylarına ilişkin ortak hareket etmek adına pek çok kolektif politika geliştirilmiştir. Buna örnek olarak birden fazla AB üyesi ülkeye mültecilik başvurusu yapılmasını önlemek adına VIS (Vize Bilgi Sistemi) ve SIS (Schengen Bilgi Sistemi)'nin kurulması gösterilebilmektedir (European Commission, 2016, s. 5-7).

AB'nin çok düzeyli yönetim sistemi genellikle ulus-üstü yetki devri yoluyla dünyanın en gelişmiş güç aktarımı sistemi olarak görülmesine (Henökl, 2014; Kriesi 2016) rağmen, yeniden ulusallaştırmaya yönelik bir eğilim söz konusudur. Bu nedenle, ulusal ve AB idarelerini birbirine bağlayan, AB'nin sıkı bir şekilde iç içe geçmiş yönetim ağında tercih oluşturma, hedef belirleme ve strateji geliştirmeye ilişkin bir yaklaşımın anlamlı olabilmesiyle ve ulus-ötesi bir kamu yönetimi örneği olarak görülebilmesiyle mümkün olabilecektir (Henökl and Jakobsen, 2022, s. 537). Buna rağmen yeniden bütün bir kıtayı mahvedecek bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmak adına oluşturulmaya çalışılan Avrupa entegrasyonu, her ne kadar temelinde yatan düşünceler farklı olsa da tam anlamıyla dini kültürel ve ulusal bütünlük sağlayamamıştır. Nitekim ulus-üstü bir yapı olarak güç aktarımı yapılan AB, Avrupa şüphecileri tarafından ulusal egemenliğe yönelik en büyük tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu durum AB entegrasyon çabasının henüz tam anlamıyla karşılık bulamadığını göstermektedir.

3.2. Değişen Demografik Yapı

Son yıllarda hem bölgesel hem de ülkeler düzeyinde nüfus özellikleri hızlı nüfus artışı, doğumlar, ölümler ve göçler neticesinde değişim göstermiştir. Dolayısıyla hem küresel sistem hem de devletler düzeyinde incelendiğinde, nedenleri farklılık arz etse de nüfustaki değişim demografik açıdan da değişikliklere neden olmuştur. Avrupa Birliği mevcut üyeleri ve aday ülkeleriyle önemli bir nüfus kitlesine sahiptir. Bu nedenle Avrupa içerisinde ulus-üstü niteliğe sahip bir 'Avrupalı' kimliğinin oluşturulmaya çalışılması kimlik ve kültür entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır. Buna rağmen Avrupalı üst kimliği çabası, üye sayısının artışı ve AB topraklarına dışarıdan yönelen göç tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu durum aynı zamanda AB'nin demografik yapısını bozmaya başlamıştır.

AB topraklarına yönelik göç hareketinde 2017 yılı, oranların artışı açısından önemli bir yıldır. Bu nedenle Avrupa'nın demografik yapısına etkisi de ciddi boyutlara ulaşmıştır. 28 üyeden oluşan Birlik içerisindeki nüfus artışı, AB'nin siyasi entegrasyon sürecini zorlaştırmaktadır. Artan nüfus ve değişen demografik yapı aynı zamanda beraberinde bazı güvenlik problemlerini de getirmiştir. Dolayısıyla demografik yapının değişmesi, yabancı düşmanlığını artıran ve aşırı sağ partilerin AB'nin geleceğine ilişkin olumsuz yaklaşımlarına neden olan önemli bir etkidir. Üye devletlerin vatandaşları arasında bu durum pek çok açıdan olumsuz karşılanmıştır. Aynı zamanda vatandaşların olumsuz yaklaşımları siyasi çıkarları doğrultusunda politikaya yön veren hükümetlerin temel dayanağı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra konuya ilişkin AB düzeyinde önlemler alınmasına rağmen, üye devletler ulusal çıkarların gözetildiği

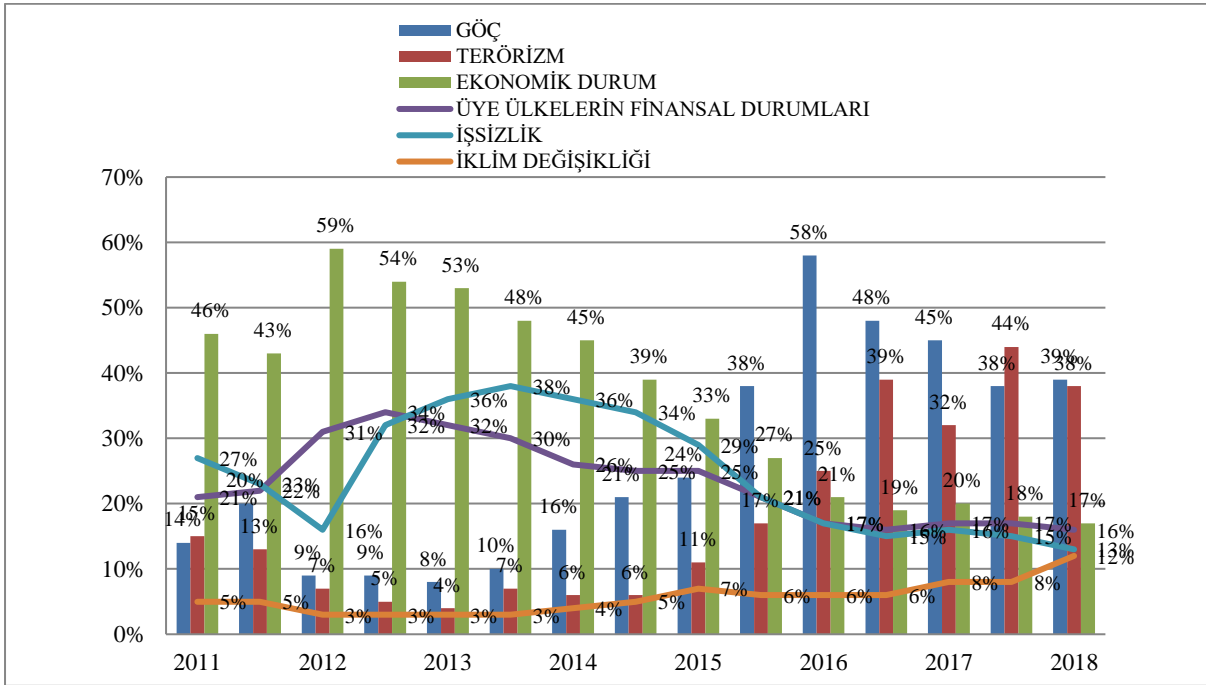
uygulamalar gerçekleştirmiştir (Uzunçayır, 2014, s. 139-140). Bu durum demografik yapının değişiminin güvenlik meselesi haline gelmesine neden olurken, Avrupa şüpheciliği ve yükselen aşırı sağ söylemlerinde de sıkça yer almaya başlamıştır.

3.3. Refah Kaybı Kaygısı

Kuruluş amaçları doğrultusunda değerlendirildiğinde Avrupa Birliği'nin artan üye sayısı, ekonomik sorunlar, salgın hastalıklar ve terörizm gibi karşılaştığı pek çok sorun nedeniyle çözümler yaşadığını ifade etmek mümkündür. Meydana gelen olaylar ve karşılaşılan sorunlar nedeniyle üye ülke vatandaşları refah kaybı kaygısı taşımaktadır. Güvenlik açısından olası bir refah kaybı endişesi Avrupalılar açısından artmaktadır. 2019 yılında başlayan COVID-19 pandemi tehdidi, Avrupalıların söz konusu kaygılarını kanıtlar niteliktedir. Öyle ki salgından en fazla etkilenen AB üyelerinden olan İtalya'nın AB düzeyindeki yardım çağrısının yanıtız kalması, üye ülkenin kendi güvenliğini sağlamak adına ulusal politikalar izlemesine neden olmuştur. Bu durum AB düzeyinde genel bir refah kaybının güvenliğe ilişkin bir tehdit söz konusu olduğunda mümkün olduğunu net bir şekilde kanıtlamaktadır.

Benzer şekilde Avrupalıların en çok korktuğu konular, aynı zamanda tehdit kavramını doğrudan belirleyen konular haline gelmekte, politik olarak inşa edilmektedir. Öte yandan Avrupa tarih boyunca her zaman refah seviyesinin yüksek olduğu ve imkanların geniş olduğu yer olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu durum küresel sistem içerisinde dönüşüm geçiren güvenlik ve tehdit algısıyla birlikte yerini nereden ve nasıl geleceğinin belli olmadığı her türlü tehdide açık üye ülkelerin, refah kaybı yaşayabileceği olasılığını da beraberinde getirmiştir.

Grafik: Avrupalıların 2011-2018 Yılları Arasında En Çok Korktuğu Konuların Değişen Oranları

Kaynak: European Commission (2018)

Grafikte Avrupa genelinde belirli tarihler arasında yapılan anket, Avrupalıların tehdit algılamalarını ve refah kaybı kaygısı üzerine endişelerini göstermektedir. Terörizm korkusunun da yıllara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu durum tehdidin politik alana dahil edilmesinde ve görünür kılınmasında vatandaşların büyük katkısının olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte AB içerisinde İslamofobi ve yabancı düşmanlığını da artıran grafikteki başlıklar, aşırı sağın yükselişinde de oldukça etkindir. Aşırı sağın yükselişi bu kaygıların Avrupa şüpheciliği içerisinde birlikte değerlendirilebilmesine neden olmuştur.

4. Sonuç

Avrupa Birliği'nin son yıllarda karşı karşıya kaldığı sorunlar arasında temel yapısının sorgulanmasına neden olan en önemli konu güvenlidir. Pek çok sonucu beraberinde getiren 11 Eylül terör saldırıları, ortak bir tehdit ve korku karşısında devletlerin ortak savunma ve politika belirlemeleri açısından tetikleyici etki yaratmıştır. Özellikle 2000 yılında Barselona süreci çerçevesinde geliştirilen ortak strateji kabul edilerek, terörle mücadelede Birleşmiş Milletler'in (BM) terörle ilgili anlaşmalarına taraf olmaları amacıyla tüm ortaklar davet edilmiştir. Bu nedenle 11 Eylül terör saldırılarının AB'ye hem iç hem de dış güvenliğin önemini gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda güvenliğin dış boyutunu güçlendirmek amacıyla Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası'na (ODGP) ağırlık verilmiştir. Öte yandan AB ve BM terörizm ve terörle mücadele kapsamında terörü finanse eden kaynakların önlenmesine yönelik pek çok tedbir almıştır. Fakat bu tedbirlere karşı olanların Adalet Divanı'na başvurması, AB'nin yetkilerinin insan haklarına saygı gösterip göstermemesi hakkında tartışmalara yol açmıştır. Birlik terörle mücadele kapsamında anlaşmalardan kaynaklanan hakların önüne geçmek isterken, Adalet Divanı ise insan haklarının savunucusu statüsünü korumak istemiştir. Bu durum terörizmin uluslararası alanda net bir tanımının yapılamaması nedeniyle, AB kurumları arasında çelişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim terörle mücadelede belki de en mühim konu ortak bir tanım yapılamamasıdır.

AB üyesi tüm devletlerin terör ve terörizm konusuna farklı açılardan yaklaşımları, mesele üzerine ortak hareket etme yönündeki en önemli engeldir. Terör hakkındaki algının devletten devlete farklılık göstermesi, ortak uygulamalar geliştirilememesi ve ortak önlemler alınamaması, sorunun çözümüne ilişkin en önemli meselelerdir. Öte yandan terör kavramının özellikle 11 Eylül sonrası değişen güvenlik algısındaki yeri sebebiyle, devletlerin işbirliği içerisinde görünmelerine rağmen bireysel hareket etme eğiliminde olmaları da söz konusudur.

Güvenliğe ilişkin bir tehdit söz konusu olduğunda alınan önlemlerin, verilen mücadelelerin ulusal düzeyde olması, kolektif bir eylemin yoksunluğu AB'nin varlığına yönelik şüpheleri artırmıştır. Öte yandan AB'nin güvenlik meselelerine ilişkin mevzuatı hükümleri halihazırda bulunmaktadır. Bu noktada devletlerin birbirlerinden bağımsız hareket etmeleri ise yetki devri ve egemenlik kavramları üzerinde devletlerin AB'ye cömert davranmadığı çelişkisi ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir tehdit karşısında üye devletler, AB'yi söz konusu tehdidi ortadan kaldırmada kendisinden yeterli desteği göremediği noktasında eleştirirken, aynı zamanda bu desteği görebilmek adına gerekli yetkileri üst otoriteye devretme konusunda isteksiz davranmaktadır. AB'nin İşleyişine İlişkin Anlaşma'nın 24. maddesinde üye devletlerin AB'nin güvenlik ve dış politikalarını bağlılık ve dayanışma ruhuyla destekleyeceği ifade edilmiştir. Fakat bu hükümler uygulamada her zaman tam anlamıyla karşılığını bulmamıştır.

AB'nin gerek siyasal önlemler ve yaptırımlar almada, gerekse askeri alanda mücadele vermekte tam anlamıyla tek başına hareket etmesi şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Avrupa entegrasyonu içerisinde üye ülke vatandaşlarının AB geleceğine yönelik güvenlik odaklı pek çok kaygısı bulunmaktadır; terör, salgın hastalıklar, iklim, göç, ekonomik ve toplumsal tehdit unsurlarının refah düzeyini olumsuz etkileyeceği düşüncesi Avrupa'nın geneline yayılmıştır. Bu durum AB'nin terörizm karşısında ortak politikalar uygulamasına engel olmaktadır.

Ortak güvenlik politikaları ve uygulamaları zemininde hareket etmesi beklenen ve kolektif bir entegrasyonu benimsemesi gereken AB içerisinde, üye ülkelerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda otonom yapılar olarak hareket etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durum aşırı sağ söylemlerini kuvvetlendirmektedir. Böylelikle tehdidin varlığı halinde devletlerin kendi çıkarlarına öncelik verdiği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla AB, kuruluşunu temellendirdiği değerleriyle çelişmesi, AB ortak politikalarının uygulamadaki geçerliliğini sorgulatmıştır.

Kaynakça

- Akçay, B. ve Akgül Açıkmeşe, S. (2013). *Yarım Asrın Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Argomanız, J. (2009). Post-9/11 institutionalisation of European Union counter-terrorism: emergence, acceleration and inertia. *European Security*, 18(2), 152-164.
- Bârgăoanu, A. vd. (2014). The Rise of Euroscepticism in Times of Crisis. Evidence from the 2008–2013 Eurobarometers. *Revista română de comunicare și relații publice*, 9-23.
- Beeson, M. ve Bellamy, A. J. (2003). Globalisation, Security and International Order After 11 September. *Australian Journal of Politics and History*, 49(3), 339-354.
- Bossong, R. (2008). The Action Plan on Combating Terrorism: A Flawed Instrument of EU Security Governance. *Journal of Common Market Studies*, 46(1), 34-40.
- Conclusions And Plan Of Action (2001). Of the Extraordinary European Council Meeting on 21 September 2001, EU Council document SN 140/01.
- Council Of The European Union (12 December 2003). A Secure Europe in a Better World - European Security Strategy, Brussels.
- Council Of The European Union (30 November 2005), The European Union Counter-Terrorism Strategy, 14469/4/05 REV 4, Brussels.
- De Vries, C. E. (2018). *Euroscepticism and the future of European integration*. Oxford University Press, Oxford.
- Diñç, C. ve Karataş, B. (2021). Irkçılık ve Avrupada Yükselen Aşırı Sağ Partiler. *12th Eurasian Conference on Language And Social Science*, 508-520.
- Eralp, A. (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm- Realizm Tartışması, *Devlet Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (Ed.) Atilla Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, 57-88.
- European Commission (2016). https://ec.europa.eu/homeaffairs/sites/homeaffairs/files/whatwedo/policies/securingeborders/legaldocuments/docs/20160406/communication_on_stronger_and_smart_borders_20160406_en.pdf, (12.12.2018).
- European Parliament (2022). The Treaty of Lisbon. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_1.1.5.pdf, (30.11.2022).
- European Commission (2018). [file:///C:/Users/lenovopc/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8_wek_yb3_d8_bb_we_/TempState/Downloads/eb88_first_en%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/lenovopc/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8_wek_yb3_d8_bb_we_/TempState/Downloads/eb88_first_en%20(1).pdf), (10.04.2019).
- Heisbourg, F. (2016), The Strategic Implications of the Syrian Refugee Crisis, *International Institute for Strategic Studies*, 57(6), 9-20.
- Henökl, T. (2014). The European External Action Service: Torn Apart between Several Principals or Acting as a Smart ‘Double-agent’?. *Journal of Contemporary European Research* 10 (4).
- Kaya, S. (2005). Interpol, Europol ve Uluslararası Terörizm. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2).
- Kriesi, H. P. (2016). The Politicization of European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 54, 32–47.
- Laçiner, S. (2008). Terörle Mücadele Nasıl Olmalı?. *İdarecinin Sesi*, (130), 6-13.
- Meijers, M. J. (2017). *Radical Right And Radical Left Euroscepticism: A Dynamic Phenomenon*. Jacques Delors Institut, Berlin.
- Miş, N. (2017). Avrupa’da “Faşizm Baharı”. <http://www.setav.org/avrupada-fasizm-bahari/>, (10.12.2018).
- Nice Saldırısı Hakkında Bilinenler (2016). <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-36802089>, (10.12.2018).
- Oytun, O. (2014). Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu’da Güvenlik. *Ortadoğu Analiz*, 6(63), 36-39.
- Sander, O. (2002). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Thomas H. ve Tor Georg J. (2022) The rising fear of terrorism and the emergence of a European security governance space: citizen perceptions and EU counterterrorism cooperation. *Journal of Contemporary European Studies*, 30(3), 536-551.
- Torreblanca, J. I. and Leonard, M. (2013), *The Continent-wide Rise Of Euroscepticism*. Published by the European Council on Foreign Relations.
- Ulutaş, U. (2016). İngiltere Çıkarken AB’de Kalmak. <http://www.setav.org/ingiltere-cikarken-abde-kalmak-2/>, (23.12.2018).
- Uzunçayır, C. (2014). Göçmen Karşıtlığından İslamofobiye Avrupa Aşırı Sağı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2), 131-147.
- Ünay, S. vd. (2016). *Yunanistan Krizinin Anatomisi*. Turkuvaiz Haberleşme ve Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

Kentleşme Sürecinin Türk Sineması'na Yansıması: Bitmeyen Yol Film Örneği¹

Münevver DEMİR², Emre CENGİZ³

Özet

Tarih boyunca insanların en önemli yerleşim alanlarından biri olan kentler; Sanayi Devrimine kadar olan süreçte tarımsal üretimin hâkim olduğu, küçük atölye üretimi yapan ve nüfus açısından kırsal alan kadar olmasa da günümüze oranla daha homojen olan bir yapılanmaya sahip olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte kent yapılanmaları tamamen değişime uğramıştır. Bu değişim ekonomide, siyasette, toplumsal yapıda ve günlük hayatta kendini göstermiştir. Değişen üretim biçimi yani fabrikaların kurulması insanların kentlere göç etmesine sebebiyet vermiştir. Toplumsal yapı ve kültürel yapı da bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Türkiye'de kentleşme süreci 1950'li yıllarla birlikte artış göstermeye başlamıştır. Çünkü tarımsal alanda yapılan modernleşme hareketleri kırsal alanda iş imkânını azaltmış ve iş bulamayan aileler büyük kentlere göç etmeye başlamıştır. Bu durumun yanında kentlerin çekici etmenlerinin artması da göç sürecini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Türkiye'de kentleşme süreci hayatın her alanında görünür hale gelmiştir. Bu çalışma ile birlikte Türkiye'de 1950'li yıllarda kentlere artan göçün Türk Sineması'na nasıl yansıdığı incelenmiş ve "Bitmeyen Yol" filmi eşliğinde Türkiye'nin kentleşme haritası çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, Göç, Türk Sineması

Jel Kodları: R22,Z18,N9

The Reflection of the Urbanization Process on Turkish Cinema: Bitmeyen Yol Movie Sample

Abstract

Cities, which have been one of the most important settlements of people throughout history; In the process until the Industrial Revolution, it had a structure dominated by agricultural production, producing small workshops, and having a more homogeneous structure compared to today, although not as much as the rural area in terms of population. With the industrial revolution, urban structuring has completely changed. This change has manifested itself in economy, politics, social structure and daily life. The changing mode of production, the establishment of factories, has caused people to migrate to cities. Social structure and cultural structure were also affected by this situation. The urbanization process in Turkey started to increase with the 1950s. Because the modernization movements in the agricultural field have reduced the job opportunities in the rural areas and the families who cannot find a job have started to migrate to the big cities. In addition to this situation, the increase in the attractive factors of the cities has also been an important factor that accelerated the migration process. The urbanization process in Turkey has become visible in all areas of life. With this study, how the increasing migration to cities in Turkey in the 1950s reflected on Turkish Cinema was examined and an urbanization map of Turkey was tried to be drawn with the movie "Bitmeyen Yol".

Keywords: City, Urbanization, Migration, Turkish Cinema

Jel Codes: R22, Z18, N9

Araştırma ve Yayın Etigi Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Yazarlar araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Bu çalışma, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan "Kentleşme Sürecinin Türk Sinemasına Yansıması" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, muneverdemi281@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6409-7580>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, emrecengiz_58@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3854-6215>

Giriş

Kentleşme en genel tanımıyla, kent ve kentte yaşayan insan sayısındaki artış olarak kabul edilse de bu kavramı dar bir kalıba sokmak yanlış olacaktır. Çünkü kent mekânı birçok disiplini ilgilendiren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yüzden kavram üzerinde tek bir tanımlamanın yapılması mümkün değildir. Ancak kentleşmenin bütün boyutlarını ortaya koymaya çalışan Keleş (1993) kentleşmeyi, “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısındaki artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci şeklinde tanımlamıştır.

Kentleşme süreci gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde farklı zamanlarda ve farklı nedenler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde 19. yüzyılın sonu 20.yüzyılın başından itibaren, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde iş gücü ihtiyacından dolayı bir kentleşme yaşanırken, gelişmekte olan ülkelerde tarımsal alanda yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu işsiz kalan kesimin kente göç etmesi sonucunda bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Türkiye’de de bu süreç 1950’li yıllardan sonra ve ağırlıklı olarak İstanbul’da görülmüştür. Bütün yükü neredeyse tek başına üstlenen İstanbul çok geçmeden sosyal, kültürel, barınma, altyapı gibi birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlara çözüm üretmek ve kentleşmeyi kontrol altına almak için pek çok tedbirler belirlenmiştir. Ancak bu tedbirler yeterli olmamış ve kentleşme çözüme ulaştırılması gereken büyük bir sorun olarak kalmıştır. Bu sorunları ele alan en iyi görsel kaynak ise sinema filmleridir.

Sinema alanındaki ilk icat 16. yüzyılda Leonardo da Vinci tarafından icat edilen Karanlık Oda olmuş ve günümüzdeki halini alması için pek çok bilim insanı katkıda bulunmuştur (Bıçakçıoğlu, 2014). Bütün bu çabalar sonucunda ortaya çıkan sinema II. Abdülhamit döneminde ülkeye gelmiş büyük ilgi görmüş ve bu ilgi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1960’lı yıllardan sonra toplumsal konuların ön plana çıkması ve sinemanın da bu konuları işlemesi ülkede yaşanan kentleşme sürecini ve bu sürecin sorunlarının ortaya konmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

1. Kentleşme ve Türkiye’deki Gelişimi

1.1. Kentleşme Kavramı

Bir yerleşme biçimi ve topluluk türü olan kent, kısa bir dönem içerisinde gösterdiği büyüme hareketiyle günümüzün vazgeçilmez mekanlarından biri haline gelmiştir. Bu mekanlar farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu durumun temel nedeni nüfus başta olmak üzere birbirinden farklı ölçütler ve kriterlerin esas alınmasıdır. Ancak bu sürece sadece nüfusun artışı olarak bakmak yanlış ve eksik olacaktır. Çünkü kentleşme süreci demografik yapının yanında ekonomik ve toplumsal yaşamı da etkileyen bir süreçtir. Bu noktada Keleş’in (1993) “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısındaki artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci” şeklindeki kentleşme tanımı, bu ifadeyi kanıtlar niteliktedir.

Kentleşme sürecini ortaya çıkaran doğrudan ve dolaylı birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında ise sanayileşme sonucu tarımda modern araçların kullanılmaya başlanması, tarımsal verimliliğin ve kişi başına düşen tarımsal gelirin yeterince yüksek olmaması, toprakların miras yolu ile fazla parçaya bölünmesi ve kırsal alandaki zorluklar gelmektedir. Ayrıca kentteki sanayi, ticaret ve hizmet sektörünün genişlemesi, bunlara bağlı olarak da iş olanaklarının giderek artması, kentleri daha cazip hale getirmiş ve hızlı bir kentleşme sürecini tetiklemiştir.

1.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kentleşme

Kentleşmenin nedenleri aynı olsa da kentleşme süreci ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu durum ise her ülkeye kendine özgü kentleşme haritasını çıkarma olanağı vermiştir. Türkiye’nin kentleşme haritası ise devletin temellerini oluşturan Osmanlı Devleti bununda ötesinde sosyal ve kültürel açıdan

izlerini taşıdığı Orta Asya kent yapıları oluşturmaktadır.

Orta Asya coğrafyasında yerleşik ve göçebe hayatı birlikte yaşayan Türkler, kent adını verdikleri yerleşim yerlerinde yaşayarak devlet kurmayı ve kurdukları bu devletleri geliştirip yeni yerler fed etmeyi amaçlamışlardır (Adıyaman, 2008). Ancak Gök Türkler dönemine ait arkeolojik kazılarda veya Çin kaynaklarında, kente ilişkin herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda Gök Türk hakanları her ne kadar komşuları Çin gibi yerleşik hayata geçmeyi isteseler de benliklerini kaybetme ve yok olma korkusu bunun önüne geçmiştir (Sümer, 2014).

Bilinen ilk Türk şehri Uygurlara aittir. Yerleşik hayat, kültür ve medeniyet bakımından zengin olan Uygurlar (Köseoğlu, 1990), benimsedikleri Maniheizm dininin etkisiyle tapınaklar yapmıştır (Ulutaş, 2018). Tapınakların etrafının kalabalıklaşmasıyla kentler kurulmuş, bu şekilde toplam 17 kent oluşturulmuştur (Bal, 2015).

Oğuzlara ait kentler ise, genellikle güvenliği sağlamak amacıyla bir tepenin üzerine, tepenin olmadığı yerlerde ise suni bir tepe yapılarak inşa edilmiştir. Kentlerin en büyük problemlerinden biri güvenlik olduğundan tepenin çevresi büyük surlarla çevrilmiş, bazen iki sur veya iç içe iki kale kullanılmıştır. Kentler ırmakların etrafına kurularak surların etrafı su kanalları ile desteklenmiş, böylelikle güvenliğin ön planda olduğu bir kent yapısı ortaya çıkmıştır (Bal, 2015). Bu kentlere ise kendi soylarının isimlerini vererek soyun o kente ait olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle günümüzde Anadolu'da birçok köy, Oğuz boylarının adını taşımaktadır (Kafesoğlu, 1983).

19. yüzyıldan başlayarak 200 yıl süren Orta Asya'dan Anadolu'ya göç hareketi sürecinde Türkler, Orta Asya kent yaşamına ait özelliklerin Horasan Maverâ-ünnehir ve Acem-i Irak yörelerine yayılması sonucu ortaya çıkan İran kültürü, Anadolu'da ise Yunan ve Roma kültürü ile karşılaşmış, oluşan etkileşim sonucunda da karma bir yapıya sahip Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Ayrıca Orta Asya'da başlayıp Anadolu'da son bulan göçler, Anadolu'daki kent yaşamının canlanmasına ve doğunun gelişmiş kentlerinin pek çok ögesinin batıya gelmesine neden olmuştur (Özcan, 2006).

Anadolu'da kurulan Selçuklu kentleri iç kale, şehristan ve rabad olmak üzere üç ana kısım; mahalleler, ticaret alanları ve ulu cami olmak üzere üçte yardımcı kısımdan oluşmaktadır (Bal, 2015). İç kale genellikle kentin orta yerinde yer alan, saray ve idari binaları içinde barındıran kısımken, kentin asıl bölümünü oluşturan şehristan, etrafı surlarla çevrili ve büyük kapılarla dışarıya bağlanan, içerisinde alışveriş, oturma alanları, dini ve eğitim kurumlarının olduğu kısımdır. Rabad ise Şehristanın yani surların dışında kalan kısımdır. Pazar yerinin kurulduğu bu kısımda insanlar genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır (Doğru, 1995). Kentin temel yapısını oluşturan, birbirinden ayrı özelliklere sahip bu üç kısım zamanla birleştiği görülmüştür.

Anadolu Selçuklu kentlerinde örgütlenme açısından, sultanın oturduğu yer yönetim merkezi (başkent) iken, diğer kentler idari merkez konumundadır. Burada belirli şehirler ve şehir dışında kalan alanlar birleşerek bir eyalet bölgesi oluşturulmuş, toplamda 24 eyalet ve 45 idari birim şeklinde örgütlenmiştir (Adıyaman, 2008).

Anadolu'daki kentler Moğol istilaları ile büyük tahribat yaşadığından kentsel açıdan bir duraklama yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni istilalar sonucu beyliklere bölünen Anadolu'da, beyliklerin etkin gücünün aşiret kuvvetlerine dayanması, bu aşiretlerinde genellikle göçebe olarak yaşamasıdır (Doğru, 2015). Anadolu'da yaşanan bu iktidar boşluğu vesilesiyle Osman Bey bağımsızlığını ilan etmiş, kendi adına para bastırıp hutbe okutmuş, böylece Osmanlı Devleti'ni resmi olarak kurmuştur.

Yeni bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde kentler, 15. ve 16. yüzyıllara kadar Selçuklu döneminden pek farklı olmamıştır. Kentler bir mabet veya pazar yerinin etrafında gelişen mahallelerden oluşmuştur (Ortaylı, 2016). Bu mahallelerde Anadolu kültürünün dışa dönük yaşam biçimi yerini, daha dar sokak ve geniş avlulu, büyük kapılı, zemin katın ahır, depo veya kiler olarak kullanıldığı, üst katın esas yaşam alanı olduğu iki katlı evlere bırakmıştır (Bal, 2015). Bu evlerin yapımında genellikle ahşap, büyük yapılarda ise kâgir kullanılmış, yapımını da loncadan ustalar üstlenmiş, lonca ise bu süreci yakından takip

etmiştir. İstanbul gibi şehirlerde veya daha büyük yapıların yapımında, ya kentin mimarından ya da kadından izin alınıp, teftişe tabi tutulmuş. Bu teftişlerin en önemli yanı ise yeni yapılan yapıların başka evlerin avlularını görmemesi, geçişi engellememesi, başka evlerin manzarasını kapatmaması, sokaktaki konumunun belirlenmesi ve genel yapıya aykırı olmasının engellenmesidir (Uğur, 2015). Bu ise Osmanlı'da tek tip evleri ortaya çıkarmıştır (Bal, 2015, Ersöz, 2011, Doğru, 1995). Osmanlıda kentlerin üzerinde mutlak egemenliğe sahip olan devlet hem nüfusu belli bir yerde tutmak hem de devletin ana gelir kapısı olan tarımsal üretimin devamını sağlamak için alınan çift bozan vergisiyle birlikte kentleşme sürecini doğrudan etkilemiştir.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan modernleşme hareketleri, Osmanlı kent yapısını değiştirmeye başlamıştır. Bu değişikliklerin ilki 17 Mayıs 1839 tarihinde çıkarılan bir belgedir. Bu belgeye göre kentin dar ve çıkmaz sokaklarının kaldırılması, İstanbul'da çıkan yangınları önlemek amacı ile ahşap yapıların yasaklanması, yangında talanı önlemek için mahallelerin kapılarının kapatılmaması, kaçak göçü engellemek için yasadışı ve marjinal yapılaşmanın önüne geçilmesi, bekâr (yeni göçmen) hanlarının yasaklanması, kentin düzensiz büyümesini önlemek için çevresindeki inşaatların yasaklanması, yabancılara arazi satılmasının yasaklanması gibi birçok düzenleme yer almıştır. Ancak bu düzenlemeler yetersiz kalmış, kent sorunları çözülememiştir (Yerasimos, 1996). Ayrıca 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan bu değişimler Anadolu kentlerinde (Erkan, 2004) görülmemiş buda Anadolu kentlerinin mekânsal açıdan tam anlamıyla bir gelişme yaşanmamıştır (Tokol,1997).

1.1.2. Cumhuriyet Sonrası Kentleşme ve Göç İlişkisi

Cumhuriyet Sonrası dönem içerisinde kentleşme ve göç ilişkisini; Erken Cumhuriyet Dönemi, 1945 Sonrası Dönem, 1980 Sonrası Dönem ve 2000 Sonrası Dönem olarak sınıflandırıp açıklamak önem arz etmektedir. Çünkü belirtilen dönemler içerisinde kentleşme ve göç süreci farklılık göstermektedir. Bu başlık altında dönemlerin temel özellikleri kısaca açıklanacaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve hilafetin kaldırılmasıyla birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hazinesi, Osmanlı'da devlete ait olan geniş bir arazi stokundan oluşmaktadır. Bu arazilerin kamulaştırılması, modern mekânın inşasında ve devlet memurlarının ucuz konut ihtiyacının sağlanmasında yarar sağlamıştır. Ayrıca 1950'den sonra ortaya çıkan kentleşme süreci, kişilerin kamu arazilerine gecekondular yaparak, konut sorununun kendiliğinden çözülmesine olanak sağlamıştır (Kurtuluş, 2013, Tekeli, 2014). Ankara'nın başkent seçilmesi ulusal birliğin, merkezileşmenin ve belli bir kimlik etrafında toplumsal yapının oluşturulmasının mekânsal bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin yatırımları Anadolu'nun geneline yayma çabası sonrası bazı küçük kentlerin örneğin Kırıkkale'nin nüfus artış hızı İstanbul ve İzmir'in nüfus artış hızından fazla olmuştur. (Şengül, 2009).

Bu dönem içerisinde bir taraftan kentlere ve özellikle Ankara'ya kentsel yatırımlar gerçekleştirilirken, köy ve kent arasındaki farklılıklar ise köyün ve köylünün yüceltilmesiyle ortadan kaldırılmak istenmiştir (Tekeli, 1999).

Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde gerçekleşen göç ilişkisi incelendiğinde, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin inşa edildiği yerlerde ve Ankara'da bir göç dalgasından bahsetmek mümkündür. Kırsal alandan kentsel alana yapılan göçler ise oransal olarak düşüktür (Kaştan, 2016).

1945 Sonrası Dönem: Ülkede, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1940'lı yıllara kadar Ankara hariç kentleşme oranı oldukça düşüktür. Bunun en büyük nedeni Ankara'nın başkent olması ve ülkede devlet eliyle kurulan sanayiden başka bir sanayinin olmamasıdır (Koyuncu, 2015). Türkiye'de kentleşmenin hızlandığı yıllar 1950'li yıllar olmuştur. Ancak yaşanan bu hızlı kentleşme sürecine hazırlıksız yakalanan kentlerde (Özden, 2008) ulaşımdan yerleşime birçok alanda marjinal, plansız, düzensiz bir görüntü sorunu oluşmaya başlamıştır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011).

1960-1970'li yıllarla birlikte kentleşme hızı giderek artmıştır. Bunun en önemli yansımalarından biri ise kentleşmenin işlev değiştirmiş olmasıdır. Ortaya çıktığı ilk dönemlerde barınma ihtiyacını karşılamaya

yönelik yapılan gecekondular bu dönemde kar amacı güden yapılar haline gelmiştir (Aktürk, 2009). 1970-1980 yılları arasında yaşanan ekonomik ve siyasi kriz kentleşme hızını yavaşlatmış, ancak bu durum uzun süre devamlılık sağlamamıştır (Işık, 2005). Bu dönem içerisinde gerçekleşen göç hareketlerinde sanayileşme başat rol oynamıştır. Kırsal iticiliği, kentlerdeki ekonomik hayatın daha da canlanmaya başlaması, karayolları ağının gelişmeye başlaması sonrası ulaşım çeşitliliğinin gelişmesi kentlere olan göçün başat olan sebepleri içerisinde gösterilebilmektedir (Kaştan, 2016).

1980 Sonrası Dönem: Türkiye’de 1980 ve sonrası her alanda yaşanan değişim ve dönüşüm hareketleri kent mekanına da yansımış ve kentlerin işlevleri değişerek, kentleri sermaye krizlerinin telafi sürecinde pazar alanına dönüştürmüştür. Bu yeni işlev kentlerde düşük ve yüksek gelirli insanların yan yana yaşamasına neden olmuştur. Bu durum ise büyük kargaşaları beraberinde getirmiştir (TMMOB, 2003).

Bu yıllarda kentler liberal ekonomiden ve küreselleşmeden etkilenmiştir. Bu dönemde yerleşim alanları şehir merkezlerinin dışına taşınmış ve buralarda bir dönüşüm yapılarak kent merkezlerine hizmet sektörü yerleşmeye başlanmıştır. Merkez dışına göçe zorlanan düşük gelirli insanlar ise genellikle çöp toplama alanlarına ya da sanayi bölgelerinin yanına yerleşmiştir. Bu durum ise fiziki bir kopuşu beraberinde getirmiştir (Tekin, 2017). Bu fiziki kopuş, siyasetçilerin oy kaygısıyla birleşince gecekondulara yönelik tahsis belgeleri ve imar afları çıkmış, kent planlamasından yoksun hızlı ve çarpık kentleşme devam etmiştir. Bu ise çarpık kentleşmenin kentlerin en büyük sorunu olarak kalmasına neden olmuştur (Boratav, 2015).

1985 yılından itibaren dikkat çeken bir diğer olgu kentleşmenin coğrafi boyutu ve dinamiklerinin değişmesidir. Bu tarihlerden itibaren kentleşme sadece mevcut kentlerle sınırlı kalmamış İstanbul, Ankara, İzmir, Adana’nın yanında Bursa ve İzmit’te de kentleşme hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Işık, 2005). Kentleşmenin değişen bir diğer boyutu ise gecekonduların merkezlerinin rant merkezi olmasıdır. Bu alanlara devletin yaklaşımı ise kentsel dönüşüm projeleri şeklinde olmuştur. Kentsel dönüşüm projeleri ile devlet sermaye sahiplerini ve gecekonduların sahiplerini bir araya getirmiş, orta ve üst gelirli kişiler ise kentin dışına göç etmek zorunda kalmıştır (Eşmeler, 2018).

1980 sonrası dönemin göç dinamikleri incelendiğinde birçok etkenin varlığının iç içe olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği özelleştirmeler, devletin ekonomideki payının küçülmeye başlaması ayrıca ithal ikameci politikalar yerine ihracata dayalı büyüme modelinin izlenmesi ekonomide değişimi beraberinde getirmiştir. Yine bu dönem içerisinde birey düşüncesi ön plana çıkmaya başlamış, ulaşım ve iletişim olanakları artmış bu durum beraberinde toplumsal hareketliliğin artması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Kaştan, 2016). Ayrıca döneme göç olayları açısından eklememiz gereken bir diğer konu terör olaylarıdır. Terör olayları sonrasında Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden batıya doğru göç dalgaları gerçekleşmiştir.

2000 Sonrası Dönem: 2000’den sonra kentsel mekân yerel ve ulusal güçler ile dünyadaki toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreci ve aktörler eşliğinde şekillenmiştir. 2000’lerde hâkim olan neo-liberal kentsel yeniden yapılanma süreci ile devlet önceki yıllarda olduğu gibi dolaylı bir müdahale yerine kentsel dönüşüm, soylulaştırma ve yeniden yapılanma gibi doğrudan kent mekânına düzenlemeler ve teşvikler şeklinde kentleri büyük sermayenin birikim alanı haline getirmiştir. Ancak yeniden yapılanma süreci planlı olmasına rağmen bütünsel olmayan bir dönüşüm çerçevesinde gelişme göstermiştir. Bu doğrultuda çok katlı apartmanların olduğu, çevre ve estetik duygusunun hiçe sayıldığı bir süreç yaşanmıştır (Keleş, 2015).

2. Türk Sinema Tarihi ve Gelişimi

1896 yılı sinemanın ülkeye ilk girişi ve Türk halkının sinema ile tanıştığı yıldır. Türkiye’de ilk sinema gösterimi 1896-1897 yıllarında Sigmund Weinberg’in Lumiere Kardeşlerin çektiği “Bir Trenin La Ciotat Garı’na Girişi” filminin İstanbul’da bulunan Sponeck salonunda sunmasıyla olmuştur. Ancak dönemin sultanı II. Abdülhamit’in elektriğin ülkeye girmesine izin vermemesi ile sinemanın gelişimi engellemiştir. Bu nedenle sinema daha çok geleneksel Türk tiyatrosunun yanında kiraathanelerin programlarını

zenginleştirmek için kullanılan gavur işi bir eğlence olarak kalmıştır.

Bütün bu engellere rağmen Weinberg, 1908 yılında Tepebaşı'ndaki şehir tiyatrosunun eski komedi kısmını yeniden inşa ederek Türkiye'deki ilk sürekli sinema olan Pathe Sinemasını kurmuştur (Scognamillo, 1990). Çekilen ilk film ise (Özön, 2003) Fuat Uzkınay'ın 1914 yılında Yeniköy'deki Ruslara ait anıtın yıkılışını çektiği ve "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adını verdiği belgesel niteliğindeki filmi olmuş ve Uzkınay ilk Türk Sinemacısı unvanını kazanmıştır (Özgüç, 1993).

1922 yılında Muhsin Ertuğrul dönemi başlamıştır. Ancak cumhuriyetin ilanından 1928 yılına kadar olan beş yıllık dönem sinemasız geçmiş, İş Bankası'nın sinema sektörüne girmesiyle ve İpek Filmin kurulmasıyla sektör yeniden canlanmıştır. Sektörün canlanmasında Muhsin Ertuğrul'un etkisi oldukça büyük olmuştur (Bıçakçioğlu, 2004). Ancak Ertuğrul ve arkadaşlarının tiyatrocunun geleneğine bağlı kalmaları ve yaptıkları filmlerin orijinal senaryolu olamaması sinemayı ileriye taşıyamamıştır (Özön, 2006). Bunun yanında II. Dünya Savaşı (Özön, 1968, Özön, 2006) nedeni ile film çekemeyen ülkeye İngiliz ve Fransız filmleri de gelmemeye başlamıştır. Bu filmlerin yerini ise Amerikan ve Amerikan filmlerinin ülkeye girme güzergahında olan Mısır filmleri almıştır (Bıçakçioğlu, 2004). Mısır filmleri kültürel olarak bize daha yakın olduğu için sinemada büyük ilgi görmüştür. Ancak tiyatrocunun temelden geldiği için sinemanın gelişmesine katkı sağlamamıştır (Özön, 1968).

1939-1950 Sinema açısından durağan bir dönem olmuştur. Ancak 1950'li yılların başında Lütfi Akad'ın başlattığı Sinemacılar Kuşağı Tiyatrocular dönemine son vermiştir (Bıçakçioğlu, 2004). Ayrıca bu dönemde yaşanan 27 Mayıs Askeri Darbesiyle bir önceki çağın kağıt üzerinde kalan özgürlük anlayışı anayasa teminatı bularak işler duruma gelmiştir (Özön, 1968). Bu nedenle 1960'lı yıllar sinemanın sadece eğlence değil toplumsal sorunlara da değinen bir araç olduğunun fark edilerek birçok sorunun sinemaya taşındığı yıl olmuştur. Köyden kentte göç edenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel problemleri, işçilerin genel sorunları, sendika kurma çabaları gibi birçok sorun filmlerde işlenmiştir.

1970'li yılların sonuna doğru büyük bir video piyasası oluşmaya başlamış ve arabesk filmler video ile satılmıştır. Bu doğrultuda sinema salonları yerine filmleri evlerinde, kahvehanelerde izlemeyi tercih eden bir kitle oluşmuştur. Bu durum ise sinemaya olumsuz şekilde yansımıştır (Pekman, 2010). 1980'de yaşanan 12 Eylül darbesi Türk Sineması'nı da etkilemiştir (Özaltun, 2019). Darbeden sonra başa gelen Anavatan Partisi, askeri idarenin ideolojisine ve siyasi politikasına ters düşmeyecek çalışmalar başlatmıştır. Hükümet ilk olarak seks filmlerini yasaklayıp Bülent Ersoy'a sahne yasağı getirmiş, seks film furiasını yok etmek için de yasal düzenleme yapmıştır. Ancak erkek izleyici kitlesi ile bu furya devam etmiştir (Bayburtluoğlu, 2005, Karademir, 2015).

1987 yılına kadar zar zor gelen Türk Sineması, bu tarihte Yabancı Sermaye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de belli başlı sinema salonlarını Amerikalı şirketlerin ele geçirmesi sinemada dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönem Amerikan tarzına yaklaşan sinemacılar haricinde çoğu yönetmen sinema salonlarında filmlerini gösterememiştir (Pösteki, 2012). Dönemde yaşanan bu olumsuzluklar ise Türk Sineması'nın ciddi yönde zayıflatmıştır (Karademir, 2015, Pösteki, 2012).

1990'larda ülkede artan radyo ve televizyonla birlikte tüketim kalıpları değişmiş ve hiç de sağlıklı olmayan bir modernleşme başlamıştır. Türk Sineması bu yıllara bir önceki dönemin sıkıntıları ile başlangıç yapmıştır. Bu dönemde Hollywood filmlerinin dünya ile eş zamanlı Türkiye'ye getirilmesi, zor durumdaki Türk sinemasını daha da zora sokmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklar Türk Sinemasını seyirci azlığı ve finansal sorunlar gibi problemlerle sürekli olarak karşı karşıya bırakmıştır (Pösteki, 2012). Ancak düşüşte olan Türk Sineması Ertem Eğilmez'in "Arabesk" filminin 1 milyon izleyiciye ulaşması ile belli bir çıkışa geçmiştir (Ormanlı, 2018). Daha sonra sinemanın yeniden ayaklanma çabaları Sinan Çetin'in "Berlin in Berlin" filmiyle bir adım daha öteye gitmiştir (Arslan, 2004). Ardından 1996 yılında Yavuz Turgul'un hem yazdığı hem de yönetmenliğini yaptığı "Eşkıya" filmi o zamana kadar olan izleyici rekorunu kırarak, 2.572.287 kişinin izlediği film olmuştur. Ayrıca iyi yapımlarla insanların sinemaya karşı tutumlarının olumlu yönde değişeceğini gözler önüne sermiştir (Bayburtluoğlu, 2005).

2000’li yıllarda Türk Sineması, Reha Erdem, Derviş Zaim, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, Yeşim Ustaoglu, Pelin Esmer, Semih Kaplanoğlu gibi birçok yeni yönetmenlerin varlığına tanıklık etmiştir. Bu dönemde artık yönetmenlerin kendi sorunlarını yerli film üzerinden anlatmaya başlaması ve kökenleri olmayan yabancı sinemanın Türkiye’de yaşamayacağına anlaşılmasıyla Türk Sineması yükselişe geçmiştir (Özaltun, 2019). Bu dönemde film yapımcıları “Eşkya” filminin elde ettiği başarıyı örnek alarak güzel yapımlar ortaya koymaya başlamıştır. Bunun ilk örneği ise 2001 yılında çekilen ve Eşkya filminin seyirci rekorunu kırarak 3 milyon seyirciye ulaşan ”Vizontele” filmidir. Ayrıca bu dönemde Nuri Bilge Ceylan yönetmenliğinde çekilen “Uzak” adlı film Cannes Film Festivali’nde ‘Büyük Jüri Ödülü’ nü ve ‘En İyi Erkek Oyuncu’ ödülünü almıştır. Yavuz Tuğrul’un “Gönül Yarası” ve “Av Mevsimi” ile senaristliğini yaptığı “Kabadayı” filmlerinin döneme damga vurması, bu dönemin Türk sinemasının altın çağı olarak anılmaya başlanmasına neden olmuştur (Bozal, 2018).

Türk sinemasının Osmanlıdan başlayan tarihsel gelişimi yaşanan inişli çıkışlı bir süreçle 2000’li yıllara kadar gelmiştir. 2000’li yıllarda amaçlanan yere ulaşılmış olsa da bu süreç sonlanmamış ve sinemayı geliştirme hedefleri devam etmiştir.

3. Sinema ve Kent İlişkisi

Sinema görsellik ve işitsellik üzerine kurulan bir sanattır. Bu nedenle görselliği tamamlamak üzere mekân kullanımına ihtiyaç duymaktadır (Shiel, 2001). Ancak sinema, mekânı salt bir şekilde yansıtmamaktadır. Bunun nedeni ise sinemanın toplumun inanç, değer ve yargılarını, bakış açısını, sorunlarını ortaya koyan, sorgulayan, yorumlayan ve yönlendiren bir sanat olmasıdır. Bu nedenle film içerikleri, toplumun geniş bir kesiminin değer yargıları, inançları ve bakış açıları doğrultusunda değişmektedir. Ancak bu ilişki tek taraflı değildir. Kent hayatı sinema filmlerini etkilediği kadar sinema da kentsel hayatı etkilemektedir. Örneğin 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşme süreciyle birlikte yaşanan hızlı kentleşmeye tanıklık eden sinema, kentleri masalsi bir yapıda anlatarak kentleşme sürecini doğrudan etkilemiştir (Suner, 2006). Çünkü kentleri sinema filmlerinde anlatılanlar doğrultusunda zihnine kazıyan bireyler, bu eşsiz yere gidip, mükemmel bir hayat yaşama düşüncesi içerisine girmiştir.

Kent mekânında ortaya çıkan bu sinema kültürü kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır. Çünkü sinema hem kırsal alanda, hem de kentte hapsolmuş bireylere, yeni alanlar açmaya başlamıştır. Sinema sayesinde yaşadıkları o küçük dünyadan, kentteki sıkıntılarında kısa bir sürede olsa uzaklaşan bireyler, sinemanın yeni bir alışkanlık haline gelmesine neden olmuştur. Bu alışkanlığın bir diğer nedeni ise sinema filmlerinin konusunun yaşadıkları mekân ve sorunları ele almasıdır. Böylelikle toplumsal konuları ve sorunları ele almaya başlayan sinema, geniş bir kitleye sahip olmuş, insanlardaki sinema kültürü ise giderek artmıştır.

İlk çekilen filmlerden itibaren sinema, kent yaşamına tanıklık etmiştir. Sinema ve kent ilişkisi üzerine çalışmalar yapan Kracauer, kentlerin geliştikçe sinemanın da geliştiğini ortaya koymak adına geçerliliği halen devam eden bir takım tespitlerde bulunmuştur. Ona göre sinema filmlerinin arka plan görüntüleri toplumsal eğilimler, ideolojik hareketler ve kentte yaşayan kitlelerin ruhsal karakterleri hakkında bizlere bilgi vermektedir. Buda sinema filmleri üzerinden kentlerin incelenmesine olanak sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden bir ise İstanbul’dur. Örneğin İstanbul’u kentsel mekân olarak kullanan Türk Sineması’nda bu durumu sıkça görmek mümkündür. 1960’lı yıllardan itibaren toplumsal konuları ve sorunları ele alan Türk sineması, çıkardığı filmlerin arka planları ve ele aldığı konularla birlikte Türkiye’deki kentleri, kentleşme sürecini gözler önüne sermektedir. Buda görsel kaynak açısında sinemayı önemli bir yere getirmiştir.

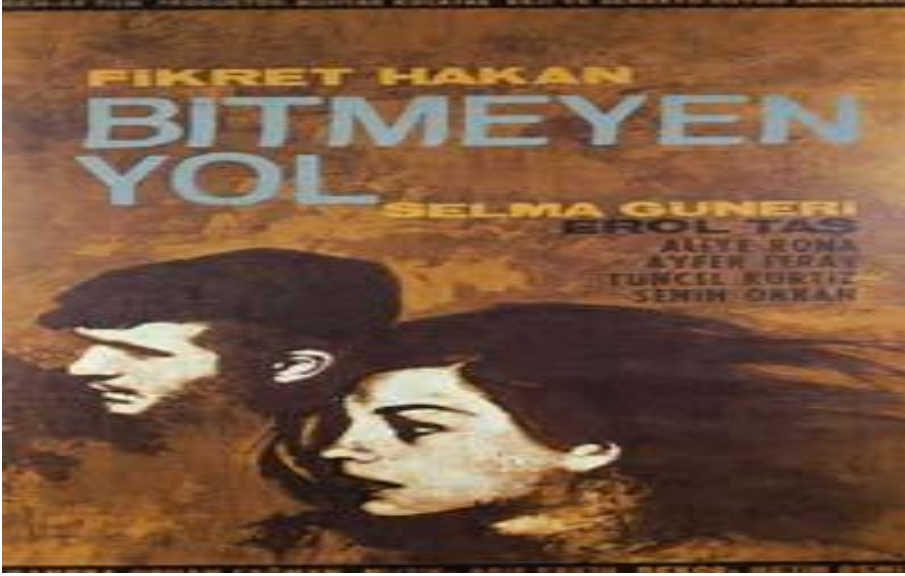
4. Türk Filmleri Çevresinde Kentleşme Süreci: Bitmeyen Yol Filmi

Kentleşme süreci Türkiye’de 1960’lı yıllarda 27 Mayıs askeri müdahalesi sonucunda yürürlüğe giren 1960 Anayasa’sıyla hız kazanan bir süreçtir (Başel, 2007). Bu süreç batı devletlerinin aksine kırsal alanda iş bulamayan ailelerin daha iyi bir yaşam için her şeylerini geride bırakıp, kente göç etmelerinden kaynaklanmaktadır. Buda bize Türkiye’de yaşanan kentleşme sürecinin ana nedeninin kırsal alanda

yaşanan modernleşmeler sonucu kaynaklandığını göstermektedir.

Bu dönemde çekilen Bitmeyen Yol filmi bunun en büyük örneklerindedir. Filmde köyde iş bulamayan altı arkadaşın para kazanmak için kente gelmeleri konu edilmektedir. Duygu Sağıroğlu'nun yönetmenliğini yaptığı filmde; Fikret Hakan, Selma Güneri, Erol Taş, Aliye Rona, Tuncel Kurtiz, Ayfer Feray, Senih Orkan rol almaktadır.

Resim 1. Bitmeyen Yol Film Afışı

Kaynak: Bitmeyen Yol Film Ekibi, <https://www.intersinema.com/bitmeyen-yol-filmi-ekibi/?m=0>

Arkadaşların geldikleri ilk mekân bir gecekondu mahallesidir. Bu mahalle gecekondulaşmanın nasıl ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini gözler önüne sermektedir. Özellikle devletin kentsel alanlara yönelik yatırımlarının azaltılması (Şengül, 2018) kente gelenlerin barınma ihtiyacını tek başlarına çözmelerine neden olmuş, buda gecekondu sorununu ortaya çıkarmıştır. Filmde yola çıkarak bu dönemdeki gecekonducuların, en fazla iki odalı, elektriği, suyu ve altyapısı olmayan, genellikle kentin dışında yapılmış yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Film dönemin en büyük sorunu olan kırdan kente göç ile başlamakta ve daha iyi şartlarda yaşamak için kırsal kesimden kente gelen Ahmet ve arkadaşlarının hikâyesini anlatmaktadır. Kentleşme sürecinin doğal bir adımı olan gecekondu mahallesinin gösterimi ile devam eden filmde ezan sesleri eşliğinde gecekondu mahallesinin gösterimi ile başlayan film, Güllü Bacı'nın abdest alması ve namaz kılması ile devam etmektedir. Güllü Bacı ve ailesi küçük, harabeye yakın, elektriği, suyu, kanalizasyonu olmayan bir gecekonduya yaşamaktadır. Bu yer kente oldukça uzak bir yerdedir. Mahallenin uzaktan görüntüsü Anadolu'daki bir köyden hiçbir farkı yoktur. Ahmet kente gelir gelmez köyden tanıdığı olan Güllü Bacı'yı ziyarete gelmiş ve hal hatır sorduktan sonrada arkadaşlarının yanına giderek iş aramaya başlamıştır.

İş ararken nerden başlayacağını bilemeyen Ahmet ve arkadaşları ilk iş olarak kente her yeni gelen gibi köyden tanıdıkları olan Hüseyin Çavuş'un yanına giderek iş istemişlerdir. Hüseyin Çavuş kentin merkezinde artan yeni apartmanların yapımında çalışan bir işçidir. Köydeki arkadaşlarını görünce sevinen Hüseyin Çavuş, iş konusunda onlara yardım edememiş ve iş çıkarsa onlara haber vereceğini söyleyerek işinin başına dönmüştür. Ahmet ve arkadaşları iş ararken kentin birçok yerine gitmişlerdir. Gittikleri bu yerlerde çekilen sahneler gerçek kişilerin çekildiği ve üzerinde oynama yapılmamış belgesel niteliğindeki sahnelerdir. Bu sahneler köyden kente gelen insanların yaptıkları işler konusunda bizlere önemli bir kaynak oluşturmuştur. Genç ve çocuk işçilerin çoğunlukta olduğu ve inşaatlarda çalışan, hamallık

yapan, el işçiliği ile uğraşan, tamircilik yapan insanların gösterildiği görüntülerde, çocukların okula gönderilmeyip aile bütçesine katkı sağlaması için çalıştırıldığı ve gerçekleşen iç göçle birlikte artan iş gücüne paralel olarak azalan iş oranları marjinal sektörün gelişmesine ve yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Yaşanan iç göçün büyük bir çoğunluğunu tek başına göğüsleyen İstanbul'da göçlerle artan işçi sayısı işçinin sömürülmesini de beraberinde getirmiştir. Kentin ortasında kurulan ırgat pazarlarından seçilerek çalışılacak yerlere kamyon sırtında götürülen, sendika üyesi olmayan işçilerin kendi haklarını savunacak gücü olmadığı için hak ettikleri ücretin yarısını alan ve geçim sıkıntısından dolayı ses çıkaramayan işçilerin durumu işler acısıdır.

Ahmet ve arkadaşları da bu ırgatların arasına katılarak bir tersanede iş bulmuşlardır. Tersanede çalışmaya başlayan arkadaşlar için her şey yolunda gitmektedir. Aldıkları ilk maaşla çok sevinmişler, bu kadar para ile devam ederlerse zengin bile olabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak aldıkları paranın bir kısmı sendika üyesi olmadıkları için kesilmiş, geri kalan kısmı ise İstanbul'u gezmeye gittiklerinde bitmiştir.

Güllü Bacı'nın evli olan kızı Cemile'ye köyde yaşadıkları zamandan beri aşık olan Ahmet, aşkını daha fazla saklayamamış ve ikili görüşmeye başlamıştır. Görüştükları yer gecekondu mahallesinin alt kısmıdır. Bu kısım tamamen boş ve yerleşim yerlerinden oldukça uzaktır. Cemil'e ve Ahmet ilişkilerini yaşarken hiç beklemedikleri bir şey olmuş ve Cemil'e işten çıkarılmıştır. Ahmet, Cemile'yi teselli etmek için ona yeni bir iş bulacağını söylemiş ancak; iş ararken insanların onu aşağılaması, terslemesi ve hor görmesi Ahmet'in cinnet geçirmesine neden olmuş ve iş aramaya gittiği fabrikanın sahibini öldürüp kaçmıştır. Bunu duyan Cemile'nin gecekondu mahallesinin ucuna giderek İstanbul'a tepeden bakıp ağlamasıyla da film bitmiştir. Cemile'nin ağladığı yerden İstanbul, birbiri içine girmiş, hiçbir düzenin olmadığı çarpık bir kentleşme örneği olarak görülmüştür.

Dönem içerisinde devlet tarafından gecekondu için alternatif bir politika üretilmemiştir. Gecekondu ve buralarda yaşayan insanların sorunları sürekli göz ardı edilmiştir. Dönem sonunda devletin bu kayıtsız tavrı ise yerini zaman zaman yıkımlara veya gecekondu yapısının yasaklanmasına bırakmıştır (Şengül, 2018). Ancak bu yasaklamalar gecekonduların önüne geçememiş ve kent mekânında düzensiz çarpık bir kentleşme sürecinin yaşanmasına neden olmuştur.

Resim 2. Filmde Gösterilen Gecekondu Mahallesi

Kaynak: Duygu Sağıroğlu, Bitmeyen Yol, süre 08:04

Film dönem olarak kentleşmenin hızlandığı bir dönemde geçtiğinden emek sömürsünün fazlalığı dikkat

çekmektedir. Kırsal alandan yeni gelen bu arkadaşlar dönemin en önemli sorunlarından biri olan emeğin sömürülmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Çünkü bu dönemde sendikanın ne olduğunu bilmeyerek köyden kente yeni gelen bireyler, sendikaya üye olmadıkları için emekleri sömürülmüş, iş güvenliği olmadan çalıştırılmış ve hayatları hiçe sayılmıştır.

Sonuç

Toplumları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kentler bu yönüyle sinema ile benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de yaşanan kentsel sorunlara ilişkin eleştirel eksiklik de sinema tarafından dile getirilmiştir. Bu durum ise göç, modernleşme, mahalle, komşuluk, paradigmatik dönüşüm, yabancılaşma, özgürlük, apartmanlaşma, kentsel dönüşüm gibi birtakım olgulara yoğunlaşarak ortaya konulmasıyla olmuştur.

Türkiye’deki kentleşme köydeki kısıtlı iş imkanlarından kaynaklanmaktadır. Köyün ekonomik anlamda kalkınamaması, itici bir güç olarak insanları kente göç etmeye zorlamıştır. Bu durumu ele alan yönetmenler ise filmlerinde kentleşmeyi, kırdan kente göç sonucu kırsal alanda yaşanan geçim sıkıntısını Bitmeyen Yol ve Ah Güzel İstanbul filmlerinde net bir şekilde göstermişlerdir.

Kentleşme süreci iki ayrışmaya neden olmaktadır. Bunlardan ilki mekânsal ayrışma ikincisi ise toplumsal ayrışmadır. Mekânsal ayrışmanın ana nedeni kentleşmenin en büyük sorunlarından olan gecekondulaşmadır. Bitmeyen Yol filminde kentin dışında yer alan gecekondular bu ayrışmanın en büyük göstergesidir. Gecekondulaşmanın en büyük nedeni ise devletin ilk zamanlarda kentleşmeye müdahale etmemesi ve kentsel yatırımları en aza indirerek kente gelen insanların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesine neden olmasıdır. Bu mekânsal ayrışma zamanla toplumsal ayrışmayı da beraberinde getirmekte, hem yapısal olarak hem de sosyal açıdan kenti ikiye bölmektedir. Çünkü bu mahalleler kentte köylü olma durumunu tam olarak yansıtmıştır. Bu nedenle gecekonduların derme çatma evler olması, gerek kentlerin merkezinden uzak konumları gerekse devlet düzeninden ve desteğinden uzak olması enformel yapılar olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. İkilik sadece kent mekânında değil aynı zamanda zengin-yoksul, doğu-batı çatışması olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kente gelen insanların kent hakkında hiçbir şey bilmemeleri ve kent yaşamına ayak uyduramamaları önemli bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Sendika’nın ne anlama geldiğini dahi bilmeyen bireyler çalışma koşulları açısından zor şartlarda çalıştırılmış, emekleri sömürülmüştür. Bitmeyen Yol filminde görüldüğü gibi sendika üyesi olmadan çalışanların yanında marjinal işlerde çalışanların sayısı da bir o kadar fazladır. Bireyleri marjinal işlere iten en önemli neden ise kentleşme hızı ile sanayileşme hızının paralel bir şekilde ilerlememesidir.

Türkiye’de yaşanan kentleşme süreci ve bu süreç doğrultusunda ortaya çıkan sorunların başından sonuna kadar sinemaya aktarıldığını söylemek mümkündür. Ancak Türk sineması kentleşme sürecinin mekan üzerindeki yansımaları her ne kadar gerçeği yansıtsa da senaryoların tarafsızlık içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun temel nedeni kırdan kente göç eden bireylerin masum gösterilmesi, kentte yaşayan bireylerin de adeta bir canavara benzetilmesidir.

Kaynakça

- Adıyaman, K. (2008). *Kentleşme sürecinde Türkiye ve kent kimliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Aktürk, D. (2009). *Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Süreç ve Aktörler: Sulukule Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, İ. (2004). 1990 sonrası Türk sinemasında film dilinin kullanımı. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(3), 92-103.
- Bal, H. (2015). *Kent sosyolojisi*. (6.bs.).Sentez Yayıncılık.
- Başel, H. (2007). Türkiye’de nüfus hareketlerinin ve iç göçün nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53), ss.515-542.
- Bayburtluoğlu, S. (2005). *1980 sonrası Türk sineması ve Yavuz Turgul*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

- Bıçakçıoğlu, Ö. (2014). *Türk Sineması'nda bir tür olarak güldürü: Ertem Eğilmez filmleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. (21.bs.). İmge Kitapevi.
- Bozal, B. C. (2018). *1960'lardan günümüze Türk sinemasında kentleşmenin mizah anlayışına yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, R. (2004). *Kentleşme ve sosyal değişim*.(2.bs.). Bilimadamı Yayınları.
- Ersöz, H.Y. (2011). *Sosyal politikada yerleşme*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Eşmeler, A. Ş. (2018). *Türkiye'de kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar kentlerde intihar eğilimleri üzerine bir araştırma Ankara örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*,(14), 57-71.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk millî kültürü*. (2.bs.). Boğaziçi Yayınları.
- Karademir, E. Ö. (2015). *Türk sinemasında güldürü: İlyas Salman örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefke Avrupa Üniversitesi.
- Kaştan Y. (2016). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (42), 692-700
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası*. (2.bs.). İmge Yayınevi
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme politikası*. (15.bs.). imge Kitapevi.
- Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*.(1.bs.). Hikmetevi Yayıncılık
- Köseoğlu, N. (1990). *Türk dünyası tarihi ve Türk medeniyeti üzerine düşünceler*. Ötüken Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2013). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye'nin kentleşme deneyimi. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M.Şiriner.(der.), *kent sosyolojisi çalışmaları içinde*.(ss.177-226). Örgün Yayınevi.
- Ormanlı O. (2005), *Türk Sinemasında Eleştiri*, 1. Baskı, Bilişim Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*.(5.bs.). Cedit Neşriyat Yayınevi.
- Özaltun, M. (2019).*Sinema ve felsefe*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Özcan, K. (2006). Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 161-184.
- Özden, P. P. (2008). *Kentsel Yenileme*. (1.bs.). İmge Kitapevi.
- Özgüç, A. (1993). *100 filmde başlangıcından günümüze Türk sineması*. (1.bs.). Bilgi Yayınevi.
- Özön, N. (1968). *Türk sineması kronolojisi*. (1.bs.) Bilgi Yayınevi.
- Özön, N. (2003). *Türk sinema tarihi*. (1.bs.). Artis Reklam Ortaklığı Yayınları.
- Pekman, C. (2010), *Filim Bir Ada: Ertem Eğilmez*, Agora Kitaplığı
- Scognamillo, G. (1990). *Türk sinema tarihi*. (2.bs.). Metis Yayınevi.
- Shiel M.(2001), *Cinema and the City in History and Theory*, Mark Shiel and Tony Fitzmaurice.(Ed.), Cinema and the City, Blackwell Publishers.
- Stefan Yerasimos S. (1996) *Tazminat'ın Kent Reformları Üzerine*, Paul Dumont, François Geogon , *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yayınları
- Suner, A. (2006). *Hayalet ev yeni Türk sinemasında aidiyet, kimlik ve bellek*. Metis Yayınları.
- Sümer, F. (2014). *Eski Türklerde şehircilik*.(3.bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset*. (2.bs.) İmge Kitapevi.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Yayınevi
- Tekeli, İ. (2014). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*.(2.bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, L. (2017). *Berci Kristin çöp masalları*. (6. Bs.).İletişim Yayıncılık.
- TMMOB Şehir Plancıları Odası (2003). *Kentsel dönüşüm sempozyumu*, İstanbul, Tmmob Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- Tokol, A. (1997). *Sosyal Politika*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Uğur, Y. (2015). *Osmanlı Şehirleri ve Şehirleşmesi*, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi-TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Özel Yayını.
- Ulutaş, S. Ö. (2018). Maniheizmin Uygur toplum ve devlet yapısına etkileri. O. K. Gül, B. Kurt, C.C. Çakmakkı(Ed.) *II. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* içinde(ss.433-442),Ankara.
- Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği İlişkisi¹

Ahmet Cemil Soylu²

Özet

Günümüzün en büyük insani problemlerinin başında gıdaya ilişkin sorunlar gelmektedir. Yaşam hakkı, sağlık hakkı gibi temel haklar gıda hakkını da içermektedir. Hatta günümüzde gıda hakkı, temel insan haklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Gıda hakkı ise gıdaya erişim ile birlikte güvenli gıdaya erişimi de kapsamaktadır. Bu nedenle modern toplumlar açlık ve yoksullukla mücadelenin yanında güvenli ve yeterli gıdaya erişim hususunda özel bir çaba göstermektedir. Bu çabalardan birisi de sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi ve sürdürülebilir sosyallığın tamamını hedefleyen sürdürülebilir kalkınma; gıda güvenliğinin ve yeterli gıdanın sağlanmasına yönelik politikaları da içermektedir. Çevre, ekonomi, tarım, iklim, eşitlik, enerji kaynakları, yoksulluk ve açlık gibi birçok konuyu ele alan sürdürülebilir kalkınmanın bu hedeflerinin neredeyse tümünün gıda güvenliği ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikaları ile gıda güvenliği arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Gıda Güvenliği, Gıda Güvencesi, Yoksulluk, Açlık

Jel Kodları: K3

Sustainable Development and Food Safety Relationship

Abstract

Food related issues are one of the biggest humanitarian problems of today. Fundamental rights such as the right to life and health include the right to food. For that matter, the right to food is accepted as one of the basic human rights. The right to food also includes access to safe food along with access to food. This is why modern societies make special efforts to provide access to safe and sufficient food besides fighting hunger and poverty. One such effort is to try to develop sustainable development policies. Sustainable development that seeks to attain a sustainable environment, a sustainable economy as well as social sustainability also includes measures to ensure food safety and adequate nutrition. Almost all of these sustainable development objectives, which address many issues such as the environment, the economy, agriculture, climate, equality, energy resources, poverty and hunger, relate to food safety.

Keywords: Sustainable Development, Food Safety, Food Security, Poverty, Hunger

Jel Codes: K3

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma "Etik kurul kararı gerektirmemektedir."

Çıkar Beyanı

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

Giriş

Canlıların tümünün yaşamını sürdürebilmesi ancak beslenme ile mümkündür. Beslenme bu anlamda zaruri bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Beslenme, açlık duygusunu bastırmak, karın doyurmak ya da canının çektiği şeyleri yemek içmek fiili şeklinde anlaşılmamalıdır. Beslenme; sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin öğelerini yeterli miktarlarda ve uygun zamanlarda almak için bilinçli yapılması gereken bir eylemdir (Hacettepe, 2015:11). Beslenmenin gerçekleşmesi için ise gıda ve gıda ürünleri gerekmektedir.

¹ Bu makale 03 – 05 Aralık 2020 tarihlerinde Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hali olup, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan "İdarenin Gıda Güvenliğine İlişkin Faaliyetleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gümüşhane/Türkiye, a.cemilsoylu@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2130-4447>

Yoksulluk, kıtlık, kriz, savaş ve açlık dışında gelişen teknoloji, yeni gıda türlerinin ortaya çıkması, artan gıda rantı ile küreselleşme; gıda güvenliği sorunlarının daha fazla ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gıda kaynaklı hastalıkların yol açtığı insan kayıplarının ve hastalıklarının gıda ticaretinin küreselleşmesiyle artması kontrolü güç bir alan oluşturmaya başlamıştır (Tayar ve Kılıç, 2014:41). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Sağlık Örgütüne (WHO) göre yılda ortalama altı yüz milyon kişi gıda kaynaklı hastalıklara yakalanmakta, dört yüz binden fazla kişi ise gıda kaynaklı hastalıklardan dolayı yaşamlarını yitirmektedir (WHO, 2019:1). Bu durumun büyük bir çoğunluğunun geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştiği düşünülse de, gelişmiş ülkelerde de gıdalardan kaynaklanan hastalıklarla mücadele edilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde gıdadan kaynaklı hastalıklardan dolayı yılda ortalama kırk sekiz milyon vaka görülmekte, bunların yüz yirmi sekiz bini hastaneye yatışla son bulmakta, ortalama üç bin kişi hayatını kaybetmektedir (CDC, 2022). Gıdaya ilişkin başka bir ana sorun ise gıdaya erişimin zorluğu ile yaşanan hastalık ve ölümlerdir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Dünya Gıda Programı (WFP) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından ortaklaşa hazırlanan Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenmenin Durumu 2022 raporunda da bu durum açık şekilde ortaya konulmaktadır (FAO vd., 2022). Rapora göre Covid-19 pandemisinin de etkisi ile 2021 yılında dünya üzerinde 702 ile 828 milyon arasında insan açlıktan etkilenmiş; 2,3 milyar insan ise gıda güvensizliği yaşamıştır (FAO vd., 2022:10). Raporda 2030 yılına gelindiğinde yaklaşık 670 milyon kişinin yetersiz besleneceği tahminine de yer verilmektedir (FAO vd., 2022:10). Bu rakamlar gıda güvenliğinin dünyayı etkileyen en büyük etkenlerin başında olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlar gıda güvenliğini, toplumların ve devletlerin gündemine taşımış ve günümüzde en fazla bahsedilen konuların başına getirmiştir. Sanayileşmeyle birlikte kırsaldan şehre göçüş, hizmet sektörünün üretim sektörüne nazaran daha hızlı büyümesi, kimyasal ilaç ve gübre kullanımının artması, iklim değişikliği, çevre kirliliği, tarım arazilerinin hatalı kullanımı, doğal kaynakların verimsiz kullanımı ve su kaynaklarının azalması gibi nedenlerden dolayı topluluk ve devletler bu sorunlara çözümler aramıştır. Bu çözüm arayışının bir nedeninin ise ticari faaliyetlerin sürdürülebilmesi olduğu söylenebilir. Sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikaları da bu çözüm yollarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma ile gıda güvenliği ilişkisi ele alınmış ve ülkemizde bu politikalar çerçevesinde gıda güvenliğine ilişkin faaliyetler incelenmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, gıda ve gıda güvenliği kavramlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde, sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği ilişkisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma açısından gıda güvenliğinden söz edilmiştir.

1. Gıda ve Gıda Güvenliği

Fakirlik, açlık, refah, kıtlık gibi kavramlarla doğrudan ilgili olan gıda kavramı, dilimize Arapça'dan geçmiş olup besin-yiyecek anlamlarına karşılık gelmektedir (TDK, 2020). Gıdanın önemi nedeniyle tarih boyunca bu yönde birçok idari ve hukuki düzenleme yapıldığı görülmektedir (Tayar, 2010:246). Günümüz hukuk metinlerinde ise gıda kapsamlı olarak, Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin gıda yasasıyla ilgili genel ilke ve şartları belirleyen, "Avrupa Gıda Güvenliği İdaresini" kuran ve gıda güvenliği konularıyla ilgili işlemleri belirleyen 28 Ocak 2002 tarih ve (EC)178/2002 sayılı Tüzüğünde tanımlanmıştır (Eur-Lex, 2002). Tüzükte yer verilen tanıma göre gıda (veya gıda maddesi) kavramı; işlenmiş, kısmen işlenmiş veya işlenmemiş, insanlar tarafından yenilmesi, içilmesi için tasarlanmış veya yenilmesi, içilmesi makul ölçüde beklenen madde veya ürün anlamına gelmektedir (Eur-Lex, 2002).

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında gıda, kısaca belli maddeler haricinde insanlar tarafından yenilip içilebilen veya yenilip içilmeye uygun ürünler olarak tanımlanabilecektir. Gıda kavramının kapsamının belirlenmesi, yani birtakım istisnalar getirilmesi, idarenin gıda güvenliğini sağlaması açısından da büyük önem arz etmektedir. Böylece idarenin hizmet ve sorumluluk alanının sınırları tespit edilebilmektedir.

Gıda güvenliği ile birlikte anılan gıda hijyeni, gıda kalitesi, gıda güvencesi ve güvenli gıda gibi birçok

kavram bulunmaktadır. Terim anlamları olarak gıda güvenliğinden ayrılan bu kavramların içeriğine bakıldığında, hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğu görülebilmektedir. Bu kavramlar gıda güvenliğinden farklı olarak tanımlansa da gıda güvenliğinin sağlanabilmesi ancak bu kavramların gerçekleşmesiyle tam anlamıyla mümkün olabilecektir. Bu nedenle gıda güvenliğinin teknik anlamının dışında bu kavramları da kapsayan bir tanımın yapılması gerekmektedir.

1996 yılında Dünya Gıda Zirvesi Roma Deklarasyonu'nda gıda güvencesi; "tüm insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gıda ihtiyaçlarını ve besin tercihlerini karşılamak için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya, fiziksel ve ekonomik olarak sürekli erişime sahip olması hali" olarak tanımlanmaktadır. Ancak, FAO özellikle son zamanlarda gıda güvenliği kavramını, gıda güvencesini kapsayacak şekilde kullanmaktadır (FAO, 2014:1-2). Bu durum ise "gıda güvenliği olmadan gıda güvencesi yoktur" şeklinde ele alınmaktadır (FAO, 2019:8-13). FAO ile WHO tarafından ortak amaçla oluşturulan Codex Alimentarius Komisyonunun kabul ettiği Gıda Hijyeninin Genel Prensiplerini İçeren CAC 1-1969 Kodeksinde gıda güvenliği; "gıdanın kullanım amacına göre hazırlandığı ve tüketildiğinde tüketiciye zarar vermeme güvencesi" olarak tanımlanmaktadır (FAO, 1969). Kavram karmaşasının olması ve temelinde farklılıklar olmasına rağmen, gıda güvenliği ve güvencesi ortak yönleri olan ve birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Dolayısıyla gıda güvenliği kavramı gıda güvencesini de kapsayacak şekilde ele alınmalı ve tanımlanmalıdır. Bu doğrultuda gıda güvenliği geniş manada "tüm insanlar için fiziksel ve ekonomik olarak sürekli erişilebilen yeterli, sağlıklı, güvenli ve besleyici gıdaya ulaşılabilme için gerekli kuralların belirlenerek önlemlerin alınması ve şartların sağlanması" olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan yola çıkarak, gıda güvenliği için belli koşulların gerekli olduğu söylenebilir. Bunlar; ulaşılabilirlik, erişilebilirlik, yeterlilik, güvenlik ve sürdürülebilirliktir. Bu koşullara bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği arasında sıkı bir bağ olduğu görülebilmektedir.

2. Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, üzerinde yoğun şekilde konuşulan ve tartışılan konular olmasına rağmen halihazırda kavramlar üzerinde ortak bir tanıma ulaşılamamıştır (Yılmaz Turgut, 2012:93). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmanın tarihi daha eskilere götürülse de ilk uluslararası resmi temeller 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı'nda atılmıştır (Bozdoğan, 2010:1011-1028). Konferansta açıkça sürdürülebilir kalkınmadan bahsedilmese de, çevresel ve ekonomik kalkınmanın gerekliliği gibi hususların yer aldığı konferans bildirgesi, sürdürülebilir kalkınmanın terimleşmesine katkıda bulunmuştur. Sürdürülebilir kalkınma kavramı olarak ilk defa 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunca hazırlanan Brundtland Raporu'nda kullanılmıştır (Brundtland, 1987; Sarıbeyoğlu Skalar, 2015:1-21). 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi'nde ise sürdürülebilir kalkınma açık bir gündem ve hedef haline gelmiştir. 1992 Rio Zirvesi beş temel başlık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar; iklim değişikliği sözleşmesi, biyolojik çeşitlilik sözleşmesi, orman ilkeleri, Rio Bildirgesi ve eylem planı olan Gündem 21'dir. Rio Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmanın yol haritasının oluşturulması adımı olarak kabul edilmektedir. Bildirgeye göre sürdürülebilir kalkınma insan merkezli olmalı ve insanlar doğayla uyumlu şekilde sağlıklı ve üretken bir biçimde yaşama hakkına sahip olmalıdır. Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınma; sosyal ve ekonomik boyutu, kalkınma için kaynakların korunması ve yöntemi, temel grupların rollerinin genişletilmesi ve kalkınma için uygulama araçları ile ele alınmaktadır. 1993 yılında Rio Zirvesi'nde kabul edilen gündemlerin takibi için Birleşmiş Milletler bünyesindeki Ekonomik ve Sosyal Konsey-ESK (Economic and Social Council-ECOSOC) içinde Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu-SGK (The Commission on Sustainable Development-CSD) kurulmuştur (Bozdoğan, 2010:1021). 1995 yılında Kahire'de Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı yapılarak kalkınma ve nüfus arasındaki ilişki üzerinde durulmuş, 1996 yılında ise İstanbul'da Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı-Habitat II ile insan yerleşimlerinin kalkınmadaki rolü ele alınmıştır. 1997 yılında New York'ta yapılan Rio +5 Forumu ile sürdürülebilir kalkınmayı gündemden uygulamaya geçirebilmek için geniş bir katılım ve bu katılım ile her kesimin kendi tecrübelerini aktarması amaçlanmıştır. Kalkınma için uluslararası bir çerçeve ortaya koyan 2000 yılında yapılan BM Binyıl Zirvesi'nde, 2015 yılını hedefleyen Binyıl Bildirisi ve Binyıl Kalkınma Hedefleri

kabul edilmiştir. Bu hedefler, ortak geleceğimiz için gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerle birlikte iş birliği içinde çalışmasını sağlayan bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu hedefler arasında silahlanma, barış, eşitlik gibi konuların yanında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması kapsamında, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal politika ve programlarla uyumlaştırılması ve çevresel kaynaklarda yaşanan kayıpların tersine çevrilmesi, biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması, sağlıklı içme suyuna sürdürülebilir biçimde ulaşamayan nüfusun yarı yarıya azaltılması gibi hususlar da yer almaktadır (BM, 2000).³

1992 Rio Zirvesinden on yıl sonra 2002 yılında Johannesburg'da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans geçen on yılda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ne kadar yaklaşıldığının değerlendirilmesi ve uygulamaların tartışılması hususunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rio Zirvesi sonrasında yapılan birçok girişime ve geçen zamana rağmen zirve konularında somut-güçlü adımların atılmaması ise bir hayal kırıklığı oluşturmuştur (Yılmaz Turgut,2012:98). Bu nedenle 2002 Johannesburg Konferansı, geçmiş tecrübelerden yararlanma ve bir uygulama planı oluşturma üzerine odaklanmıştır. Bu konferansla birlikte her on yılda bir sürdürülebilir kalkınma hedefleri için bir zirve yapılması olağan hale gelmiştir. Bu doğrultuda 2012 yılında Rio'da BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) düzenlenmiştir. Bu zirvede "İstedığımız Gelecek" isimli bildirge kabul edilmiştir. Bu bildirgede sürdürülebilir kalkınma hususunda hedeflere ulaşamadığı belirtilmektedir. Ayrıca bu çıktıda sürdürülebilir kalkınmada "yeşil ekonomi"nin önemine işaret edilmektedir (UNEP, 2020a).⁴ Bu bildirgeden sonra 2015 yılında Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı ve değerlendirilmesi niteliğindeki "Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" kabul edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın tanımına "Ortak Geleceğimiz" Brundtland Raporu'nda "*bugünün gereksinimlerini, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama imkanlarını tehlikeye düşürmeksizin karşılayan kalkınma şekli*" olarak yer verilmektedir (Our Common Future, 1987). Tanıma bakıldığında Gündem 21' de yer alan sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olarak ifade edebileceğimiz; sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarına yer verilmediği ve tanımın soyut kaldığı görülmektedir. Bu soyut tanım ise, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde somutlaşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın kapsamı ve amaçları Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde belirlenmiştir (BM: 2015). Bunlar;

1. *Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek,*
2. *Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek,*
3. *Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak,*
4. *Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek,*
5. *Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek,*
6. *Herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak,*
7. *Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak,*

³ Binyıl Kalkınma Hedefleri temel olarak şu amaçların gerçekleştirilmesini hedeflemektedir:

- Mutlak Yoksulluk ve Açlığı Ortadan Kaldırmak,
- Herkesin Temel Eğitim Almasını Sağlamak,
- Kadınların Konumunu Güçlendirmek ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Geliştirmek,
- Çocuk Ölümünü Azaltmak,
- Anne Sağlığını İyileştirmek,
- HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Salgın Hastalıklarla Mücadele Etmek,
- Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanması,
- Kalkınma için Küresel Ortaklıklar Geliştirmek.

⁴ Yeşil Ekonomi kavramı, Birleşmiş Milletler Çevre Programınca (UNEP) "yaygın çevre ve sağlık riskleri oluşturan, israflı tüketimi ve üretimi teşvik eden, ekolojik ve kaynak kıtlıklarını yönlendiren ve eşitsizlikle sonuçlanan günümüzün baskın ekonomik modeline bir alternatif" olarak kabul edilmektedir. Ayrıca yeşil ekonomi, çevre risklerini ve ekolojik kıtlıkları önemli ölçüde azaltırken, insan refahını ve sosyal adaleti iyileştiren bir ekonomi modeli olarak tanımlanmaktadır.

8. *İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek,*
9. *Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek,*
10. *Ülkelerin içinde ve arasındaki eşitsizlikleri azaltmak,*
11. *Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak,*
12. *Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak,*
13. *İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek,*
14. *Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak,*
15. *Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek,*
16. *Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar tesis etmek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak,*
17. *Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak.*

Bu amaçlardan 1., 2., 3. ve 6. maddeler gıda güvenliği ve güvencesi ile doğrudan bağlantılı iken diğer maddeler ise gıda güvenliğinin sağlanması hususunda dolaylı konuları içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin tamamı gıda güvencesinin ve güvenliğinin sağlanması için önem taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınmada gıda konusu, gıda güvencesi kapsamında ele alındığı düşünülse de iyi tarım gibi sürdürülebilir kalkınma uygulamaları ile gıda arzının sürdürülebilirliği gıda güvenliğinin önemini göstermektedir.

Sürdürülebilir gıda üretimi ve sürdürülebilir gıda güvenliğinin tanınımının yapılması konuların birbiriyle olan bağlantısını gösterecektir. Sürdürülebilir üretim, “doğayı kirletmeyen, yenilenemeyen enerji kaynakları ile doğal kaynakları koruyan, ekonomik anlamda güçlü toplumlar oluşturmayı amaçlayan, tüketiciler için güvenli olan ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarından ödün vermeyen süreç ile sistemleri kullanan üretim yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Foresight, 2011:204). Bu tanımdan yola çıkarak sürdürülebilir gıda üretimi ve gıda güvenliği; çevreye saygılı, doğayı kirletmeyen, doğal kaynakları ve enerji kaynaklarını bilinçli kullanan, ekonomik anlamda güvenli gıdaya ulaşabilen toplumların oluşmasını amaçlayan, kullanıcılar için güvenli olan ve gelecek nesillerin ihtiyaç ve haklarını koruyan güvenilir gıda üretim süreç ve sistemleri olarak tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir gıda güvenliği sürdürülebilirliğin çevre, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ilişkisi olan ve ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu durum sürdürülebilir kalkınmanın sosyal sorumluluk, ekonomi, çevre bilimi ve yönetimi, siyaset ve hukuk gibi alanları birleştirmesinden ve bu alanlarda bir iş birliğinin oluşmasına zemin hazırlamasından kaynaklanmaktadır (Uğur ve Doğan, 2015:48)

Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu; kalkınma sağlanırken, gelecek kuşakların hakları göz önünde tutularak doğal kaynakların kullanılmasından biyoçeşitliliğe saygı, iklim değişikliğinin etkisinden yenilenemez kaynakların verimli kullanımına, atık yönetiminden tarım arazilerinin verimli kullanılmasına kadar birçok konuyu kapsamaktadır. Gıdaların üretimi için birçok farklı faktör bulunmaktadır. Öncelikle tarım arazilerinin verimli ve sağlıklı kullanılması yoluyla sürdürülebilir tarım yapılması, üretim gerçekleştirilirken mümkün olduğunca yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimi, biyoçeşitliliğin sürdürülebilmesi, değişen iklim koşullarından etkilenme bunlardan bazılarıdır. Sürdürülebilir tarım; “toprak verimliliğini koruyan, bunu mümkün olduğunca yenilenebilir kaynaklarla sağlayan ve çevreyi aşırı şekilde kirletmeyecek tekniklerin uygulanması ile toprak dahil gıda zincirinin tüm halkalarında biyolojik hareketin sürekli olması” şeklinde tanımlanmaktadır (Balfour, 1977). Tarım arazilerinin verimli kullanılması gıda arzının sürdürülebilirliğini sağlarken, kimyasal ilaç ve gübrelerin aşırı ve yanlış kullanılması ise hem çevreyi hem de gıda güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bilindiği üzere gıda üretimi iklim koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Sağlıklı ve yeterli bir gıda üretimi, doğru iklim koşullarında sağlanabilmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliklerinin önlenmesine yönelik her

adım aynı zamanda gıda üretimine ve güvenliğine katkı sağlayacaktır. Bu ve benzeri örnek faktörlerin göz önünde tutularak sürdürülebilir kalkınma hedef ve yöntemlerinin gerçekleştirilmesi, Gündem 2030'un ikinci hedefinin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz olarak kabul edilebilecektir.

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu, “ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistemin mal ve hizmetleri süregelen esaslara dayanarak üretebilmesini; hükümet ve dış borçların yönetilebilirliğini sürdürebilmesini, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınılmasını” içermektedir (Harris, 2011:6). Sürdürülebilir ekonomi, sürdürülebilir çevre ve sosyal boyut birbirlerinin tamamlayıcı öğeleridir. Çünkü, refah içinde bir toplum için ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma için sürdürülebilir bir çevre gerekmektedir. Sürdürülebilir ekonomi, güvenilir ve sürdürülebilir gıda arzının ve güvenliğinin sağlanması için gerekli hedefleri ortaya koymaktadır. Gıda, günümüzde büyük bir rant haline dönüşmüştür. 2008 yılında ortaya çıkan dünya gıda krizi de gıda güvenliğinin ekonomik boyutunu göstermektedir. Dünya gıda krizine neden olan etkenler; yüksek ekonomik büyüme, iklim değişikliği ve gıda üretimi, küreselleşme ve dış ticaret, gıda arz ve taleplerindeki değişkenlik, petrol fiyatlarının artışı, kırsaldan şehre göçüyle tarım arazilerinin kullanılmaması olarak sayılabilecektir (Güllük ve Turan, 2008:63-74). Bu etkenlere bakıldığında sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi boyutunun gıda üzerindeki etkileri daha fazla görülmektedir. Bu ve benzeri gıda krizleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma programlarında gıda krizlerine yönelik somut önlemlerin alınması, topluluk ve devletlerin ortak uygulamalarla bu sorunla mücadele etmesi gerekmektedir. Zira, günümüzde gıda ve gıda güvenliği yerel bir konu olmaktan çıkmış, globalleşen bir mesele haline gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu ise, toplumda yaşayan insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması amacına hizmet etmektedir (Bilgili, 2017:565). Bu açıdan sosyal sürdürülebilir bir sistem; dağıtımsal adalet, sağlık ve eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, siyasi hesap verebilirlik, refah ve katılım dahil olmak üzere yeterli sosyal hizmetlerin sağlanmasına hizmet etmelidir (Gedik, 2020:197), (Harris, 2011:6). Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuyla gıda güvenliği; toplumun her kesiminin güvenilir, yeterli gıdaya ulaşabilmesini, sürece katılabilmelerini ve eğitilmiş olmalarını ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında sürdürülebilir kalkınmada gıda güvenliği için öncelikle tüm toplumun bu hususta bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun dışında dini ve kültürel gıda ihtiyaçlarında göz önünde tutulmalıdır. Bu açıdan helal gıda uygulamalarının ve vejeteryan beslenme alışkanlıklarının da göz önüne alındığı çalışmalar hayata geçirilmelidir. Ayrıca yaşlı, çocuk ve kadınlar gibi anayasada da özel olarak korunması gerektiği belirtilen grupların gıdaya erişimi, sürdürülebilirliğin sosyal boyutunda ele alınmalıdır.⁵

3. Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Gıda Güvenliği

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için mevzuatta ve planlamalarda kalkınmaya ilişkin hedeflere yer verilmiştir. Mevzuat düzenlemelerine bakıldığında ise gıda güvenliğinin daha çok çevresel boyutta ele alındığı, kimi zaman ise ekonomik boyutta ele alındığı görülmektedir. Kalkınma planlarının politika oluşturulmasında önemli bir araç olduğu kabul edilmekle birlikte, yürütme ile yasama organı arasında politika yapımı açısından bir bağ niteliği taşıdığı kabul edilmektedir (Erol, 2020:122). Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmada ülkemiz açısından politika oluşturulması, kalkınma planları ile sağlandığından planlarda gıda güvenliğine ilişkin politikaların nasıl ele alındığı önem taşımaktadır. Ülkemiz idari yapılanmasında da kalkınmaya yönelik teşkilatlar bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yapılmadan önce bulunan fakat yeni hükümet sisteminde yer almayan Kalkınma Bakanlığının görev ve yetkilerinin büyük bir kısmı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir (13 sayılı CBK: 2018). Bunun dışında Türkiye’nin 26 bölgesinde kurulan Kalkınma Ajansları ile Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan kurumlar arasında sayılabilecektir.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 10. maddesi: “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürülüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimlerle malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.

3.1. Yasal düzenlemelerde sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olarak kabul edilen çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde korunması olarak belirlenmiştir (2872 sayılı Çevre Kanunu m.1, 1983). Kanun, genel olarak çevre boyutunu önde tutarak sürdürülebilir kalkınmayı; bugünkü ve gelecekteki nesillerin, sağlıklı bir çevrede yaşamasını koruma altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulmasını sağlayan kalkınma ve gelişme olarak tanımlamaktadır (2872 sayılı Çevre Kanunu, m.2, 1983). Burada yapılan sürdürülebilir kalkınma tanımının günümüzdeki sürdürülebilirlik hedeflerine daha uygun olduğu söylenebilecektir. Tanım, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu da içermektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu dışında ekonomi içerikli olan kanunlardan (4059 sayılı Finansal İstikrar ile Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun,1994) çevreyle ilgisi olan 3194 sayılı İmar Kanunu'na, tarımla ilgili kanunlardan Sıfır Atık Yönetmeliği'ne birçok mevzuat düzenlemesinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yer verilmektedir. Örneğin, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun görev ve sorumluluklar başlıklı 7. maddesinde belediye; sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamakla görevli ve sorumlu kılınmıştır. Bu düzenlemelere bakıldığında gıdanın, tarım ve su ile üretimiyle ilişkili olması bakımından dolaylı olarak ele alındığını söylenebilecektir. Ancak, dolaylı da olsa bu mevzuat hükümleri dahi gıda güvenliği için önem taşımaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere sürdürülebilir çevre olmadan sürdürülebilir gıda güvenliği olamayacaktır. Ayrıca tarım ve su havzalarının korunması gibi hükümlerde gıda güvenliği ilişkindir, denilebilecektir.

Sürdürülebilir kalkınma, gıda açısından temel kanun olan 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nda doğrudan ele alınmamaktadır. 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nda ise genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) kaynaklı riskleri engellemek, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması amacıyla sürdürülebilir biyogüvenlik sistemlerin kurulması ve uygulanması amaçlanmaktadır (Biyogüvenlik Kanunu m.1, 2010). 5488 sayılı Tarım Kanun'da ise tarım politikalarının ilkelerinden biri "sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık" olarak düzenlenmekte (5488 sayılı Tarım Kanunu, m.5/e, 2006), tarım politikalarının amaçlarından biri ise "gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi" olarak ele alınmaktadır (5488 sayılı Tarım Kanunu m.4, 2006). 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ise toprağın korunması ve tarımsal arazilerin çevre öncelikli olarak sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olacak şekilde planlanması düzenlenmektedir (Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu m.3/b, m.10,2005).

Bu yasal düzenlemelere bakıldığında ise yine doğrudan gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınmanın birlikte ele alınmadığı görülmektedir. Ancak GDO'nun daha çok gıda güvenliğini ilgilendirdiği ve gıdanın üretim alanlarının büyük kısmını tarım ve toprak oluşturduğunu göz önüne alındığında, bu düzenlemelerin gıda ile gıda güvenliğini ilgilendirdiği görülmektedir. Bu dolaylı ilişkiyi Tarım Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nun 3. maddesinde yer alan "arazi kullanım planlaması"ndan çıkartmak mümkündür. Kanuna göre arazi kullanım planlaması; "*her ölçekte plânlamaya temel oluşturmak üzere, toprağın ve diğer çevresel kaynakların bozulmasını önlemek için ekolojik, toplumsal ve ekonomik şartlar gözetilerek sürdürülebilirlik ilkesine uygun, farklı arazi kullanım şekillerini oluşturmaya yönelik toprak ve su potansiyelinin belirlenip, sistematik olarak değerlendirilmesini ve birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya koyan rasyonel arazi kullanım plânları*" olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir tarım ile sürdürülebilir kalkınmayı ilişkilendiren bu tanım aynı zamanda sürdürülebilir gıda üretimine ve gıda güvenliğine de hizmet etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak bahsedilebilecek bir diğer düzenleme ise 4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde (CBK) düzenlenen İklim Değişikliği Başkanlığına ilişkin düzenlemelerdir (4 sayılı CBK:2018). Kararname ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına bağlı olarak kurulan Başkanlığın amaçlarından birisi de "yeşil kalkınmaya yönelik plan, politika ve stratejilerin belirlenmesine ilişkin ulusal ve uluslararası çalışmaları yapmak"tır. Yeşil kalkınma kavramı hem Kararname'nin 792/B maddesinde hem de kararnameye dayanılarak hazırlanan İklim Değişikliği Başkanlığı Hizmet Birimleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinde aynı şekilde tanımlanmaktadır. Bu düzenlemelerde yer alan tanıma göre

yeşil kalkınma; sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile birlikte doğal kaynakların verimli kullanımı ile düşük karbon emisyonunu hedefleyen, çevresel sürdürülebilirliği ve iklim sürdürülebilirliğini odağına alan kalkınma ve gelişmeyi ifade etmektedir. Zikredilen düzenlemeler doğrudan gıda güvenliği ile ilgili olmasa da yeşil kalkınma, sürdürülebilir gıda güvenliğinin sağlanmasına hizmet etmektedir.

Yönetmeliklerde de aynı şekilde gıda ve gıda güvenliği doğrudan sürdürülebilirlikle ele alınmamaktadır. Ancak, sürdürülebilir kalkınmanın tarım ve gıda ile birlikte alındığı örnek bir düzenleme olan “İyi Tarım Uygulamaları Hakkında Yönetmelik” yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Yönetmelik, “*çevre, insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen bir tarımsal üretimin yapılması, doğal kaynakların korunması, tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik ile güvenilir ürün arzının sağlanması için gerçekleştirilecek iyi tarım uygulamalarının*” gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır (İyi Tarım Uygulamaları Hakkında Yönetmelik m.1: 2010). Amaca bakıldığında tam anlamıyla sürdürülebilir tarımı ve sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutunu ele aldığı anlaşılmaktadır. Tarım yoluyla sadece gıda değil aynı zamanda yem de üretilmektedir. Ancak, hayvan yemlerinin genel olarak gıda üretiminde kullanılan hayvanlarda kullanıldığı düşünüldüğünde, tarımsal üretimle gıda güvenliğinin birlikte ele alınmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Yönetmelik, bunu güvenilir ürün arzı olarak vurgulamaktadır. Bu Yönetmelik dışında Tarım Şurası’nı düzenleyen Tarım Şurası Yönetmeliği’nde de gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik, Şuranın hedefi olarak ele alınmaktadır. Yönetmeliğe göre Tarım Şurası; “*bitkisel ve hayvansal üretim ile su ürünleri üretiminin geliştirilmesi; gıda üretimi, güvenliği ve güvenilirliğini temin; kırsal kalkınma, toprak, su kaynakları ve biyo-çeşitliliğin korunması ile bu kaynakların sürdürülebilir kullanımını, çiftçinin örgütlenmesi ve bilinçlendirilmesi; tarımsal ve hayvansal üretimin planlanması, tarımsal desteklemelerin etkin bir şekilde yönetilmesi; tarımsal piyasaların düzenlenmesi; orman ve mera yönetimi; tabiatın korunması konularında çalışmalar yapmaya ve stratejiler oluşturmaya yardımcı olacak kararları almayı*” hedeflenmektedir (Tarım Şurası Yönetmeliği m.4: 2019). Şura istişari bir organdır. Ancak, başkanının Tarım ve Orman Bakanı olması, Şura toplantılarından çıkacak sonuçların uygulamaya geçmesi hususunda etkili olacağını düşündürmektedir.

Mevzuat düzenlemelerinde Gündem 2030: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde önemli bir başlık olan gıda güvenliğine ilişkin doğrudan bir düzenleme olmaması büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Özellikle 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’nda böyle bir düzenlemenin yer almaması doğrudan olmasa da dolaylı olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını zorlaştıracak veya tarihsel olarak uzatacaktır. Bu nedenle özellikle gıda güvenliğine ilişkin yasal düzenlemeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve yöntemlerini içerecek şekilde yeniden ele alınmalıdır.

3.2. İdarenin düzenleyici işlemlerinde sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği

Yasal düzenlemeler dışında kalkınma planlarında (SBB, 2020) sürdürülebilir kalkınma hedeflerine açıkça ilk defa Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1996 – 2000) yer verilmiştir. Bu planda sürdürülebilir kalkınma açısından dikkat çeken hususlardan birisi; günün koşullarına uygun, sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda Çevre Kanunu’nun yeniden düzenlenmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bu planda olduğu gibi Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da (2001- 2005) özellikle tarım hususunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yer verilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı’nda tarım sektörünün oluşturulması amacı çerçevesinde gıda güvenliği ilkesi doğrultusunda nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesinin esas olması gerekliliği vurgulanmaktadır.

2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda, gıda güvenliğinin sağlanması ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gözetilerek, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulması hedefler arasına konulmuştur. Bu planda dikkat çeken hususlardan biri de kurum içi ve kurumlar arası uyumsuzluk ve kurumsal kapasite yetersizliği gibi nedenlerdir. Planda hayvan ve bitki sağlığı ile gıda güvenliği politikalarının uygulanmasında sorunların varlığına işaret edilerek, AB’deki hayvan sağlığı, yem ve gıda mevzuatını bir arada ele alan gelişmeler doğrultusunda gıda konularındaki mevzuatın bütüncül bir şekilde ele alınması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu planlama ayrıca gıda

güvenliğini sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutuyla da ele almaktadır. Gıdanın ekonomideki yeri ile yoksulluk-gıdaya erişim arasındaki bağlantı ekonomik boyutu vurgulamaktadır. Gıda güvencesinin ve güvenliğinin sağlanması ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gözetilerek, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapının oluşturulması amacı çevresel boyutla ilişkilidir. Bunun dışında ilgililere gıda güvenliği konusunda eğitimlerin verilmesi, gıda alanındaki hizmetlerin genç ve kadın çiftçilerinde yararlanacak şekilde düzenlenmesi gerekliliği ise sosyal boyutla ilgilidir.

Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) tarım ve gıda ayrı bir başlık altında değerlendirilmektedir. Ayrıca plan, Sağlıklı Yaşam ve Hareketlilik Programında "gıda güvenliğini" ayrı bir bileşen olarak ele almaktadır. Bu bileşenle ilgili olarak planda gıda güvenilirliğinin sağlanması için şu hedeflere yer verilmektedir:

- *Sağlık ve hijyen koşulları dikkate alınarak güvenilir gıda üretim ve tüketimi için toplumun bilimsel verilere dayalı olarak bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi,*
- *Gıda ve yem kontrol hizmetlerinin etkinliğinin artırılması, mevzuatın uluslararası gelişmeler dikkate alınarak sürekli güncellenmesi,*
- *Gıda denetim ve kontrol altyapısının geliştirilmesi,*
- *Güvenilir gıda üretim ve tüketimi için gıda etiketleme, izlenebilirlik ve ürün takip sisteminin geliştirilmesi.*

Ancak, On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) gıda ayrı olarak ele alınmamış sadece "öncelikli gelişme alanları" olarak belirtilen başlıklardan tarım başlığının altında değerlendirilmektedir. Bu iki plan gıda güvenliği açısından değerlendirildiğinde, Onuncu Kalkınma Planı'nın daha detaylı olduğu söylenebilir. Onuncu Kalkınma Planı'nda; nüfus artışı, hızlı kentleşme ve iklim değişikliğinin yağış rejiminde ortaya çıkardığı istikrarsızlık nedeniyle, güvenilir su kaynaklarına erişim ve tarıma elverişli alanların korunması daha fazla önem kazandığı; ekilebilir arazilerin azalmasının ve gıda piyasasındaki değişkenlikler ile gıda krizlerinin gıda güvenliği konusunda kritik riskler taşıdığı vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir gıda güvenliği için bu risklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Buna yönelik olarak Onuncu Kalkınma Planı'nda yer alan "Tarımsal Yapıda ve Gıda Güvenliğinde Gelişmeler ve Hedefler"den bazıları şu şekilde sayılabilir:

- *Gıda güvenliğini teminen ürün piyasalarında ve çiftçi gelirlerinde istikrar gözetilerek etkin stok yönetimi, üretim, pazarlama ve tüketim zincirinde kayıpların azaltılması, piyasaların düzenlenmesine ilişkin idari ve teknik kapasitenin güçlendirilmesi ve dış ticaret araçlarının etkin kullanılması sağlanacaktır.*
- *Tarım ve gıda işletmelerinin güvenilir üretim için hijyen mevzuatına uyum süreci, modernizasyon yatırımlarıyla hızlandırılacak ve bu amaçla söz konusu işletmelerin finansman ihtiyacına yönelik kaynak ve mekanizmalar çeşitlendirilecektir.*
- *Gıda sanayiinde yerli hammaddenin rekabetçi fiyat ve kalitede sürdürülebilir temini amaçlanacak; iç ve dış pazar için katma değeri yüksek ve özel tüketici gruplarının ihtiyaçlarını karşılayan ürünler geliştirilecek; sektörde çevre duyarlılığı gözetilecek; taklit, tağşiş ve kayıt dışılığın önlenmesi sağlanacaktır.*
- *Tarım ve işlenmiş tarım ürünlerinde güvenilirliğin denetimi etkinleştirilecek, risk değerlendirmesine dayalı akredite bir kontrol ve denetim sistemi oluşturulacaktır.*

Onbirinci Kalkınma Planı'nda gıdanın ayrı bir başlıkta ele alınmaması, sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği hedefleri açısından bir gerileme olduğunu ya da sadece tarım bazlı ekonomik boyutuyla konunun ele alındığını göstermektedir⁶. Kalkınma planlarında yer alan hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını

⁶ On Birinci Kalkınma Planı'nda tarım başlığında gıda güvenliğine ilişkin şu politika ve tedbirler ele alınmaktadır:

- Gıda güvenilirliğini teminen denetimler etkinleştirilecek, bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetleri geliştirilecektir.
- Gıda kontrol laboratuvar altyapısı güçlendirilecek, kontrol hizmetlerinin etkinliği artırılabilecektir.
- Gıda kayıp ve israfının önlenmesi için tüketici bilinci artırılacaktır.

Onuncu Kalkınma Planı'nda da yer alan Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'nde Türkiye'nin sıralamasındaki değişimlerden çıkartılabilir (EİU, 2019).

Tablo 1: Türkiye'nin Gıda Güvenliği Endeksi'ndeki Yeri

Yıl	Genel Sıralama	Ekonomik Ulaşılabilirlik	Fiziksel Ulaşılabilirlik	Kalite ve Gıda Güvenliği	Doğal Kaynaklar ve Dayanıklılık	Ülke Sayısı
2012	36	42	26	35	-	105
2013	36	44	26	35	-	107
2014	39	43	36	41	-	109
2015	39	47	33	40	-	109
2016	45	52	41	41	-	113
2017	49	54	50	39	38	113
2018	48	47	53	39	23	113
2019	41	51	34	40	45	113

Tablo 1'e bakıldığında verilerin genel olarak aşağıya doğru oynadığı görülmektedir. Ulaşılabilirlik kategorilerinde değişimlerin ekonomik krizlerin yaşanması, pandemi, kuraklık gibi nedenler dolayısıyla olduğu düşünülebilir. Her ne kadar endekste yer alan ülke sayısı artsa da kalite ve gıda güvenliği kategorisinde genel olarak Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında 2013 yılındaki sıralamamıza yaklaşmadığımız görülmektedir. Bu durum ise planlamalardaki hedeflerin önemli bir kısmına yaklaşamadığımızı göstermektedir. Bir ülkenin gelecekteki belli bir zaman diliminde kalkınma için hangi faaliyetlerde bulunacağını planlanması, ülkenin hangi alanlara yatırım yapacağını da göstergesi olarak görülebilecektir. 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda gıda ve gıda güvenliğine ilişkin ayrı bir başlık bile bulunmaması, Türkiye'nin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmasını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu açıdan öncelikle gıda alanında olmak üzere gıda güvenliği ile ilişkili çevre, enerji ve tarım gibi alanlarda sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda kalkınma planları hazırlanmalıdır. Hazırlanacak planlar gıda güvenliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesine yönelik olarak açlık ve yetersiz beslenmeyi önlemeyi ya da en aza indirmeyi hedeflemelidir. Bu hedef doğrultusunda gıda israfının önüne geçilerek gıda kaynaklarının verimli ve etkili biçimde kullanılmasını sağlayacak uygulamalar hayata geçirilmelidir. Ayrıca, toplumların güvenilir gıdaya erişiminin sürdürülebilir olabilmesi için sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin insan haklarının gözetilmesi, hakkaniyet, ihtiyatlı yaklaşım, katılım ve iyi yönetim ilkesi gibi ilkeler doğrultusunda hareket edilmelidir (Sarıbeyoğlu Skalar,2015:99-163).

Sonuç

Gıda, insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için gerekli öğelerin en başında gelmektedir. Bu nedenle insanlığın başlangıcından beri önemini sürdürmekte ve dünyada yaşanan büyük olayların nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde sekiz yüz milyondan fazla insan açlık çekiyorken, tüm dünyada açlık çekenlerle birlikte iki milyardan fazla insanın yeterli, güvenilir ve besleyici gıdaya erişim sağlayamadığı tahmin edilmektedir (FAO, 2019a:4). Bu acı tahminler gıda güvenliğinin günümüzde daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekonomik ve çevresel krizlerin insanlığa ve geleceğe verdiği/verebileceği zararların önlenmesi için

oluşturulan sürdürülebilir kalkınmanın tarihçesine bakıldığında halihazırda büyük bir gelişme sağlanmadığı görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uluslararası temellerin atıldığı ilk konferanstan yaklaşık olarak elli yıl geçmesine rağmen hala açlıkla mücadele ve yoksulluk gündemin ilk sıralarında yer almaktadır. Aynı zamanda kıtlık, çevre sorunları, iklim değişikliği, kirlilik, enerji kaynaklarının etkin kullanılmaması ve suya ait sorunlar katlanarak büyümektedir. Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine şimdiye kadar ulaşılamasa da sayılan bu sorunların çözümü tüm topluluk ve devletlerin tamamının bu hedeflere odaklanması ve belirlenen uygulamaların gerçekleştirilmesiyle mümkündür.

Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri incelendiğinde bu hedeflerin bir kısmının doğrudan bir kısmının ise dolaylı olarak gıda ve gıda güvenliğini kapsadığı görülmektedir. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma ile gıda güvenliği sıkı bir ilişkiye sahiptir. Bu hedeflerden “açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ile sürdürülebilir tarımı destekleme” hedefine bakıldığında, doğrudan gıda güvenliği amaçlanmaktadır. Bunun dışındaki hedeflerin de gıda güvenliği ile bağlantısı bulunmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilir gıda güvenliğinin sağlanmasının sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesiyle mümkün olduğu söylenebilir.

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda birçok faaliyette bulunulması planlanmaktadır. Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve Kalkınma Ajansları gibi idarelerin dışında mevzuatta sürdürülebilir kalkınma ile ilgili diğer kurumlara (Cumhurbaşkanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Belediyeler) da görevler yüklenmiştir. Ancak, kalkınma planlarında yer alan hedeflere ulaşmak için bürokratik yapının bu hedeflere inandırılması gerekmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi için kalkınmaya ilişkin teşkilat yapısı bir çatı altında toplanmalı, alanında uzman kişilerden oluşan alt birimler bu hedeflerin gerçekleşmesine yönelik tedbirler almalıdır. Bu açıdan yeni hükümet sisteminde yer almayan Kalkınma Bakanlığının hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda yeniden sistemde yer alması isabetli olacaktır.

Sürdürülebilir gıda üretimi ve gıda güvenliğinin sağlanması için özellikle 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’nu ile diğer ilgili mevzuat, Gündem 2030 hedefleri doğrultusunda yeniden düzenlenmelidir. Sürdürülebilir kalkınma sadece idarelerce sağlanabilecek bir politika olmayıp, tüm toplumun bu sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Bunun için gerek yasal düzenleme aşamasında gerekse uygulama aşamasında sivil toplum örgütleri başta olmak üzere tüm paydaşların sürece katılması sağlanmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında sürdürülebilir gıda üretimi ve gıda güvenliği konusunda eğitimler verilmeli, yerelden genele tüm gıda üreticilerinin çevreye saygılı şekilde üretim gerçekleştirilmesi teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Balfour E. (1977). Towards a Sustainable Agriculture The Living Soil. http://journeytoforever.org/farm_library/balfour_sustag.html , (09.09.2022).
- Bilgili, M.Y. (2017). Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(49), 559-569.
- BM. (2000). Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095102bm_27.pdf , (21.09.2022).
- BM. (2015). Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> , (15.10.2022).
- Bozlağan, R. (2010). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0 (50), 1011-1028.
- Brundtland. (1987). Brundtland Raporu. https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un-_-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html, (17.09.2022).
- CDC. (2022). Fast Facts About Food Poisoning. <https://www.cdc.gov/foodsafety/food-poisoning.html>, (15.12.2022).

- EIU. (2019). Küresel Gıda Güvenliği Endeksi. https://foodsecurityindex.eiu.com_, (23.09.2022).
- Erol, Ö. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26 (1), 107-130.
- Eur-Lex. (2002). (EC)178/2002 Sayılı Tüzük. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002R0178&qid=1605867423396&from=EN>, (10.10.2022).
- FAO. (1969). CAC 1-1969 Kodeksi. http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252Fstandards%252FCXC%2B1-1969%252FCXP_001e.pdf, (10.11.2020).
- FAO. (2014). Food Safety: A Right Or A Privilege Understanding The Importance Of Food Safety To The Food Security And Nutrition Agenda. http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/agns/pdf/ICN2/ICN2-Food-Safety-Right-or-privilege-side-event-info.pdf (13.11.2020).
- FAO. (2019). The Future Of Food Safety. <http://www.fao.org/3/ca4289en/CA4289EN.pdf>, (13.11.2020).
- FAO. (2019a). Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu. <http://www.fao.org/3/ca5249tr/ca5249tr.pdf>, (20.10.2022).
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2022). The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable. Rome. <https://www.fao.org/3/cc0639en/cc0639en.pdf>, (18.12.2022).
- Foresight. (2011). The Future of Food and Farming, Final Project Report. The Government Office for Science. London. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288329/11-546-future-of-food-and-farming-report.pdf, (01.11.2022).
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3 (3), 196-215.
- Gürlük, S. ve Turan, Ö. (2008). Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22 (1), 63-74.
- Hacettepe Ü. (2015). Türkiye'ye Özgü Besin ve Beslenme Rehberi, Ankara:HÜSBF.
- Harris M.J., Çev. Özmete E. (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Temel Prensipleri. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, <https://avesis.yildiz.edu.tr/resume/downloadfile/gonel?key=3d28a1fc-b71a-4d0b-8dd2-867778086f93>, (10.09.2022).
- Our Common Future. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, (18.09.2022).
- Sarıbeyoğlu Skalar M. (2015) Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, İstanbul: Beta Yay.
- SBB. (2020). Kalkınma Planları. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, (22.10.2022).
- Tayar M. (2010). Gıda Güvenliği, İstanbul:Marmara Belediyeler Birliği.
- Tayar M. ve Kılıç V. (2014) Gıda Endüstrisinde Hijyen ve Sanitasyon, Dora Yay.
- TDK. (2020). Gıda. <https://sozluk.gov.tr>, (08.11.2022).
- Uğur Ö. ve Doğan K.C. (2015) Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi: İklim Değişikliği Çerçevesinde Teoriden Pratiğe, Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları 31.
- UNEP. (2020). Green economy. <https://www.unep.org/explore-topics/green-economy>, (24.09.2022).
- WHO. (2019). International Forum on Food Safety and Trade. https://www.who.int/docs/default-source/resources/joint-statement.pdf?sfvrsn=61b890c4_16_, (25.10.2022).
- Yılmaz Turgut N. (2012). Çevre Politikası ve Hukuku, Ankara: İmaj Yay.

We Cannot Continue to Mourn the Dead to the Detriment of the Living: GHRD Practices, Islamic Burial Rites, and Green Burial for Environmental Sustainability

Ehikioya Hilary Osolase¹, Roziyah Mohd Rasdi², Zuraina Dato Mansor³

Abstract

Issues brought about by climate change, global warming, and greenhouse gases emissions, are as a result of human activities such as deforestation, environmental degradation, and excessive consumption of natural resources. This led to the coinage of the phrase “environmental sustainability” by the Brundtland Commission for the protection and sustainability of the environment, and less consumption of raw materials. It is also known as World Commission on Environment and Development (WCED). The objective of Green Human Resource Development (GHRD) practices, Islamic burial rites, and green burial are linked, as they are meant to achieve the sustainability of the environment, and natural resources conservation. To buttress and validate the arguments for the paper, Howard Bowen and Maurice Clark contribution to the sustainable development theories are introduced and explained accordingly. This research paper through a narrative review therefore discusses the positive impacts of GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial on the natural environment and its ecosystem. Along with how they assist in the preservation of scarce natural resources.

Keywords: GHRD Practices, Islamic Burial Rites, Green Burial, Climate Change, Environmental Sustainability, Sustainable Development Theories.

Yaşayanların Zararına Ölülerin Yasını Tutmaya Devam Edemeyiz: Çevresel Sürdürülebilirlik İçin GHRD Uygulamaları, İslami Defin Ritüelleri ve Yeşil Defin

Özet

İklim değişikliği, küresel ısınma ve sera gazı emisyonlarının getirdiği sorunlar, ormansızlaşma, çevresel bozulma ve doğal kaynakların aşırı tüketimi gibi insan faaliyetlerinin bir sonucudur. Bu, Brundtland Komisyonu tarafından çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği ve daha az hammadde tüketimi için “çevresel sürdürülebilirlik” ifadesinin icat edilmesine yol açmıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) olarak da bilinmektedir. Yeşil İnsan Kaynakları Geliştirme (GHRD) uygulamalarının amacı, İslami cenaze törenleri ve yeşil cenaze töreni, çevrenin sürdürülebilirliğini ve doğal kaynakların korunmasını sağlamayı amaçladıkları için bağlantılıdır. Makaledeki argümanları desteklemek ve doğrulamak için, Howard Bowen ve Maurice Clark'ın sürdürülebilir kalkınma teorilerine katkıları tanıtılmış ve açıklanmıştır. Bu nedenle derleme makale çalışması aracılığıyla, GHRD uygulamalarının, İslami cenaze törenlerinin ve yeşil cenaze töreninin doğal çevre ve ekosistemi üzerindeki olumlu etkilerini, kıt doğal kaynakların korunmasına nasıl yardımcı oldukları ile birlikte tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: GHRD Uygulamaları, İslami Cenaze Törenleri, Yeşil Defin, İklim Değişikliği, Çevresel Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma Teorileri.

Research and Publication Ethics Statement	The study does not require an ethical committee approval.
Contributions of the Authors	All authors contributed to the whole article equally.
Conflicts of Interest Statement	In this study there is not conflict of interest between authors or ant third parties.

¹ PhD Candidate, Universiti Putra Malaysia, Department of Professional Development & Continuing Education, Serdang, Selangor / Malaysia, ehikioyahilaryosolase@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9366-226X>

² Senior Lecturer, Universiti Putra Malaysia, Department of Professional Development & Continuing Education, Serdang, Selangor / Malaysia, roziyah_m@upm.edu.my, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4789-9792>

³ Senior Lecturer, Universiti Putra Malaysia, School of Business and Economics, Serdang, Selangor / Malaysia, aina_m@upm.edu.my

Reference: Osolase, E. H., Rasdi, R. M., and Dato Mansor, Z. (2022). We cannot continue to mourn the dead to the detriment of the living: GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial for environmental sustainability. *Paradigma: Journal of Economics and Management Research*, 11(2), 112-120.

1. Introduction

Literally, the phrase “we cannot continue to mourn the dead to the detriment of the living”, signifies that “humans cannot continue to engage in practices that are detrimental and harmful to the environment” in times of bereavement. As consideration must be given to humans, the natural environment and its resources. Such as practices which leads to deforestation, resulting to the continuous felling of trees. Environmental sustainability is explained as responsible practices and activities by humans to help protect the environment and its ecosystem, in order to help create a healthy environment for the present and future generations (Morelli, 2011; Broniewicz, 2011; Parker, 2016). GHRD practices is focused on acquiring knowledge and education which comprises of reduction in the consumption of natural resources, recycling of used products to reduce a demand for natural resources, re-education for change of behaviours and attitudes to become pro-green (McGuire, 2010). These are practices focused on helping to reduce the ecological footprints of humans and organizations. Scully-Russ (2015a; 2015b) defines GHRD as a practice engineered by the components of HRD discipline, such as training and development. The ability for HRD to utilize its multidisciplinary approach to problem-solving, as a result of the environmental challenges brought about by climate change. HRD is therefore able to accelerate an engagement for in-depth learning, as this brings about multidisciplinary collaboration for various disciplines. With the purpose to create new knowledge for environmental transformation.

Valentin (2015) asserts that HRD can contribute through its practice, teaching, and research to greening of the society to become loyal to the environment. While Sadler-Smith (2015) discusses GHRD practices as the ability to contribute towards environmental sustainability, through the development of the needed solutions by individual learning, with the aim to acquire the appropriate environmental knowledge. Much like Islamic burial rites and green burials (Fazlun, 2002; Dunn, 2004; Ekpo & Is’haq, 2016), the practice of GHRD is therefore meant for the management and sustainability of the environment. Islamic burial rite is a religious practice which aligns with the concept of environmental management and sustainability (Ekpo & Is’haq, 2016; Shafaqna, 2018), while a green burial is an interment process which utilizes biodegradable materials for funeral practices in order not to bring harm to the environment (Feagan, 2007; Yarwood et al., 2015; Lau et al., 2020; Phillips, 2021). These practices are connected to the ideas and philosophies behind the advent of sustainable development practices (Shi et al., 2019; Ditlev-Simonsen, 2022) which are centered on preserving the natural environment and its limited resources for present and future generations. This explains that GHRD practices, Islamic Burial Rites, and Green Burials have the same objectives, which are meant to protect the natural environment from and its ecosystem for the present and future generations, making individuals and corporations to become responsible in their several activities conducted on the environment and its resources.

Previous literature on GHRD practices have made efforts by focusing on manufacturing sectors in Poland (Piwowar-Sulej, 2022), energy sector in the United States (Scully-Russ, 2015b), and organizational influence for GHRD practices by retail customers in Scotland (McGuire & Germain, 2015). However, no studies have linked the similarities between GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial, and the impact they jointly have on the sustainability of the environment and preservation of natural resources. Employing a narrative review methodology for this study, it is discussed how the practices of GHRD, Islamic Burial Rites, and Green Burials are inter-related, and has made an impact for the preservation of the environment, and its natural resources and habitat. Keywords applied during the search for literature were “GHRD, Islamic burial rites, green burial, environmental sustainability, and Climate Change.” The database of journal publications accessed were Emerald Insight, Taylor and Francis Online, Human Resource Development International, Springer, Advances for Development of Human Resources, Wiley Online Library, Science Direct, Elsevier, Human Resources Development Review, Research Gate, and other online sources through Google. The significance of this study is contributing to the extant literature on GHRD, Islamic burial rites, and green burial. Its fundamental objective is showing the relationship between these three practices, and how they help to battle the environmental crisis brought by climate change and environmental degradation. The linkage and co-constructive relationship between the three practices of GHRD, Islamic burial rites, and green burial has therefore been proven, as they are all on a collaborative journey for environmental sustainability.

Implications for HRD practice and research, recommendations for future research, and the concluding part of the study are discussed.

2. The Relationship between GHRD Practices, Islamic Burial Rites, and Green Burial

It is the believe of the Islamic religion that death is a transformation to another realm of existence, which is termed the “afterlife” (Ismail & Jalil, 2021). That the destination of the dead is determined by how effective or healthy he or she abided by the practices and traditions of the Islamic religion when alive. There is the belief by Muslims as adherents of the Islamic faith, that when pure hearted humans who while on earth was good, he or she will go to Paradise (Jannah) after death (Ismail & Jalil, 2021). However, if the dead lived a life contrary to what is good, then there will be a separation from all that is marvelous, and the destination will be Jahannam (hell). The moment a Muslim dies, it is customary for the burial rites to commence immediately, and the dead must be buried either before sunset, or within 24 hours (Ismail & Jalil, 2021). A casket is not needed for an Islamic burial, as the body of the dead is interred to the grave with biodegradable materials, example of which is a silk shroud (Ekpo & Is’haq, 2016; Omonisi, 2020). In comparing the practices of Islamic burial rites (Ekpo & Is’haq, 2016), Green burial is focused on interring the dead without having to harm the environment and the planet’s ecosystem (Yarwood et al., 2015; Shafaqna, 2018; Lau et al., 2020; Phillips, 2021). According to Shafaqna (2018), green burial and Islamic burial rites are correlated in characteristics and features, because both practices are aimed at maintaining the naturalness of the environment and its components, in addition to the non-usage of non-biodegradable products. It is a natural way of uniting with the environment, as it is devoid of environmentally harmful practices.

GHRD practices has a penchant for propagating awareness on ecofriendly practices, by deploying HRD functions such as training and development for green education and skills acquisition (Haddock et al., 2010; Scully-Russ, 2015a; Sadler-Smith, 2015). While Islamic burial rites and green burial are in support of the deployment of pro-environmental practices for bereavement. As metal or wooden caskets are not made use of, whose manufacturing resources are gotten from trees in the forest and a dig below the earth’s surface for iron ore, resulting to deforestation and Carbon dioxide emission, and hence, climate change, global warming, environmental degradation, flooding, irregular rainfall, desertification, and loss of biodiversity (Cochard, 2011; Veldkamp et al., 2020). The uninterrupted cutting down of trees in the forest overtime and continuous harvesting of iron ore beneath the earth, harms the environment and its ecosystem, causes air pollution which comes in the form of greenhouse gases emissions, along with natural resources depletion and excessive energy consumed during the mining phase. This affirms that GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial are interrelated with a conjoined purpose to achieve environmentally sustainability.

As maintained in Islamic religious practices, a human being is the guardian of nature and the environment, and must therefore endeavour to live in cooperation and goodwill with other creatures, organisms, and all elements of the natural environment (Ekpo & Is’haq, 2016). This is primarily the goal of GHRD practices (Haddock et al., 2010; Scully-Russ, 2015a; Sadler-Smith, 2015), in addition to that of green burial (Yarwood et al., 2015; Shafaqna, 2018; Phillips, 2021). Through green burial, the environment and its natural resources are protected, as all resources employed to inter the dead are non-hazardous and biodegradable. Therefore, it is the responsibility of all Muslims to give a high regard and nurture the environment with all the care it deserves, so also the larger society of humans. According to Islamic codes and principles, nature is empowered with the ability to take care of the spiritual and non-spiritual needs of humanity. From the viewpoints of the Holy Quran, humans were brought into existence so they can serve the Creator (Ekpo & Is’haq, 2016; Huda et al., 2016). This is translated to mean that humans are created to serve the Creator through best of behaviours and practices that are in harmony with the natural environment, meant for the good of themselves, the society, and the wellbeing of all (Ekpo & Is’haq, 2016). This viewpoint is considered as part of the basic principles on Islamic environmental ethics. Hence, Islamic burial rites do not only serve to console and grief with the living, but also meant to

honour the Creator, plead for mercy on behalf of the dead, and honour to care for the environment and its ecosystems.

2.1. GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial: their impact on sustainability of the environment

The focus of environmental sustainability is to help give quality of existence to the environment over a long period of time, therefore creating a healthy living for humans, animals, and other living organisms (Parker, 2016). Practices related to Islamic burial rites are environmentally co-constructive with that of green burial, and the both aligns with the objectives of GHRD practices. A green (also known as natural) burial is that which gives value and importance to simplicity, management, and sustainability of the environment (Yarwood et al., 2015; McDuff, 2021; Tan, 2021). When preparing the body of a dead Muslim for burial, there are no chemicals involved, for example embalming fluids (Huda et al., 2016), as it is positioned on a biodegradable material before final interment. Chemicals are generally harmful to humans and the wellbeing of the environment (Naidu et al., 2021). A general definition of GHRD practices is focused on the discipline of HRD having to deploy its composite structures, theories, and models to protect the environment against harmful practices, in order to contribute towards the battle against climate change, global warming, and environmental degradation (McGuire, 2010; Scully-Russ, 2015a). In Islamic burial rites, there is also the absence of concrete burial basement, as the site of the grave is permitted to be in consonance with nature and the environment, and the body of the dead is able to totally decompose and return naturally to the soil, which is the top layer of the earth's surface from which plants and trees grow and activities of humans are conducted (Dunn, 2004; Ekpo & Is'haq, 2016). Plants and trees protects the soil and the natural environment from erosion and destructive flood, thereby averting climate change, environmental degradation, and CO₂ emissions.

Characteristics of Islamic burial rites and green burial include lower costs, as there is the absence of embalming, purchasing of fanciful caskets, or the building of concrete burial basements (Yarwood et al., 2015; Omonisi, 2020; Lau et al., 2020; McDuff, 2021). This is regarded as cost-effective. Another benefit of Islamic burial and green burial to the environment include limiting the use of wood, steel, and copper, which are products of natural resources that sustains the environment (Omonisi, 2020; Fritts, 2021), and this is in alignment with the aim of GHRD for environmental management and sustainability. Deforestation is a major problem globally, as it leads to the rise of temperature as a result of climate change, and other effects such as irregular rainfall, loss of biodiversity, environmental degradation, desertification, and flooding (Cochard, 2011; Veldkamp et al., 2020; Oliveira et al., 2021). The falling of trees in the forest is a major cause of this. Other characteristics of Islamic burial rites and green burial include the non-usage of dangerous chemicals and the conservation of natural areas (Yarwood et al., 2015; Ekpo & Is'haq, 2016; Stock & Dennis, 2021). Chemicals which are used for embalming practices comprises of formaldehyde (a carcinogen), which is hazardous to the respiratory system and capable of causing cancer for humans (Martin, 2011; Kang et al., 2021). Employees who work in conventional funeral homes are often exposed to these hazardous chemicals. While also conserving natural resources, green burials are able to rebuild and preserve the natural environment, as the landscape becomes fertile for plants and trees to grow, and a lush environment created for humans to thrive. A green burial also establishes a green cemetery. And a green cemetery does not utilize pesticides or herbicides which are highly harmful to the natural environment and its habitats (Brown, 2019).

As maintained by Islamic religion, the Creator has made available to mankind all the required resources, which are needed by humans to realize their purposes. Therefore, these natural resources like land, water, trees, plants, and minerals are made available to all, and no human should limit the utilization of these resources to a single generation, in order not to deprive future generations from having access to these natural resources and a healthy environment (Fazlun, 2002; Gada, 2014; Ekpo & Is'haq, 2016; Hassan, 2020). This declaration is linked to the Holy Qur'an: And you devour the inheritance (of others) with devouring greed (Qur'an 89: 19). As a result, humans should endeavour not to exploit, deplete and

misuse inadequate natural resources and the environment, as the future generations are meant to gain from it, and therefore not meant to be owned or benefited alone by the present generation (Al-Damkhi, 2008; Gada, 2014). These are basically the tenets and principles of GHRD and green burial, as both concepts and practices are in support of conserving the environment, its ecosystem, and natural resources, so as not to deprive future generations of their right to a healthy life and environment. Islam denounces oppression and harm to both human, living, and non-living beings, as it has been said that the earth is wide enough to provide for the needs of all people, and must not be limited to the greed of an individual (Gada, 2014; Zabidi, 2021). In the era of COVID-19 pandemic when most mortuaries and funeral homes were overwhelmed, green burial became the alternative for so many families, as they paid great respect to their loved ones through the natural way, leading to less impact on the environment and available resources (Omonisi, 2020; Lowe et al., 2020).

2.2. Linkage to sustainable development theories

Sustainable development is the ability to balance the needs of humans in the present, and those of future and unborn generations (Shi et al., 2019). Its focal point is that, humans and organizations must endeavour to reduce its consumption of natural resources and pollution of the environment. As these resources are limited, and the need to protect the natural environment, in order to have both conserved for succeeding generations. The goal of sustainable development can be summarized thus: dignifying the existence of humans and the planet which comprises of the natural environment and its resources, so that there can be shared prosperity among all, bringing about justice, equity, and collaboration.

Over the years, several scholars and social scientists have developed theories linking human and organizational activities for sustainability of the environment and its resources. This comprises of Howard Bowen on sustainable development, and Maurice Clark which discussed on the need to move from individualism to social mindedness globally (Ditlev-Simonsen, 2022). Howard Bowen whose scholarly contribution to economic development and sustainability is globally acknowledged, emphasized on the need for organizations to incorporate ethics into its corporate responsibilities through deploying of integrity in production and business transactions (Bowen, 1953; Ditlev-Simonsen, 2022). It was argued that, business is not all about making profits, as moral principles must be integrated into economic cycles. Which allows for the sustainable use of natural resources and showing politeness to the natural environment and its ecosystem during manufacturing process, both at the individual and organizational levels. This is able to influence and bring about a courteous humanity, leaving behind preserved natural resources and an environment that is habitable for present and future generations. This is further discussed by Maurice Clark. He asserted that, the end-product for corporations and humans should not be focused only on making profits or the gains by individuals, but also adding value to the society, the workforce, the environment from which it operates, and preserving natural resources which have sustained production over centuries for subsequent generations (Clark, 1916; Ditlev-Simonsen, 2022).

Similar to the intentions of GHRD practices, Islamic burial rites, and green burial, the ideas put forward by Howard Bowen and Maurice Clark maintains that, if organizations and individuals continue to manufacture products without caution, while also engaging in the pollution of the environment and its landscape, there will be shortage of natural resources in the future, and the natural environment will become bastardized. The lesser the use of natural resources for unneeded productions, the better for the environment, organizations, and survival of future generations. A commitment to sustainable development practices will generally help in the reduction of environmental footprints of individuals and corporations' globally, making the environment and its ecological community a safer place to dwell in. Which also creates opportunities for the thriving of green economy.

2.3. Implications for HRD practice and research

HRD as a field and practice is yet to fully dedicate its expertise for environmental sustainability and the conservation of scarce natural resources. It is traditionally known for individual, organizational, and societal change and development (Kim, 2012; Kareem, 2019; Kareem & Hussein, 2019). It is therefore logical to state that, there is the urgent need for HRD scholars and practitioners to collaborate with other stakeholders, such as Islamic scholars, green burial experts, and non-governmental organizations (NGOs). This can be on promoting green awareness with a partnership with communication experts and media practitioners, both at the local and national levels. It is envisaged that this will result to new learning through training and development for pro-environmental education and knowledge, so that the generality of the society are able to acquire green abilities, education, and competencies. Using its expertise on green training and development for decentralization of GHRD practices (Scully-Russ, 2015b; Valentin, 2015; Williams & Turnbull, 2015; Sadler-Smith, 2015; Deshpande & Srivastava, 2022), HRD can step in to assist in the development of green knowledge and education, and popularization of Islamic burial rites and green burials. With this, the larger society comprising of conventional funeral homes, can begin to see several reasons why it should begin to adopt ecofriendly practices which are associated with Islamic burial rites and green burials in times of bereavement. As it will be their contribution towards sustainability of the environment and less consumption of limited natural resources. HRD cannot continue to be an onlooker, why the dead is continuously mourned to the detriment of the living, by way of degrading the environment, its ecosystem, and natural resources.

2.4. Recommendations for future research

This study has its limitation, as its data collection source was secondary through review of past literature. Deploying sustainable development theories, for example either that of Howard Bowen or Maurice Clark or any other as appropriate, future studies can apply primary data to ascertain a different outcome from that of the present study. There is the possibility for studies with empirical data to bring in new perspectives from real world experiences, resulting to the development of a research framework. This may be through a qualitative, quantitative, or mixed-method research methodology. Cultures, belief systems, and traditions differ across several societies, and may be an impediment towards the implementation of pro-environmental practices during interment.

3. Conclusion

In deploying its activities such as training and development, HRD scholars and practitioners are known to have over the past decades contributed to the development for a responsible and efficient society (Kim, 2012; Cho & McLean, 2004; McLean, 2006). The outcome of this study has revealed that GHRD practices, Islamic burial rites, and green burials have made positive impact on the environment and reduction in natural resources consumption. However, there is much work to be done, as the field of HRD using its multidisciplinary approach to issues through GHRD practices, needs to urgently collaborate with Islamic scholars, scholars and practitioners of green burial practices, and other stakeholders. Several studies have affirmed that there is a general lack of awareness on ecofriendly burial rites (Chiu, 2016; Kalter, 2022). Despite the unawareness, three States in the United States namely Oregon, Washington, and Colorado have given legal approval for human composting, which is a method of burying a loved one using ecofriendly practices of transforming the body of the dead into soil (Kalter, 2022). A study conducted by Rachel (2021) affirmed that, despite been a long practice in the United States, majority of the older generations who were the respondents for the study are yet to have the awareness and knowledge on the existence of ecofriendly burial practices. In verbatim, the study has this to say: "But when researchers asked 20 residents of Lawrence, Kan., over the age of 60 who identify as environmentalists if they had considered green burial, most had not heard of the practice. That's despite the fact that green burial had been available in Lawrence for nearly a decade at the time." HRD scholars

and practitioners can collaborate with Islamic scholars and green burial experts, with the intention of providing effective green training and development for non-practitioners of pro-green burial rites. A green training and development will help in widespread awareness, knowledge and education assimilation.

Conventional burials are seen to be harmful to the environment, due to the use of various dangerous chemicals and non-biodegradable products and materials, the ceaseless fallen of trees in the forest which leads to deforestation, climate change, environmental degradation, and loss of biodiversity. This cannot be said of the Islamic burial rites and green burials, which are able to preserve various metal resources, forest reserves, reduction of carbon footprints, a more safe and eco-friendly society, and preservation of the natural habitat. It is on this premise that the expertise of HRD is required to help propagate for community and societal awareness, in order to institutionalize ecofriendly burial practices to keep the natural environment and its ecosystem on a natural state, while also assisting to drastically put a stop to the depletion of natural resources. A collaboration that will advance towards the development of a mechanism, which will provide teaching and new learning for the general unaware society. It is environmentally unsustainable to continue to mourn the dead through this conventional approach, as it is to the detriment of the present and future generations, and a dishonor to the planet, the environment, and its ecosystem.

References

- Al-Damkhi, A. M. (2008). Environmental Ethics in Islam: Principles, Violations and Future Perspectives. *International Journal of Environmental Studies*, 65(1): 11-31. <http://dx.doi.org/10.1080/00207230701859724>
- Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. Harper.
- Broniewicz, E., (2011). Environmental Management in Practice. (Ed.). *IntechOpen*. <https://doi.org/10.5772/738>
- Brown, A. (2019, November 30). *Eco-friendly Cemeteries? More People Preferring 'Green' over Standard Burials*. https://www.washingtonpost.com/science/eco-friendly-cemeteries-more-people-preferring-green-over-standard-burials/2019/11/29/af9de6ce-0fc5-11ea-bf62-eadd5d11f559_story.html
- Chiu, A. (2016, 04 March). *Green Burials Bring Awareness to Environmental Concerns*. U.S.News. <https://www.usnews.com/news/articles/2016-03-04/green-burials-bring-awareness-to-environmental-concerns>
- Cho, E., & McLean, G. M. (2004). National human resource development: What we discovered about NHRD and what it means for HRD. *Advances in Developing Human Resources*, 6, 382-393.
- Clark, J. M. (1916). The Changing Basis of Economic Responsibility. *The Journal of Political Economy*, 24(3), 209–229. <https://doi.org/10.1086/252799>
- Cochard, R. (2011). *Consequences of Deforestation and Climate Change on Biodiversity*. In Y. Trisurat, R. Shrestha, & R. Alkemade (Eds.), *Land Use, Climate Change and Biodiversity Modeling: Perspectives and Applications*. *IGI Global*. <https://doi.org/10.4018/978-1-60960-619-0.ch002>
- Deshpande, P., & Srivastava, A. P. (2022). A Study to Explore the Linkage between Green Training and Sustainable Organizational Performance through Emotional Intelligence and Green Work Life Balance. *European Journal of Training and Development (EJTD)*, 2046-9012, 1-20. <https://doi.org/10.1108/EJTD-11-2021-0182>
- Ditlev-Simonsen, C. D. (2022). *Economic Theories and Sustainable Development*. In: *A Guide to Sustainable Corporate Responsibility*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-88203-7_3
- Dunn, J. (2004, January 11). *Seeking Harmony in a Final Return to the Land*. New York Times. <https://www.nytimes.com/2004/01/11/business/business-seeking-harmony-in-a-final-return-to-the-land.html>
- Ekpo, C. G., & Is'haq, A. B. (2016). Islam and the Environment: Implications of Islamic Funeral Practice on Environmental Sustainability. *IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME)*, 6(1), 58-63. <https://doi.org/10.9790/7388-06115863>
- Fazlun, M. K. (2002). Islam and the Environment. *Social and Economic Dimensions of Global Environmental Change*, 5, 332-339.
- Feagan, R. (2007). Death to Life: Towards My Green Burial. *Ethics, Place & Environment*, 10(2), 157-175.

<http://dx.doi.org/10.1080/13668790701329726>

- Fritts, R. (2021, March 02). 'Green' Burials are slowly Gaining Ground among Environmentalists. *ScienceNews*. <https://www.sciencenews.org/article/green-burial-environmentalism-cemetery-eco-friendly-death>
- Gada, M. Y. (2014). Environmental Ethics in Islam: Principles and Perspectives. *World Journal of Islamic History and Civilization*, 4(4), 130-138. <https://doi.org/10.5829/idosi.wjihc.2014.4.4.443>
- Haddock, J., Jeffrey, J., Miles, D., Muller-Camen, M., & Hartog, M. (2010). Green HRD: The Potential Contribution of HRD Concepts and Theories to Environmental Management. *Paper Presented to the 11th International Conference on Human Resource Development Research and Practice across Europe*, 1-18.
- Hassan, A. (2020). *Sustainable Development and Islamic Ethical Tasks for Business-Organizations*. IntechOpen Book Series. 1-17. <https://doi.org/10.5772/intechopen.94992>
- Huda, M., Yusuf, J. B., Azmi Jasmi, K., & Nasir Zakaria, G. (2016). Al-Zarnuji's Concept of Knowledge ('Ilm). *SAGE Open*. 1-13. <https://doi.org/10.1177/2158244016666885>
- Ismail, M. H., & Jalil, M. N. A. (2021). The Notion of Afterlife in Islam and Sikhism and Its Implication on Muslims and Sikhs Lives. *Al-Itqan: Journal of Islamic Sciences and Comparative Studies*, 5(2), 117-135.
- Kalter, L. (2022, 04 April). *Saving the Environment -- and Cash -- Through 'Green' Burials*. WebMD. <https://www.webmd.com/palliative-care/news/20220404/green-burials-rise-in-popularity>
- Kang, D. S., Kim, H. S., Jung, J-H., Lee, C. M., Ahn, Y-S., & Seo, Y. R. (2021). Formaldehyde Exposure and Leukemia Risk: A Comprehensive Review and Network-Based Toxicogenomic Approach. *Genes and Environment*, 43(13), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s41021-021-00183-5>
- Kareem, M. A. (2019). The Impact of Human Resource Development on Organizational Effectiveness: An Empirical Study. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 7(1), 29-50. <https://doi.org/10.25019/MDKE/7.1.02>
- Kareem, M. A., & Hussein, I. J. (2019). The Impact of Human Resource Development on Employee Performance and Organizational Effectiveness. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 7(3), 307-322. <https://doi.org/10.25019/MDKE/7.3.02>
- Kim, N. (2012). Societal Development through Human Resource Development: Contexts and Key Change Agents. *Advances in Developing Human Resources*, 14(3), 239–250. <https://doi.org/10.1177/1523422312446054>
- Lau, C. S. Y., Yee, H. H. L., Ng, T. K. C., & Fong, B. Y. F. (2020). Green Burial in Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Health Management*, 15(2), 1-8. <https://doi.org/10.24083/apjhm.v15i2.393>
- Lowe, J., Rumbold, B., & Aoun, S. M. (2020). Memorialisation during COVID-19: implications for the bereaved, service providers and policy makers. *Palliative Care and Social Practice (SAGE Journals)*, 14, 1-9. <https://doi.org/10.1177/2632352420980456>
- Martin, A. (2011). *Despite Risk, Embalmers Still Embrace Preservative*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2011/07/21/business/despite-cancer-risk-embalmers-stay-with-formaldehyde.html>
- McDuff, M. (2021, December 17). 'Green burials' can change our relationship with death — and help the Earth. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/outlook/green-burials-can-change-our-relationship-with-death--and-help-the-earth/2021/12/16/85137994-5de5-11ec-bda6-25c1f558dd09_story.html
- McGuire, D. (2010). Engaging Organizations in Environmental Change: A Greenprint for Action. *Advances in Developing Human Resources*, 12(5), 508-523. <https://doi.org/10.1177/1523422310394759>
- McGuire, D., & Germain, M-L. (2015). Testing the Existence of a Green Contract: An Exploratory Study. *Advances in Developing Human Resources*, 17(4), 489-503. <https://doi.org/10.1177/1523422315599622>
- McLean, G. N. (2006). National human resource development: A focused study in transitioning societies in the developing world. *Advances in Developing Human Resources*, 8(1), 3-11.
- Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1-2), 1-9. <https://doi.org/10.14448/jes.01.0002>
- Naidu, R., Biswas, B., Willett, I. R., Cribb, J., Singh, B. K., Nathanail, C. P., Coulon, F., Semple, K. T., Jones, K. C., Barclay, A., & Aitken, R. J. (2021). Chemical Pollution: A Growing Peril and Potential Catastrophic Risk to Humanity. *Environment International*, 156, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2021.106616>
- Oliveira, B. F. A. D., Bottino, M. J., Nobre, P., Nobre, C. A. (2021). Deforestation and Climate Change are projected to Increase Heat Stress Risk in the Brazilian Amazon. *Communications Earth & Environment*, 2(207), 1-8. <https://doi.org/10.1038/s43247-021-00275-8>
- Omonisi, A. E. (2020). How COVID-19 Pandemic is changing the Africa's Elaborate Burial Rites, Mourning and Grieving. *The Pan African Medical Journal*, 35(2-81), 1-4. <https://doi.org/10.11604/pamj.supp.2020.35.23756>

- Parker, T. (2016). The Meaning of Environmental Management: An Interpretive Study of Managing Emergent or Evolutionary Environmental and Energy Strategy. *IIIEE, Lund University*. https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/17704620/Thomas_Parker_hela_avh_inkl_omslag.pdf
- Phillips, N. (2021, March 17). A Greener Way to Go: Exploring Environmentally Friendly Death Practices. *Alternatives Journal: Voice of Canada's Environment*. <https://www.alternativesjournal.ca/community/culture/a-greener-way-to-go/>
- Piowar-Sulej, K. (2022). Environmental strategies and human resource development consistency: Research in the manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*, 330, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129538>
- Rachel, F. (2021, 02 March). 'Green' Burials are Slowly Gaining Ground among Environmentalists. *Science News*. <https://www.sciencenews.org/article/green-burial-environmentalism-cemetery-eco-friendly-death>
- Sadler-Smith, E. (2015). Communicating Climate Change Risk and Enabling Pro-Environmental Behavioral Change through Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources*, 1-18. <https://doi.org/10.1177/1523422315601087>
- Scully-Russ, E. (2015a). The Contours of Green Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources*, 17(4), 411-425. <https://doi.org/10.1177/1523422315600839>
- Scully-Russ, E. (2015b). Green Jobs Career Pathways: A Qualitative Study of the Early Startup Experiences of Two Federally Funded Green Jobs Training Partnerships in the United States. *Advances in Developing Human Resources*, 17(4), 473-488. <https://doi.org/10.1177/1523422315599624>
- Shafaqna. (2018, July 24). *Natural Burial, a New Green Trend, Matches Muslim Funeral Traditions*. <https://en.shafaqna.com/67284/natural-burial-a-new-green-trend-matches-muslim-funeral-traditions/>
- Shi, L., Han, L., Yang, F., & Gao, L. (2019). The Evolution of Sustainable Development Theory: Types, Goals, and Research Prospects. *Sustainability*, 11, 1-16. <https://doi.org/10.3390/su11247158>
- Stock, P. V., & Dennis, M. K. (2021). Up in smoke or down with worms? Older Adult Environmentalist's Discourse on Disposal, Dispersal, and (Green) Burial. *Mortality*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/13576275.2021.1878121>
- Tan, S. (2021, August 31). *What Are Green Burials?* WebMD. <https://www.webmd.com/a-to-z-guides/features/what-are-green-burials>
- Valentin, C. (2015). Greening HRD: Conceptualizing the Triple Bottom Line for HRD Practice, Teaching, and Research. *Advances in Developing Human Resources*, 17(4), 426-441. <https://doi.org/10.1177/1523422315599621>
- Veldkamp, E., Schmidt, M., Powers, J. S., Corre, M. D. (2020). Deforestation and reforestation impacts on soils in the tropics. *Nature Reviews Earth & Environment*, 1, 590-605. <https://doi.org/10.1038/s43017-020-0091-5>
- Williams, S., & Turnbull, S. (2015). Developing the Next Generation of Globally Responsible Leaders: Generation Y Perspectives and the Implications for Green HRD. *Advances in Developing Human Resources*, 1-18. <https://doi.org/10.1177/1523422315599623>
- Yarwood, R., Sidaway, J. D., Kelly, C., & Stillwell, S. (2015). Sustainable deathstyles? The Geography of Green Burials in Britain. *The Geographical Journal*, 181(2), 172-184. <http://www.jstor.org/stable/43868641>
- Zabidi, F. N. M., Rahman, N. A., & Halim, L. (2021). Integration of Islamic Values for Environmental Conservation: An Analysis of School Textbooks. *Religions*, 12, 1-18. <https://doi.org/10.3390/rel12070509>

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

GUMUSHANE UNIVERSITY- FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

GÜMÜŞHANEVİ KAMPÜSÜ BAĞLARBAŞI MAHALLESİ P.K.: 29100 MERKEZ/ GÜMÜŞHANE
0(456) 233 12 00
paradigma@gumushane.edu.tr